

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

MIRCEA ELIADE' DE KUTSALIN DİYALEKTİĞİ

Yüksek Lisans Tezi

HAZIRLAYAN

RABİA YAKIN

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ FIRAT İLİM

VAN, 2019

KABUL VE ONAY SAYFASI (EK-4)

RABIA YAKIN tarafından hazırlanan " MİRCEA ELIADE'DE KUTSALIN DİYALEKTİĞİ " adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi FELSEFE Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Danışman ve Başkan: Dr. Öğretim Üyesi Fırat HİM Felsefe Anabilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye: Dr. Öğretim Üyesi Veli TEMİZKAN Felsefe Anabilim Dalı, Munzur Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye: Dr. Öğretim Üyesi İlyas ÖZDEMİR Felsefe Anabilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Tez Savunma Tarihi: Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaları sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum.	01/07/2019
 Doç. Dr. Bekir KOCLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN SAYFASI

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Rabia YAKIN

Yüksek Lisans Tezi

Rabia Yakın

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HAZİRAN, 2019

MIRCEA ELIADE'DE KUTSALIN DİYALEKTİĞİ

ÖZET

Kutsal, insan hayatında her zaman merkezi rol oynamış bir yapıdır. Kutsalın kuşatıcı yapısı ile insanların hayatları şekillenmiş, bu yapı, insan hayatında değişim ve dönüşümlere yol açmıştır. Öte yandan insan da bu yapının pasif bir alıcısı olmayıp, onun deneyimlenme şekillerini çeşitlendirmiştir. İnsanın hayatında önemli bir yeri olan kutsalın, insan deneyimlerinden bağımsız bir yapısının olup olmadığı, varsa bu yapının özelliklerinin neler olduğu önemli bir soru olarak karşımıza çıkmıştır. Diğer yandan, farklı zaman ve mekânda yaşamış insanların farklı kutsal deneyimlerinin ortak bir noktasının olup olmadığı da bu deneyimin özgün yanını ortaya koymak açısından önemlidir. Kutsalın yapısı, insanların bu yapıyla ilişkisi sorularını ele alan, bu konularda fikirlerini sunan düşünürler bulunur. Bu düşünürlerin önde gelenlerinden biri Mircea Eliade'dir. Mircea Eliade, kutsalın yapısını ele aldığı gibi, bu yapının tarihsel süreçte farklılaşan ifadelerini, deneyimlenme şekillerini de ele almıştır. Eliade, kutsalın, kutsal-olmayanı aracı kılarak kendini sunduğunu, bundan dolayı da diyalektik bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştir. Diyalektik bir yapıya sahip olan kutsalın, dünyayı kutsal, kutsal-olmayan olarak ikili bir yapıya böldüğünü, böylece diyalektik yapıya göre şekillenen bir düzen oluşturduğunu ifade etmiştir. Eliade, insanların kutsalın diyalektik yapısı karşısında nasıl konumlandıklarını tespit etmeye çalışmıştır. Ona göre, diyalektik bir yapıya sahip olan kutsal, insanın tarihindeki bir aşama değil, insanın bilincinin yapısında bir unsurdur. Bundan dolayı, Eliade'ye göre, insanın kutsaldan arınmaya çalışması, insanın kendi varoluşunun bütünlüğünü bozmasıdır. Eliade, dindar insanın ise mükemmel insan olduğunu ifade

etmiştir. Ona göre, dindar insan kendi yapısında bulunan kutsal ile bilinç düzeyinde bağ kuran, varoluşunu bütünlüğüyle ortaya koyan insandır. Çalışmalarında kutsalın önemine, kutsalın insan varoluşuna etkisine geniş yer ayıran Eliade'nin, bu iddialarını doğru anlamak için kutsal ve din kavramlarını nasıl bir anlamla donattığını anlamak önemlidir. Bu çalışmada ise, Eliade'nin kutsalın diyalektiği olarak belirttiği yapıya ve insanın bu diyalektik yapıyla olan bağına yönelik iddialarını ele alıp değerlendirmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kutsal, Kutsalın Diyalektiği, Kutsalın Tarihi, Yaratıcı Hermenötik, Yeni Hümanizm, Dinsel İnsan, Dinsel Olmayan İnsan.

Sayfa Sayısı: 94

Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Fırat İLİM

Master Thesis

Rabia YAKIN

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

June, 2019

THE DIALECTIC OF THE SACRED IN MIRCEA ELIADE

ABSTRACT

The sacred is a structure that has played a central role in her time in human life. Their lives were shaped with the encompassing structure of the sacred, and this structure led to changes and transformations in human life. On the other hand, human being has not been a passive recipient of this structure and has diversified the way of its being experienced. Whether the sacred, which has an important place in human life, has an independent structure from human experience and if so, what are the features of this structure have been confronted by us as an important questions. On the other hand, whether there is a common point in the different sacred experiences of people who lived in different times and places is also important to reveal the unique side of this experience. There are thinkers who discuss the structure of the sacred, people's relationship with this structure, and present their ideas on these issues. One of the foremost of these thinkers is Mircea Eliade. Mircea Eliade not only deals with the structure of the sacred but also the different expressions that have changed throughout history and the way of this structure's being experienced. Eliade has stated that the sacred presents itself by rendering the non-sacred as a mediator and therefore has a dialectical structure. He has stated that the sacred, which has a dialectical structure, divides the world into a dual structure as sacred and non-sacred, thus forming an order shaped according to the dialectical structure. Eliade tried to determine how people are positioned against the dialectical structure of the sacred. According to him, the holy, which has a dialectical structure, is not a stage in human history but an element in the structure of human consciousness. Therefore, according to Eliade, man's attempt to be free from the holy is the disruption of the integrity of

man's own existence. Eliade stated that religious people are perfect people. According to him, a religious person is a person who establishes a connection with the sacred in his own structure at the level of consciousness and reveals his existence in its entirety. It is important to understand what meaning Eliade, who discuss the importance of the sacred and its effects on human existence, equipped the concepts of sacred and religion in order to understand these claims correctly. In this study, it is aimed to discuss and evaluate the allegations of Eliade as the dialectic of sacred and the relation of human to this dialectic structure.

Key Words: Sacred, Structure of Sacred, History of Sacred, Creative Hermeneutic, New Humanism, Religious Human, Non-Religious Human.

Quantity of Page: 94

Supervisor: Asistant Prof. Dr. Firat İLİM

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM KUTSALIN TANIMI, YAPISI, VEÇHELERİ VE TARİHİNİN ÖNEMİ	6
1.1.Kutsalın Tanımı.....	6
1.2. Kutsalın Yapısı	7
1.2.1. Kutsalın Tezahür Çeşitleri ve Simgelerin Önemi	7
1.2.1.1. Hiyerofani	8
1.2.1.2. Kratofani	11
1.2.1.3. Simgelerin Önemi	13
1.2. 2. Kutsalın Diyalektik Yapısı ve Yapısal Özellikleri	19
1.2.2.1. Kutsalın Kendini Sınırlandırması.....	21
1.2.2.2. Kutsalın Çelişikliği	23
1.2.2.3. Kutsalda Karşıtların Birlikteliği	24
1. 2. 2. 4. Kutsalın Bambaşkalığı	25
1.3. Kutsalın İki Veçhesi	26
1.3.1. Mit.....	27
1.3.2. Din	35
1.4. Kutsalın Tarihinin Önemi.....	39
1.4.1. Özerk Bir Disiplin Olarak Dinler Tarihi.....	39
1.4.2. Yaratıcı Hermenötik	42
1.4.3. Yeni Hümanizm.....	45
2. BÖLÜM KUTSALI DENEYİMLEME ŞEKİLLERİ VE KUTSAL DENEYİMİNİN ORTADAN KALDIRILMASININ İMKÂNSIZLIĞI	48
2.1. İki Tür Varoluş Şekli: Dinsel ve Dinsel Olmayan İnsan.....	48
2.1.1. Dindar/Dinsel İnsan-Homo Religiosus.....	50
2.1.1.1. Dinsel İnsanın Mekânı Deneyimleme Şekli.....	54
2.1.1.2. Dinsel İnsanın Zamanı Deneyimleme Şekli.....	57

2.1.1.3. Dinsel İnsanın Tarih Anlayışı	63
2.1.2. Dindar/Dinsel Olmayan İnsan-Homo Modernus	65
2.1.2.1. Dinsel Olmayan İnsanın Mekânı Deneyimleme Şekli	68
2.1.2.2. Dinsel Olmayan İnsanın Zamanı Deneyimleme Şekli	69
2.1.2.3. Dinsel Olmayan İnsanın Tarih Anlayışı.....	71
2.2. Kutsaldan Tamamen Arındırılmış Dünyanın ve Dindışı İnsanın İmkânı Üzerine	74
2.2.1. Bilincin Yapısı İçinde Bir Unsur Olarak “Kutsal”	76
2.2.2. Homo Modernus’un Homo Religiosus’un Soyundan Gelmesi ve Kutsalın Bilinç Seviyesinden Bilinçaltına Düşüşü.....	77
SONUÇ	82

ÖZGEÇMİŞ

ORJİNALLİK RAPORU

ÖNSÖZ

Mircea Eliade çalışmalarında, kutsalın yapısını ve kutsalın tarih içerisindeki deneyimlenme şekillerini ele almıştır. Eliade, kutsalın diyalektik bir yapıya sahip olduğunu, kutsalın, dünyayı bu diyalektik yapısına göre şekillendirdiğini belirtmiştir. Çalışmaları boyunca, kutsalın diyalektik yapısına ve bu yapı karşısındaki insanların konumlanış şekillerine yer vermiştir. Eliade, kutsalla yakın bir bağ kuran insanlar ile kutsalı dışlama eğiliminde olan insanların farklı varoluş türlerini oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu varoluş türlerini, dinsel ve dinsel olmayan insanlar olarak ele almıştır. Dinsel insan; kutsalı bilinç düzeyinde bulunduran, onunla yakın bağ kuran insanları, dinsel olmayan insan ise; kutsaldan arınmış bir dünyanın hayalini kuran ve kutsaldan arınmış insanı idealize eden insanları ifade etmiştir. Eliade'nin çalışmaları, bu iki farklı varoluşun farklı yaşam deneyimlerinin karşılaştırmasını sunmuştur. Eliade'nin çalışmalarının nihai hedefi ise; bu karşılaştırmalarla kutsalın, insan hayatına içkin yapısını göstermek, kutsalın önemini insanlara sunmaktır. Bu çalışmada, kutsalın özgün yapısına ve kutsalın yapısı karşısındaki insanların farklı yaşam deneyimlerine Eliade'nin rehberliğiyle tanıklık edilmesi amaçlanmıştır.

Böyle bir tanıklık yorucu bir çalışma sonucunda elde edilmiştir. Bu çalışma sürecinde ilminden yararlandığım danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Fırat İlim'e ilgisi ve desteği için teşekkür ederim. Bölümümüzün hocalarından Doç. Dr. Eren Rızvanoğlu'na felsefe eğitimim boyunca vermiş olduğu destek için teşekkürlerimi sunarım. Van YYÜ Felsefe Bölümü Ar. Gör. Ömür Karslı'ya felsefeye olan ilgimi arttıran dostluğu için teşekkür ederim. Beni destekleyen aileme ve arkadaşlarıma ise minnettarım.

GİRİŞ

Kutsal ve insan ilişkisini tarihsel bir okumayla ele aldığımızda, insanların kutsalla kurduğu ilişkinin her zaman çok önemli olduğu görülebilir. Birbirinden farklı birçok ifade şekli olan kutsalın, insanların hayatında belirleyici, değiştirici, dönüştürücü etkileri olmuştur. Kutsal, insana dair her alana temas eden, zihni ve eylemleri şekillendiren ve insanları yönlendiren bir güce sahiptir. Farklı disiplinlerden araştırmacılar, kutsalın insan hayatındaki yerine dair tespitlerde bulunmuş, bu yapının işlevlerini ön plana çıkarmışlardır. Bu disiplinlerin kutsala dair öne çıkardıkları işlevler birbirlerinden farklı olmuştur.

Kutsalın insan hayatındaki etkisi yerel düzeyde olabildiği gibi evrensel bir düzeyde de olabilmektedir. Onun her şeyi kuşatıcı yapısı, her alanı şekillendirmekte etkili olmasına yol açmıştır. Bazı düşünürler bu yapının insanlara sağladığı anlam dünyasına, insanları yaşamın zorlukları karşısındaki teselli edici rolüne dikkat çekmişlerdir. Kutsal, bu araştırmacıların iddialarına bakılacak olursa, zihinsel bir ferahlık sunan, duyguları koşullandıran bir yapı olarak karşımıza çıkmıştır. Kutsalın toplumsal etkilerine odaklanan araştırmacılar ise, onun toplumsal düzeni oluşturmadaki rolüne, bu düzenin meşrulaştırılmasında ve devam ettirilmesindeki önemine vurgu yapmışlardır. Bazı düşünürler toplumsal yapıyı meşrulaştıran yönüne odaklanarak onun ideolojik fikirler kümesi olduğunu iddia etmişlerdir.

Kutsalın ekonomik yapıya olan etkisi de ön plana çıkarılmıştır. Ekonomik yapı üzerinde belirleyici rol oynadığı iddia edildiği gibi, ekonomik yapıyı destekleyen, bu yapının devamlılığını sağlayan bir güç olarak da görülmüştür. Kutsalın bir yandan insan hayatındaki önemi, yol açtığı önemli gelişmeler savunulmuş, diğer yandan kutsalın yol açtığını savundukları olumsuz durumlar ön plana çıkarılmıştır. Kutsal, hem olumlu hem de olumsuz işlevleri ön plana çıkarılarak ele alınan bir yapı olarak karşımızdadır. Kutsala dair kesin olarak söylenebilecek olan ise; insanları etkilediği ve insanların da bu yapının taşıyıcısı olup onu yeniden ürettikleridir. İnsan hayatında bu kadar önemli ve farklı işlevleri olan kutsalı, kendi içerisinde anlamak, kutsalın nasıl bir yapısı olduğunu ortaya koymak ise oldukça önemlidir.

Kutsala dair birçok soru bulunur: Kutsal, işlevlerinin yanı sıra kendi içerisinde anlaşılmaya çalışılabilir midir? Kutsalın tüm insan deneyimlerinden bağımsız, tüm zamanları ve mekânları aşan, özgün bir yapısı var mıdır? Kutsal, yapısını dünyada nasıl açılar? Kutsal, dünyada nasıl bir düzen yaratır ve bunu nasıl devam ettirir? İnsanların bu yapıya yönelik düşünceleri neler olmuştur? Bu sorular ardından şu soruyu gündeme taşır; kutsalın tüm izlerinin silindiği bir dünya mümkün müdür? Kutsalla kurulan ilişki sonlandırılabilir midir?

Kutsala ve kutsal ile insan ilişkisine dair tüm bu soruları cevaplamaya çalışan düşünürler olmuştur. Bazı düşünürler, tarihsel çalışmalar yaparak kutsalın nasıl şekillendiğini, ne gibi değişikliklere uğradığını ortaya koymuşlardır. Tarihi çalışmalarda genellikle tarih içerisinde ortaya çıkan farklı inanç biçimleri, dinsel sistemler anlatılmıştır. Birçok çalışmada evrimci bir bakış açısıyla bu tarih ele alınmıştır. Kutsal, tarihsel yöntemin yanı sıra fenomenolojik bir yöntem ile de araştırılmıştır. Bu yöntem ile kutsalın tüm tarihleri aşan, mekânlardan bağımsız bir yapısının olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Kutsalı, her iki yöntemi de kullanarak ele almak gerektiğini savunan düşünürler de olmuştur. Bu düşünürlerin en önde gelenlerinden biri Mircea Eliade' dir.

Romanyalı bir dinler tarihçisi olan Mircea Eliade, aynı zamanda antropolog, felsefeci ve edebiyatçıdır. Eliade, hayatını kutsala dair soruları cevaplamaya adanmıştır. O, kutsalın hem özgün yapısını hem de tarihsel süreçte farklılaşan şekillerini evrimci bir bakış açısını reddederek ele almaya çalışmıştır. Eliade, kutsalın sadece diğer disiplinler açısından ele alınmasından rahatsızlık duymuştur. Ona göre, sadece farklı disiplinler açısından kutsalı, dinler tarihini ele almak, kutsalın yapısını tam olarak anlamamaya, tarihinden edineceğimiz anlamı gözden kaçırmaya neden olacaktır. Eliade, kutsalın öncelikle kendi içinde anlaşılması gerektiğini savunmuştur. "Felsefede bu, kutsala özgün ontolojik bir konum verilmesi gerektiği anlamına gelir" (Rasmussen, 2011: 34). Eliade, kutsalın yapısını ortaya koymak ve insan yaşamındaki önemini tespit etmek için çalışmalarında hem fenomenolojik hem de tarihi yöntemi kullanmıştır.

Eliade'nin çalışmalarında, kutsalın yapısına dair tespitleri oldukça önemli bir yer edinmiştir. Kutsalın yapısını anlamının yolu kutsalın tezahürlerini incelemek

olmuştur. Eliade, kutsalın tezahürlerinin neler olduğunu ve bu tezahürlerin farklılıklarını bizlere sunmuştur. Eliade, kutsalın bir ağaçta, bir taşta, bir mekânda, bir zaman diliminde hatta bir insanda tezahür edebileceğini belirtmiştir. Ona göre, her nesne tezahür aracı olmaya adaydır ve kutsalın tarihi birbirinden oldukça farklı olan tezahür alanlarıyla doludur. Bu tezahürleri incelemek bizlere kutsalın özgün yapısına dair fikirleri sunacaktır.

Eliade, kutsalın herhangi bir tezahüründe, bu dünyaya ait olmayanın, dünyadaki herhangi bir şeyi aracı kılarak kendini açığa çıkarma durumunun söz konusu olduğunu ifade etmiştir. Eliade, kutsalın, kendini bir şeyde sınırlandırarak sunan, karşıt durumları birleştiren bir yapısı olduğunu belirtmiştir. Kutsal, kutsal-olmayanda tezahür ederek, kutsal-olmayanı kutsallaştırmış, kutsal-olmayan ise kutsallaşarak, kutsal-olmayan diğer şeylerden ayrılmıştır. Böylece kutsal ve kutsal-olmayan olarak ikili bir yapı ve bu yapının sağladığı düzen oluşmuştur. İnsanlar da böyle bir düzene konumlanmışlardır.

Eliade, aynı zamanda tarihi çalışmalar yaparak ortaya çıkmış olan dinsel sistemlere bakmıştır. O, yapmış olduğu kapsamlı dinler tarihi çalışmalarını insanlara sunmuştur. Bu tarihte yer alan birbirinden farklı kutsal veçhelerini ön plana çıkarmıştır. Eliade, kutsalın yapısını ortaya koymasının, bu yapının farklılaşan görünümünü araştırmasının yanı sıra bu yapının, insan hayatındaki önemine vurgu yapan bir düşünür olmuştur. Eliade'ye göre, kutsalla kurulan bağın zayıflaması demek insanın bütüncül yapısının kırılması ve dolayısıyla varoluşsal sorunlar yaşaması demektir. Çünkü Eliade, insanın dindar olan bir varlık olduğunu iddia etmiştir. Ona göre kutsal, insan bilincinin yapısal bir unsurudur. Bu iddiaları ile Eliade, kutsalı insana içkin kılmıştır. Ona göre, insanın bu yapısal yönünü göz ardı etmesi kendi bütünlüğünü zedelemesidir.

Eliade kutsalın insan yaşamındaki yerinin tarihsel süreçte değişikliğe uğradığını belirtmiştir. O, kültürün en arkaik zamanlarında tüm edimlerin dinsel bir değer taşıdığını savunmuştur. Arkaik insanlar için beslenmek, cinsel yaşam, avlanmak vs. birbirinden farklı eylemlerin dinsel bir ifadeye sahip olduklarını dile getirmiştir. Eliade, arkaik insanların kutsalla yakın bir bağ kurdukları için varoluşsal bir sorun yaşamadıklarını, doğayla iyi ilişkiler içerisinde olduklarını aktarmıştır.

Arkaik insanların, hayatlarında her anı kutsallıkla doldurdukları için hakikatle bir aradalık deneyimi yaşadıkları inancıyla dolduklarını belirtmiştir. Eliade'ye göre, böyle bir yaşam şeklinde insanlar, üzerlerinde baskı yaratan zamanın ve mekânın baskısını azaltmışlardır.

Eliade'nin çalışmalarında modern insanlar ise, kutsal hayatlarından dışlamak isteyen, kutsaldan arınmış bir dünyanın hayalini kuran insanlar olarak tanımlanmıştır. Eliade özellikle modern Batı toplumlarına odaklanmış, onların yaşam biçimlerine bakmıştır. Eliade'ye göre, modern insanlar, varoluşsal bir kriz içerisindedirler ve bu kriz ancak kutsalla kurulması gereken yakın bağın kurulmasıyla son bulacaktır. Eliade, kutsalla kurulması gereken bağın öneminin, dinler tarihi çalışmalarıyla gösterilebileceğini düşünmüştür. Bunun için Eliade, dinler tarihi çalışmalarını çok önemsemiş, bu disiplinin özerk bir disiplin olması gerektiğini belirtmiştir. Bu disiplin özerk olursa tüm insanlar için yararlı olacak bilgilere ulaşılabilecektir. Kutsalın, yapısı anlaşılacak, tarihsel değişimleri belirlenebilecek ve insan ile kutsal arası ilişkinin önemi ortaya çıkarılacaktır.

Eliade, daima bu amacı ön planda tutarak dinler tarihi araştırmalarını yapmıştır. Ona göre, ele alınacak olan farklı kültürlerin yaşam deneyimleri, sadece zihinsel değil ruhsal bir zenginleşme sağlayacaktır. Eliade, insanın bütüncül yapısına kavuşmasını istemiştir. Bu bütüncül yapı, kutsal insandaki konumuna ulaştırabilmekle mümkün olacaktır. Eliade, dinler tarihi çalışmalarıyla hem kutsalın insan yaşamındaki öneminin ortaya çıkacağını, hem de modern batı toplumları insanının, farklı kültürlerin yaşam şekilleriyle karşılaşacağını belirtmiştir. Farklı yaşam şekilleri tek tipleşmiş bir yaşamın alternatifi olacaktır. Eliade, dinler tarihi araştırmalarının böylelikle insanları yeni bir hümanizme ulaştıracağını ümit etmiştir. Bu hümanizm, insanı salt rasyonalizme indirgemeyen, akıl dışı deneyimlere de olanak veren, insanı içinde bulunduğu doğayla yakın ilişkiye sokan bir işleve sahip olacaktır.

Eliade, dinler tarihi araştırmalarının bu sonuca ulaşabilmesi için bir yöntem önermiştir. Bu yöntem yaratıcı hermenötiktir. Yaratıcı hermenötik yöntemi, hem fenomenolojiyi hem tarihi araştırmaları gerekli kılan bir yöntemdir. Bu yöntemde, yaratıcı yorumlar yapılarak çalışmalardan tüm insanlar için yararlı bilgilerin elde

edilebilmesi asıl amaçtır. Eliade, araştırmalar sonucu elde edilecek bilgilerin gücüne inanmış, araştırmacılara önemli bir görev yüklemiştir. O, dinler tarihi araştırmacısının kâğıda aktardığı mürekkebin, yaşam dünyasında dolaşıma girecek olan bir 'kan'a dönüşmesini istemiştir.

Eliade bir yandan kutsalın önemini anlatmış diğerk yandan şu soruya cevap aramıştır: Dünya tamamen kutsaldan arındırılabilir midir ve tamamen dinden arınmış bir insan var mıdır? Eliade'nin bu sorulara cevabı şu şekildedir: Ona göre insan kutsaldan arınamaz çünkü kutsal, insanın bilincinin yapısal bir unsurudur. İlk insan dindardır ve tüm insanlar bu dindar ataların soyundan gelir. Dolayısıyla kutsal dışı bir varoluş aslında mümkün değildir. Eliade, kutsalı dışlama eğiliminde olan modern batı toplumları insanların, istemese de bu yapının izlerini taşıdığını savunmuştur. Ona göre, kutsal, arkaik insanlarda bilinç seviyesinde, modern insanların ise bilinçaltı seviyesindedir. Eliade, modern insanların farkında olmasalar da, kutsalın izlerini taşıyıp hayatlarını bu izler doğrultusunda şekillendirdiklerini savunmuştur. Eliade'nin bu savunusuna bakılacak olursa şu söylenebilir ki: insanların varoluşsal sorunlar yaşamalarının nedeni kutsalı bilinç seviyelerinde bulundurmamalarıdır.

Bu çalışma ise, Eliade'nin kutsalın yapısı ve insan ile kutsal ilişkisine dair tüm bu iddialarını aktarmayı ve değerlendirmeyi amaç edinmiştir. Bu amaçla oluşturulan çalışmanın ilk bölümünde, kutsalın yapısı, veçheleri, tarihinin önemi anlatılmıştır. Kutsalın diyalektik yapısı ve bu diyalektiğin oluşturduğu düzen aktarılmıştır. Çalışmanın 2. Bölümünde, kutsalla yakın bir bağ kuran insanlar ile kutsalı hayatlarından dışlama eğiliminde olan insanlar arası Eliade'nin yaptığı karşılaştırma serimlenmiş ve son olarak kutsaldan arındırılmış dünyanın ve insanın olabilirliğine dair Eliade'nin iddialarına yer verilmiştir. Çalışma Eliade'nin iddialarının değerlendirilmesi ile sonuçlandırılmıştır.

1. BÖLÜM

KUTSALIN TANIMI, YAPISI, VEÇHELERİ VE TARİHİNİN ÖNEMİ

1.1.Kutsalın Tanımı

Kavramları tanımlamak oldukça zor bir işe soyunmaktır. Bir kavramın sınırları elastiktir ve bu da kavramı zihinde ve zihindekileri yansıtabildiğimiz kâğıt üzerinde sınırlandırabilmeyi zorlaştırır. Kutsal gibi içinde aşkınlığı, gizemi bulunduran bir yapının karşısında bu zorluk daha da üst seviyeye çıkmaktadır. Kutsalı anlatmak için eğileceğimiz kâğıda kutsalın kutsallığının gölgesi düşer. Kalem ele alıp kutsalı tanımlamaya çalışmak silinecek noktaları olan cümleler oluşturmaktır. Kutsalı tanımlama amacıyla yazılan her sözcük, yazılmamış ve yazılamayacak olanlar tarafından gölgelenir. Bunun için her anlatma girişimi bir eksik anlatmayı doğurur. Sözcükler yazıldıkça yazılanlar değil, anlatılamayanlar çoğalır. Kutsalın insanlık tarihine eşlik etmesine tam anlamıyla anlaşılabilmesi de eşlik etmiştir.

Kutsalı anlamak, tanımlamak zor olsa da, insan hayatındaki önemi onun tanımlanması çabalarına yol açmıştır. Birçok düşünür kutsalı farklı şekillerde tanımlamıştır. Kutsalı, Van Der Leeuw ‘kuvvetin’, Rudolf Otto ‘tamamıyla farklı olanın’, Wach ise ‘nihâi gerçeğin’ deneyimi olarak tanımlamıştır. Kutsal ‘mutlak gerçek’, ‘varlık’, ‘sonsuzluk’, ‘ilâhi’, ‘metakültürel ve tarihi aşan’, ‘insanı aşan ve dünyayı aşan’, ‘yaşamın ve doğurganlığın kaynağı’ olarak da diğer dini bağlamlarda yer almıştır (Allen, 2000: 71). Kutsalın karmaşık bir yapıya sahip olması hem birçok tanımın yapılmasına, hem de yapılan her tanımın bir eksiklik içermesine yol açmıştır. Bu tanımın yapılabilmesinin zorluğu ve yapılan tanımlardaki sorunlar Eliade’nin çalışmalarında da kendini göstermiştir.

Kutsalın karmaşık yapısının bilincinde olan Eliade, kutsal fenomenini, tüm karmaşıklığı içinde sunmak istediğini belirtmiştir (Eliade, 2017a: 14). Eliade, Roger Caillois gibi kutsala ilişkin genel olarak söylenebilecek tek şey ‘kutsal olmayanın karşıtı’dır demiştir (Eliade, 2017c: 22). Kutsalı, kutsal olmayanın karşıtıdır diye tanımlayan Eliade, bu tanımın sorunlarına da değinmiştir. Kutsalın yayılımcı bir

yapıya sahip olması, kutsal olmayandan hareketle kutsalı tanımlama fırsatını insanlara sunacak noktalara da sirayet edebilmesi, bu tanımın üzerindeki gölgeyi oluşturmuştur.

Yapılan her tanımın bir sorunla gölgelendiği bu kavramın anlaşılması, kutsalın kendini açığa vurduğu şeylerin çok çeşitli ve birbirlerinden oldukça farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Kutsal, kendine ait mantığı bulunup, kendi içinde tutarlı bir yapı sunarken, akıl almaz bir yapıyı da barındırarak karmaşık bir görünümü ortaya koymaktadır. Eliade tüm karmaşıklığıyla anlatmak istediği kutsal fenomenini, onun tezahürlerini, deneyimlenme şekillerini inceleyerek anlatmaya çalışmıştır. Böylece kutsalın özgün yapısını ortaya koymuştur. Eliade'nin çalışmalarına bakılacak olursa kutsalın bu özgün yapısı göze çarpacaktır.

Çalışmanın bu bölümünde, Eliade'nin kutsalın yapısına dair tespitleri anlatılacaktır. Kutsalın, diyalektik karakteri serimlenecek, tarih içerisinde ortaya çıkan farklı veçheleri aktarılacaktır. Bölümün son kısımda ise, kutsalın tarihinin önemi, bu tarihi ele alırken Eliade'nin önerdiği yöntem ve Eliade'nin, dinler tarihi çalışmalarının varmasını ümit ettiği yeni hümanizme yer verilecektir.

1.2. Kutsalın Yapısı

Kutsal, bambaşka olana işaret eden, sınırlı olanda kendini gösteren, zıt olan şeylerin birlikteliğine imkân veren, çelişiklik özelliğinin içkin olduğu bir yapıdır. Tüm bu özellikleriyle kutsal, diyalektik bir yapıyı ortaya koyar. Bu diyalektik yapı, kendini sürekli güncelleyen, kutsalın bu yapısal özellikleriyle güçlenen bir yapıdır. Kutsalın tüm bu özelliklerini anlatmadan önce bu özelliklerini bizlere gösteren tezahür çeşitlerine ve kutsalı imleyen simgelerin önemine bakılmalıdır.

1.2.1. Kutsalın Tezahür Çeşitleri ve Simgelerin Önemi

Kutsal, çeşitli nesnelere, alanlarda, zamanlarda tezahür ederek kendini serimler. Tezahür etmesi halinde insanlarca hâlâ duyularla algılanmayan fakat varlığına inanılan bir konuma kavuşur. Kutsalın birbirinden oldukça farklı tezahürlerinin amacı kendisini bilinir kılmaktır. Bu tezahürler, birbirinden oldukça farklı olsa da insanlara aynı iletiyi sunar ve kutsalın kendine özgü yapısını ortaya

koyar. Eliade, kutsalın tüm tezahürlerinin kutsal ve kutsal-olmayanın diyalektiğini ortaya koyduğunu, kutsal olmayanda, kutsalın iletisinin açığa vurulduğunu belirtmiştir. O, kutsalın tüm tezahürlerinin aynı iletiyi sunması dolayısıyla kutsalın tezahürlerinin hepsini eşit kabul etmemiz gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, kutsalın tüm tezahürlerini farklılıklarına rağmen eşit kabul edersek insanlığın dinsel yaşamında temel bir kopukluk, kesintisizlik olmadığı fark edilebilecektir (Eliade, 2017b: 140). Eliade, kutsalın tarih boyunca tezahür ettiğini belirterek dinsel yaşamdaki kesintisizliği vurgulamıştır. Kutsalın tüm tezahürlerinin eşit olduğunu kabul etmemiz gerektiğini belirtse de bu tezahürler arasında değer ve yoğunluk farklılıkları olduğunu da aktarmıştır (Eliade, 2017b: 149).

Eliade, kutsalın birçok tezahürü arasında düzlem farklılıkları hissedeceğimizi belirtmiştir. Ona göre, “kutsalın bazı tezahürleri hemen dikkat çeker, çarpıcıdır; bazıları ise, yapılarından gördüğümüz kadarıyla, daha örtük, daha az belirgindir; bazı tezahürler bizim başa çıkabileceğimizden daha sık gerçekleşir, bazısıysa daha ender görülür” (Eliade, 2017b: 146-147). Eliade bu ifadesiyle, kutsalın tezahür çeşitlerinin tezahür etme sıklıklarının da değiştiğine işaret etmiştir. Kutsalın herhangi bir nesnede tezahür etmesi de tarihin tüm anlarında tezahür etmesi de kutsalın kendini ortaya koyma çeşididir. Kutsalın tezahürleri böylesine çeşitli olabildiği gibi, tezahür çeşitlerinin insanlarda oluşturduğu duyguda farklılaşabilmektedir. Kutsal, bazen bir nesnede insanların duygularını okşayıcı, insanların hayranlık duyacağı bir şekilde tezahür ederken, bazen insanlarda korku yaratacak, endişe uyandıracak gizemli bir güce göndermede bulunarak tezahür etmektedir. Çünkü en nihayetinde kutsal, tüm bu farklılıkları, tezatları bünyesinde taşıyan bir yapıya sahiptir. Kutsalın tezahür alanları farklılaştığı gibi, tezahür etme şekli de farklılaşır. Kutsalın tezahürlerinin çeşitleri ise aslında birbirinden tamamen ayrı olmayan hiyerofani ve kratofanidir.

1.2.1.1. Hiyerofani

“Hiyerofani (hierophany) kavramı Yunanca ‘kutsal’ anlamına gelen hieros ve ‘göstermek’ anlamına gelen phainein sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Bu kavram İlahinin veya kutsalın, özellikle kutsal bir yerde, nesnede veya durumda tezahür etmesi, belirmesi; ilahi tecelli anlamlarını taşımaktadır” (Eliade, 2017c:19-Dipnot). Eliade kutsalın tezahürünü ifade etmek için bu terimi önermiştir.

Hierofaninin etimolojik içeriğinin, kutsal bir şeyin bize kendisini göstermesi, tezahür etmesine işaret ettiğini, fazladan bir tarif gerektirmediğini belirtmiş (Eliade, 2017b: 139), bu anlamda kavramın kullanışlı olabileceğini düşünmüştür.

Kutsalın tezahürünü ifade eden hierofaniler, kutsalın kendini kutsal olmayanda açığa çıkarmasıdır. Kutsalın kendisinden olmayan alana da erişme, kendisinden olmayana kendine dönüştürebilme potansiyelinin ifadeleridir. Kutsalın tezahürü olan hierofaniler, tezahürün kutsallığını insanlara bildirir. Bu anlamda her hierofani, kutsalın imgesine göndermede bulunan bir simgedir. Hierofaniler, kutsalın kendini biliniyor kılma isteğiyle oluşur ve insanlar ile kutsal arası ilişki kurulmasının imkânını doğurur. Hierofanilerde kutsal, kutsal olmayanda kendini açıklarak dünyevi olanda kendini insanlara sunar ve insanlarca anlaşılabilirliğini, kavranılabilirliğini artırır. Tüm bu işlevleriyle hierofaniler, kutsalın tarihi boyunca meydana gelen bir fenomendir. Bu fenomen için Eliade şunları aktarmıştır:

En ilkellerinden en gelişmişlerine varana dek dinler tarihinin bir hierofaniler birikiminden, kutsal gerçekliklerin tezahüründen oluştuğu söylenebilir. En basit hierofaniden, örneğin kutsalın herhangi bir nesne, bir taşta veya bir ağaçta tezahür etmesinden, Hıristiyanlar açısından en üstün hierofani olan Tanrı'nın İsa Mesih'te tecessümüne varıncaya dek, süreklilik kesintiye uğramaz. Hep aynı gizemli fiil söz konusudur: "Bambaşka türde" bir şeyin, bizim dünyamıza ait olmayan bir gerçekliğin bizim "doğal," "kutsal-dışı" dünyamızın parçası olan nesnelere tezahürü (Eliade, 2017a: 15).

Hierofanilerde kutsal, kendini hem açıklar hem de görünmezliğini devam ettirir. Bunun için hierofaninin özü; kutsalın, dünyevinin içinde hem ortaya çıkması hem de gizlenmesidir (Eliade, 2014: 173). Hierofaniler ile bizim dünyamıza ait olmayanın bizim dünyamıza intikali beraberinde ikili yapıyı da getirir. Kutsalın tezahürü olan her şey hem kendisi hem de kendisi olmayandır. Herhangi bir nesne, kutsalın tezahürüne aracılık ederken, kendisi olmaktan çıkmayıp, onu çevreleyen kozmik ortamının bir parçası olmaya da devam etmiştir (Eliade, 2017a: 15-16, Cloud-Önsöz) Hierofani olan bir taş, hem doğada belli bir düzen içinde yer alan, belli bir kütleyle sahip bir taş olarak bulunmuş hem de onu diğer taşlardan ayıran kutsallığı kendinde taşımıştır. Kutsalın tezahürü olan her nesne, her mekân, her zaman bize gösterir ki; eşsiz olan, yüce olan kapsamını içlemindeki bir şeyde yoğunlaştırarak sunmuştur. Kutsalın yoğunlaştırılmış bir sunumu olan hierofaniler, insanlarda da kutsala karşı yoğunlaşmış duygulara neden olmuştur. Her hierofani,

insanlara kutsalın yakınlığını hissettirmiş ve bu his ritüellerle desteklenmiştir. Her ritüelle de hiyerofaninin insanlara sunduğu ileti yeniden üretilmiştir.

Eliade, hiyerofanilerin kutsalın kipliğini ortaya koyduğunu belirtmiştir (Eliade, 2017c: 37). Hiyerofaniler tarih boyunca ortaya farklı şekillerde çıkmış, birbirinden oldukça farklı olan bu hiyerofaniler kutsalın tezahürünün çeşitliliğini göstermiştir. Hiyerofani olan şey, bir taş, bir ağaç gibi kozmik düzlemlerde; ayın halleri, bitkiler, tarım gibi biyolojik düzlemlerde olabildiği gibi tapınaklar, kutsal yerler gibi bir uzamda da olabilmıştır (Eliade, 2017c: 23). Herhangi bir zaman dilimi bir hiyerofani olabilirken tüm tarih de hiyerofani olarak kabul edilebilmiştir. Eliade, kutsalın tezahürünün çeşitliliğine Ockhamlı William' ın sözlerini aktararak dikkat çekmiştir: “Tanrı'nın insan doğasına bürünmesi, inancın oynak noktasıdır. Tanrı'nın eşek kılığına girmesine de bir engel yoktur. Aynı mantıkla taş ya da odun kılığına da girebilir” (Eliade, 2017c: 55-56).

Hiyerofanilerin bu çeşitliliği modern insanlarca anlaşılabilir bulunabilir. Eliade modern insanların kimi hiyerofanileri kutsalın kipliği olarak görmekte tereddüt edebileceğini belirtmiştir. Ör. Taşların kutsallığı, mevsimlerin hiyerofani olması gibi (Eliade, 2017c: 37). Eliade her ne kadar tuhaf bulunsa da taş, insan, zaman gibi birbirinden çok farklı şeylerin kutsalın kipliğini ifade edebildiğini ve kutsalı iyi anlamamız için bunları anlamamızın önemli olduğunu düşünmüştür. Her hiyerofani grubunun incelenmesinin, kutsalın kipliklerini doğal olarak ortaya koyacağını, bunların tutarlı bir sistem içinde nasıl bütünleştiklerini anlamamızı sağlayacağını belirtmiştir (Eliade, 2017c: 24). Çünkü hiyerofaniler aynı sistemin içinde çeşitlilik gösterirken bu çeşitliliğin altındaki yapıya işaret etmişlerdir.

Eliade, kutsalın her zaman belli bir tarihsel dönem içinde kendini gösterdiğini, bunun için hiyerofanilerin tarihsel belgeler olduğunu belirtmiştir (Eliade, 2017c: 29). Hiyerofaniler aracılığıyla belli bir dönemin dinsel deneyiminin nasıl bir şekilde olduğu anlaşılacaktır. Bunun yanında bazı hiyerofaniler sadece ortaya çıktığı zamana ve yere özgü değillerdir. Hiyerofaniler ön plana çıkabilir, evrenselleşebilir, başka bir hiyerofaninin ön plana çıkmasıyla modası geçebilir (Eliade, 2017c: 30). Eliade, Yahve'nin hiyerofanisinin evrensel kipliği temsil ettiği için doğası gereği başka kültürlerle de açık olduğunu ve birçok hiyerofaniye galip

geldiğini, daha sonra da Hıristiyanlık aracılığıyla dünya dinine dönüştüğünü belirtmiştir.

Eliade'ye göre hiyerofaniler, derin söylemin görünen kısmıdır (Eliade, 2017c: 19, Dumezil-Önsöz). Bu görüntülerden yola çıkılarak temeldeki söyleme ulaşmak dindar insanlar için her zaman mümkün olmuştur. Çağdaş insan ise dindar insanın hiyerofani olarak algıladığı şeylerde yalnızca doğal nesnelere görmeye meyillidir (Allen, 2000: 75). Hiyerofani olan bir nesne dindar olana nesnedeki kutsallık olarak yansırken çağdaş, dindar olmayan insana salt nesne olarak yansımaktadır. Bu durumda gösterir ki gördüklerimiz zihindeki kodlara göre şekillenmektedir.

1.2.1.2. Kratofani

“Kutsal, bir güç veya kuvvet olarak tezahür eder” (Eliade, 2017b: 139). Kutsalın bu tezahür biçimi ise kratofanidir. Bu güç, tüm tabiatı, insanları aşan bir güçtür. İnsanlar bu gücün veya kuvvetin karşısında kendi yapılarının acizliğini duyumsamışlardır. Kratofanilerde kutsalın korku uyandıran yönü ön plandadır. Bir kratofani, yani bir güç veya kuvvetin tezahürü karşısında insanlar, kendilerini aşan, onlara tanıdık olmayan bir durumla karşı karşıyadırlar. Bundan dolayı da kratofanilere saygı duyulmakla kalmayıp bunlardan çekinilir (Eliade, 2017c: 41). Bu da gösterir ki kutsalın tezahür çeşitleri farklı duygu durumlarına yol açıp, kutsalın deneyimlenme şeklini biçimlendirir.

İnsanların karşısında korku duyduğu kutsalın bu tezahür biçimini anlamak için, Eliade'nin çalışmasını başarılı bulduğu ve etkisinde kaldığı bir düşünür olan Rudolf Otto'nun tespitlerinden de yararlanılabilir. Bu düşünür, Tanrı ve din fikirlerini incelemek yerine dinsel deneyim biçimlerini analiz etmeye çalışmıştır (Eliade, 2017b: 137). Otto, insanların karşısında ‘yaratılmışlık duygusuna’ kapıldıkları bir güce dikkat çekmiştir (Otto, 2014: 40). Onun, yaratılmışlık duygusu olarak belirttiği bu duygu, insanın kendini aşan bir güç karşısındaki aciz durumundan kaynaklanır. Otto, bütün yaratılmışların üstünde olan ve tarif edilemez olarak belirttiği o gücü bir ‘Sır’ olarak adlandırmıştır (Otto, 2014: 44). Otto, bu gücün “iten, korkutan” tarafı ve “çeken, büyüleyen” tarafı olduğunu belirtmiştir. Bunlar farklı dinsel deneyimleri meydana getirmişlerdir. Sır olarak adlandırılan bu gücün iten

korkutan tarafı, insanların karşısında bir baskı, ezilmişlik hissettikleri tarafıdır. Otto bu güç karşısında yaşanan hissi şu şekilde aktarmıştır:

Ruhun derinliklerinden spazm ve sarsılmalarla gelen bir patlama gibidir. İnsanı garip bir heyecanlanışa, mest eden bir coşkunluğa, kendinden geçişe ve cezbelenmeye götürebilir. Şiddetli ve tüyler ürperten bir titremeye sokabilir. İlkel ve yaban öncülleri ve belirtileri yerini güzel, safi ve ihtişamlı bir şeye bırakabilir. Yaratılmışın, suskun, titrek ve nutku tutulmuş boyun eğişine (Otto, 2014: 43-44).

Otto'nun dinsel deneyimin çeşitlerine dair bu anlatıları oldukça önemlidir. Bir güç karşısındaki insanların deneyimlerine içkin olan korkuyu serimlemiştir. Bir güç ve bu güç karşısındaki deneyim birçok araştırmacının çalışmasında da yer edinmiştir. Kutsalın bir gücün tezahürü olması anlayışı, dinin kökeninin kişisel olmayan, evrensel bir güç fikrine dayandırılmasına neden olmuştur. Eliade bu gücün Malenezya dilinde tanımlanışından beri *mana* adıyla bilindiğini, ilk dinsel deneyimin *mana* deneyimiyle özdeşleştirildiğini belirtmiştir (Eliade, 2017b: 141). Eliade *mananın* 19. yüzyılın sonlarında İngiliz misyoner Codrington tarafından yapılan gözlemler sonucu tespit edildiğini ifade etmiştir. Codrington, Malenezyalıların fiziksel olmayan bir güçten veya etkiden söz ettiklerini gözlemlemiştir. Eliade bu gücün doğaüstü olduğunu yazan Codrington' un ifadelerini aktarmıştır:

Bu güç kendisini fiziksel bir kuvvet olarak veya bir insanın sahip olduğu bir tür güç veya üstünlük olarak açığa vurur. *Mana* herhangi bir şeyde sabitlenmez ve neredeyse hiçbir şeyle ifade edilmez; buna rağmen, tinler ister bedenden ayrılmış ruhlar, isterse doğaüstü varlıklar biçiminde olsun, *manaya* sahiptir ve onu açığa vurabilirler (Eliade, 2017b: 141).

Eliade, üstün olan her şeyin *manaya* sahip olduğunun düşünüldüğünü, insanı etkin, yaratıcı veya kusursuz kılan her şeyin bu anlamda *mana* taşıdığına inanıldığını vurgulamıştır (Eliade, 2017b: 141). Normal seyrin dışında olan olayların, herkesten farklı bir başarıyı yakalayan insanların *manaya* sahip oldukları kabul edilmiştir. Bunun için *mana*, alışılmışın dışındaki belirti ve fonksiyonlarla, insan ve nesnelere kendini gösteren mistik bir kuvvetin ifadesi olmuştur (Örnek,1962: 58) . Bu mistik kuvvetin ifadesi olan *manaya* benzer anlayışlar, farklı ilkel kültürlerde de görülmüştür. “*Troquoilerin orendası, Huronların okisi, Afrikalı Pigmelerin megbesi* vb. genel itibarıyla Melanezyalıların *manasıyla* aynı kutsal gücü temsil etmiştir” (Eliade, 2017b: 142). Eliade, bundan dolayı araştırmacılar tarafından *mana*

inanişının diğer tüm dinleri öncelediği sonucuna varıldığını belirtmiştir (Eliade, 2017b: 142). Fakat sonradan yapılan araştırmalar sonucunda, ilkel insanlarda kişisel olan ile kişisel-olmayan karşıtlılığının bulunmadığı ortaya konulmuş, her yerde *mana* anlayışının olmadığı ifade edilmiştir (Eliade, 2017b: 144-145). Böylece *mananın*, dinsel biçimin kökeni olduğu savı yanlışlanmıştır. Dinsel deneyim sadece bir gücün ifadesi olarak görülemez sonucuna varılmıştır.

Bu noktada Eliade'nin, kratofanileri bir gücün veya kuvvetin tezahürü olarak belirtmesi de dinsel deneyimi bir güce bağlı kılmak anlamında değil midir? Eliade her hierofaninin bir kratofani, yani gücün tezahürü olduğunu belirtmiştir (Eliade, 2017b: 140). Bu ifade dinsel deneyimi bir gücün tezahürü olarak ortaya koymaktır. Oysa Eliade'nin çalışmalarının bütününe bakıldığında kutsal, güç veya kuvvetin tezahürü olarak ele alınmamıştır. Eliade, gücü dinsel deneyimin ifade şekillerinden biri olarak görmüş, tüm dinsel deneyimlerin yapısı olarak görmemiştir. Başta hierofanileri, kratofaniye dâhil etse de sonradan kratofaniyi hierofaniye dâhil etmiştir. Eliade'nin çalışmalarında kratofani kullanımı değişiklikler göstermiştir¹ (Adıbelli, 2011: 97-98).

1.2.1.3. Simgelerin Önemi

Simgeler² insanların bilişsel yapılarının bir unsurudur. “Cassirer'e göre insanın en belirgin ve hatta onu tanımlayan özelliği “sembolleştiren varlık” olmasıdır” (Tokat, 2009: 93). İnsanlar bu yapıları sayesinde sadece görüntüyle yetinmemiş, onların taşıyıcısı oldukları görünmeyen anlama da ulaşmışlardır. Simgeler görünenin zihinde anlam mayalamasıdır. Simgeler aracılığıyla herhangi bir nesne bir imgeyi harekete geçirir. “İmge kavramı ise görünenin insan bilincindeki yansıması olarak anlaşılabilir” (Kızıllı, 2018a: 1310). Simgeler ve buna bağlı olarak insan bilincine yansıyan imgeler, insanların zenginleştirici yönleridir. Tek olan bir şeyin çoğullaşması, ‘bir’ olanın türetilmesidir. Bunun yanı sıra imgeler, görüntüyü anlamla donatma etkinliği olarak bu anlamın duyularla ulaşılamaz olana da

¹ Eliade'nin çalışmalarındaki bu kavramın kullanım şeklinin farklılaşmasının detaylı açıklaması için bkz: Ramazan Adıbelli: *Mircea Eliade ve Din*. 2011.ss: 95-101.

² Türkçede simge ve sembol kavramı birbiri yerine kullanılabilen kavramlar olduğu için çalışmada da eşanlamlı bir kullanımla ele alınmıştır. Cassirer' e göreyselinde bu iki kavram tam olarak aynı anlama gelmez. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ömür Karlı, 2016. ss. 51.

gönderme yapması durumudur. Bir simge, duyularla algılanabilen nesneyi imleyebildiği gibi, duyularla algılanamayacak olanı da imleyebilir. Bu noktada simge, “duyularla algılanamayanı duyuların önüne getiren bir ayna” gibi işlev görür (Bobaroğlu, 1996: 5).

“Jung ise simgeyi “izafî olarak bilinmeyen ve daha açık veya karakteristik bir biçimde isimlendiremediğimiz bir şeyin en iyi figürü” olarak tanımlamıştır” (C.G.Jung. Akt. Gilbert Durand, 1998: 9). Herhangi bir nesneden, duyularla algılanabilen bir şeyden duyularla algılanamayacak olana ulaşabilmek simgelerin farklı deneyimler arasındaki kilit rolünü de sergiler. Simgenin herhangi bir nesnenin görüntüsünü direk olarak değil de bir mesajla zihne iletmesi, hem duyuları hem de zihinsel süreçleri hareketlendirir. Simgeler hep bir yüke sahiptir ve insanlarda bu simgeye dair hafızayı canlandırır. Simgelere dair bu hafızada, bir nesnenin aşkın güce dair anlatısı oldukça önemlidir. “Simge “aşkınlığın içkin mesajı” nı taşır” (Bobaroğlu, 1996: 3).

Bir taşıyıcı olan simgeler, bu taşıyıcı rolleri değişmeksizin farklılaşabilirler. Simgeler, bu simgelere verilen biçim; iklimlere, çevreye, mevcut malzemeye, geleneksel inançlara, kurumlara, vs. göre değişseler de simgeselliğin içerdiği zihinsel süreçlerin temelinde bir değişiklik yoktur (Lévy- Bruhl: 2006: 175). Bu zihinsel süreç değişmez ama süreçte işlem göreceği biçim değişebilir. Simge herhangi bir ses, bir nesne, bir renk, bir eylem olabilir, biçim olarak çeşitlenebilir. Ama en nihayetinde tümü ileti yüklü olan, önemli zihinsel işlemlere yol açan insan zihninin alıcılarıdır.

İleti yüklü olan simgelerin, imledikleriyle ilişkisi oldukça önemlidir. Simgeler taşıyıcıdır ve taşıdıklarıyla bütünleşme eğilimi gösterebilirler. Özellikle dini simgelerde bu durum söz konusudur. “Dini semboller, temsil ettiği hakikat nedeniyle Kutsal’ın kutsallığına katılırlar. Ancak katılım özdeşlik değildir ve dini semboller bizatihi kutsal da değildirler. Tamamıyla aşkın olan Kutsal, sembolünü aşmaktadır” (Paul Tillich. Akt, Hayreddin Kızıllı, 2018a: 1313). Bu durumda, simgenin kendisinin sahip olamadığı kadar yüce olan bir şeyin taşıyıcılığını yapabildiği görülür. Burada simge sadece aracı rolündedir. Diğer yandan bazı simgeler taşıyıcısı olduğuyla bütünleşebilmiştir. Lévy- Bruhl ilkel toplumlarda simgenin nesnesiyle neredeyse aynı töze sahip olacak düzeyde bütünleştiğini belirtmiştir (Lévy- Bruhl, 2006: 222).

Simge ile simgelediği arası bütünleşme derece farkı göstermekte, özellikle dini simgelerde bu derece farkı büyümektedir.

Simgeler toplumsal değişimlerle anlamı değişip ortadan kaybolabilseler de simgeciliğin ortadan kaybolduğu görülmez bir durumdur. “Sembollerin en yaygın görüldüğü yer ise “din”dir. Hatta “dinler sembollerle örülmüştür”, ifadesi kullanılabildiği gibi her din kendi içerisinde düzenli ve tutarlı bir bütün oluşturan bir semboller sistemi olarak kabul edilebilir” (Mehmet Ali Kirman. Akt: Hayreddin Kızıl, 2018b: 31). Bunun için simgecilik, dinler tarihini araştıran ve kutsalın deneyimlenme biçimlerini tespit etmeye çalışan Eliade’nin çalışmalarında oldukça önemli bir yer edinmiştir. Simgecilik dinsel düşüncenin her yerinde, tüm düşünce alanlarında mevcut (Eliade, 2017e: 13, Dumezil-Önsöz) olduğundan dinsel düşünceyi anlamak simgeciliği anlamayı da gerekli kılmıştır. Eliade, simgelerin önemini belirttiği gibi farklı tarihlerde, farklı toplumlarda birbirinden farklı şekillerde olan simgeleri ele almıştır. Tüm farklılıklarına rağmen simgeciliğin temel mantığının aynı olduğunu vurgulamıştır. Eliade’nin simgelere dair ifadeleri şu şekildedir:

Simgesel düşünme yalnızca çocuğa, şaire veya meczuba özgü bir durum değildir; insanın özünün bir parçasıdır; dile ve yargılara dayalı düşünceyi incelemektedir. Simge gerçeğin, diğer tüm bilgi araçlarına meydan okuyan bazı yanlarını açığa çıkarır-en derin olanlarını-. İmgeler, simgeler, mitler psikenin sorumsuz yaratıları değildir: Bunlar bir gerekliliğe cevap verirler ve bir işlevi yerine getirirler: varlığın en gizli özelliklerini açığa çıkartmak (Eliade, 2017e: 21-22).

Eliade simgelerin varlıkların gizli özelliklerini açığa çıkarttığı ifadeyle, hem var olanların gizil yönlerine inanıldığına işaret etmiş hem de simgelerin bu noktada perde düşürücü rolüne dikkat çekmiştir. Simgeler varlığa dair bilgi sunar ve bu bilgi derin bir anlamın ifşasıdır. Simgeler hem varlığın kapsamı dâhilinde olduğu başka bir varlığı açığa vurur hem de açığa vurduğu varlığın kuşatıcılığına dair bilginin elde edilmesini sağlar. Simgenin işaret ettiği çoğunlukla duyularca algılanamayan varlıktır. Lévy- Bruhl, simge, simgesi olduğu varlık ya da nesneyi “temsil etmekte” yani onun mevcudiyetine bir somutluk kazandırmaktadır demiştir (Lévy- Bruhl, 2006: 237). Bu somutlaştırma sayesinde simgeler temsil ettiği varlık ile insanlar arası ilişkiyi sağlar. Simgelerin işlevi bu noktada hiyerofanilerin işleviyle benzerlik

gösterir. Eliade simgelerin hierofaniler gibi bir temsilci olduğunu belirtmiştir. “Bu temsil bir iletinin aktarılması, aktarılan iletinin yeniden üretilerek temsil edeni güçlendirmesidir” (Eliade, 2002a: 28). Bu, insan ile temsil edilen arası ilişkinin kurulması ve devam ettirilmesinin silsilesidir.

Simgelerin temsil ettiklerini açığa vurması evrenin kapalılığının ortadan kaldırılmasına yardımcıdır. Eliade, simgesel düşüncede evrenin kapalı olmadığını, hiçbir nesnenin kendi varoluşsallığı içinde soyutlanmadığını belirtmiştir. Simgesel düşünce sayesinde her şeyin sıkı bir karşılıklıklar ve özümlemeler sistemiyle bir arada durduğunu ifade etmiştir (Eliade, 2017e: 198). Bir simge birçok şeye göndermede bulunarak farklı duran varlıklar arası yakın ilişkiyi gösterebilmiştir. Simgesel düşünme anlam olanaklılığıdır. Simgeler çokanlamlıdır ve simgelerin çokanlamlı oluşu bu anlamların bir aradalığına elverişlidir (Eliade, 2002a: 28). Eliade çokanlamlı olan, birçok şeye aynı anda göndermede bulunan simgelere dair örnekler sunmuştur. Bu örneklerden birini şu şekilde aktarmıştır:

Simgenin belli başlı özelliklerinden biri, ortaya koyduğu anlamların eşzamanlı oluşudur. Bir ay ya da su simgesi, her gerçeklik düzleminde geçerlidir ve bu çok yönlülük eşzamanlıdır. Örneğin “karanlık-ışık” ikilisi, kozmik “günle” kozmik “geceyi”, herhangi bir biçimin ortaya çıkıp kaybolmasını, ölümü ve yeniden dirilişi, Kozmosun yaratılışını ve yok oluşunu, gizli olanla açık olanı vb. aynı anda ifade eder (Eliade, 2017c: 475-476).

Eliade, simgelerin ayrıık düzlemleri ve görünüşte indirgenemez gerçeklikleri özümlediğini, özdeşleştirip, birleştirdiğini belirtmiştir. Din ve büyü deneyimlerinde, insanın kendisinin de simgeye dönüşmesinin sağlandığını ifade etmiştir (Eliade, 2017c: 480) dünyadaki farklı düzlemler birleşmiş, insan bu düzlemdeki bir diğer simge olarak konumlanmıştır. İnsan, birbirine bağlı ilişkilerle örülü bir dünyanın bir parçası olmuştur. Bu ise, insanın kendi konumlanışını daha büyük bir çerçevede anlayabilmesidir. Eliade, simgeler aracılığıyla dinsel insanın evrensel açıldığına değinmiştir. Ona göre, simgeler, bireysel deneyimi uyandırır ve onu tinsel bir edime, Dünyanın metafizik algılayışına dönüştürürler (Eliade, 2017a: 187-188).

Dini olan simgelerin bu noktada rolleri oldukça önemlidir. Bu simgelerin iki farklı zihinsel izleğe yol açtığı söylenebilir. Bir simgenin duyularca algılanan

varlığın gizemini sunması, o varlığın insandaki karşılığını arttırması durumu bir çoğullaşmaya işaret eder: Bir tane olan varlık, birden fazla olana gönderme yapar. Diğer yandan dini olan simgeler, farklı simgelerin birlikteliğiyle aynı varlığa işaret eder ve birçok varlık ‘bir’ olanı imler. Simgelerin hem çoğaltıcı hem de tekilleştirici iki işlevi olduğu söylenebilir. Bir yandan tekil olanın çoğullaştırılması, diğer yandan tüm çoğullukların ‘bir’ olanın altında buluşması durumu söz konusudur. Özellikle tektanrıci dinlerde ya da panteist anlayışta bu durumun söz konusu olduğu söylenebilir.

Simgeler, sadece bir kişinin zihninde gerçekleşen bir süreç değildir. Bu süreç insanlar arası iletişime de dönüşür. Simgeler aracılığıyla insanlar arasında da ortak bir zihinsel süreç meydana gelir. Bir simge belli bir yerde, belli bir zamanda yer alan insanların ortak olarak anlayabildikleri simgesel dili de beraberinde getirir. Eliade, simgenin, belli bir topluluğa ait kişilerin anlayabileceği bir dil olduğunu belirtmiştir. Bu dilin, simgeyi taşıyanın toplumsal sınıfını, tarihsel ve ruhsal durumunu, toplumla ve kozmosla ilişkilerini aynı düzeyde ifade edebileceğini vurgulamıştır. Simgelere bakılarak simgeyi taşıyan kişinin asıl kimliği diğer insanlarca anlaşılabilir (Eliade, 2017c: 476). Eliade antik dönemde de simgeler aracılığıyla gerçekleşen iletişimin güçlü olduğunu belirtmiştir. Antik Çin’ in toplumsal yapısında önemli bir yeri olan yeşim taşının rengine, biçimine, çıkardığı sese göre insanların toplumsal konumunu açığa vurduğunu ifade etmiştir (Eliade, 2002b: 19).

Simgesel eylemler de mevcuttur ve bunlar toplumsal bir davranış ortaklığıdır. Simgelerin toplumsal işlevini açığa çıkarmada simgesel eylemler önemli bir yere sahiptir. Böylesi bir eylem biçimi yüce olan bir güce göndermede bulunabilir. Dini sistemlerde bu tür simgesel eylemler çokça yer alır. Simgesel eylem istenen bir durumun meydana çıkması için de yapılabilir. Bir dua hem Yüce olana yönelmeyi hem de istenen şeyin gerçekleşmesi amacıyla yapılan bir simgesel eylem olarak anlaşılabilir. Lévy- Bruhl, ilkel toplumlarda istenen durumun yaratılması için simgesel eylemlerin yapıldığını aktarmıştır. Queenslandlı Avustralyalılar yağmurun yağmasını istediklerinde, yağmur yağdığı takdirde yapacakları eylemleri simgesel olarak yapmışlar ve istedikleri durumu yaratmaya çalışmışlardır (Lévy- Bruhl, 2006: 237).

Simgesel düşünme ve simgesel eylemler sadece arkaik insanların hayatında yer edinmemiştir. Modern, dindar olmayan insanların da simgeleri kullanmaları söz konusudur. Simgeselliğin insanın yapısında bir unsur olması söz konusuysa modern insanların da simgeleri kullanması zaten kaçınılmazdır. Fakat arkaik insanların simge ve simgesel eylemleri daha fazladır. Arkaik insanlar kafalarını çok kurcalayan görünmez varlıklara ulaşabilmek için, simgelere başvurmalarının (Lévy-Bruhl, 2006: 175) yanında, simgesel eylemleri de çokça uygulamışlardır. Onları simgelerle dolu bir zihin ve simgesel eylemlerin yoğun olduğu bir yaşamdır. Modern insanların simgeciliği, arkaik insanlarınkine göre farklılık gösterse de varlığı ve işlevleri açısından önemini korumuştur. Eliade modern insanların simgesel tavırlarını ve bunun arkaik insanlarınkinden ayrılan yönünü şu şekilde aktarmıştır:

Kendisine eşlik eden tüm duygusal deneyimlerle birlikte bir ulusun bayrağının, arkaik toplumların her türlü simgeyi “ortaklaşa paylaşması”ndan kesinlikle farklı bir işlev taşımadığı kolaylıkla kanıtlanabilir. Öyleyse, toplumsal yaşama düzleminde arkaik dünya ile modern dünya arasında hiçbir kopukluk yoktur. Tek büyük fark, geleneksel toplumların bireylerinde olmayan veya neredeyse hiç rastlanmayan “kişisel düşünme”nin modern toplumları oluşturan bireylerin çoğunda karşımıza çıkmasıdır (Eliade, 2017b: 23).

Eliade’ye göre, simgeselcilik arkaik ile modern dünyanın arasında kopukluk olmadığını gösterir. Eliade, simgelere bağlı olarak oluşan imgelemin, zamanları aşan gücü olduğunu, eski mit ve ilahiyatları yaşatmaya devam ettirdiğini belirtmiştir (Eliade, 2017d: 29). Simgeler ve imgeler insanlığın ortak zihinsel miraslarıdır. Bu miras, tarihler arası ortak dili de oluşturmuştur. Eliade, imgelerin tarih-ötesi bir dünyaya doğru “açılımlar”ı oluşturduğunu ve farklı “tarihler”in onların sayesinde iletişim kurabildiğini belirtmiştir (Eliade, 2017d: 194).

Tarihsel farklılıklar, toplumsal değişimler bir simgenin anlamının kaybolmasına neden olabildiği gibi, simgenin anlamında değişime de neden olabilmektedir. Eliade’nin bu noktada verdiği örneklerden biri incidir. İnci sularından çıktığı, aydan doğduğuna inanıldığı için “kozmozolojik bir merkez” halindedir. İnci, suların üretkenlik gücüyle donanmış olduğuna inanılarak cinsellik, doğurganlık, yenilenmeyi imlemiştir. Bunun için inci uzun süre tıpta, büyüde kullanılmıştır. Eliade, incinin modern çağda ve bazı toplumsal sınıflarda ise yalnızca ekonomik ya

da estetik amaçlarla kullanıldığını belirtmiştir. Ona göre, bir simgenin giderek estetik kullanıma dönüşmesi ise önemli bir durumdur (Eliade, 2017c: 465).

Bir simgenin işaret ettiği anlam değişebilir, değişmeyen, simgelerin insanlardaki önemidir. Dini simgeler ise Jung' un belirttiği gibi insanların yaşamlarına anlam kazandırır (Carl G. Jung. Akt. Buckland: 2005: 11). Bundan dolayı önemi yadsınamaz olan simgelerin anlaşılması din tarihi araştırmalarında da önemli bir yer edinir. "Çünkü dini semboller, dinlerin dışarıdan görülen yönleridir. Hatta dinler, sembollerleriyle bilinmekte ve tanınmaktadır" (Kızıllı, 2018a: 1307).

1.2. 2. Kutsalın Diyalektik Yapısı ve Yapısal Özellikleri

Kutsalın diyalektik bir yapısı vardır. Bu diyalektik yapıda iki durum mevcuttur: İlk olarak; kutsal, kendini kutsal dışına ait olanlar aracılığıyla ifade eder. Böylelikle 'kutsal-kutsal olmayan'ın ayrılmaz yapısı ortaya çıkar. İkinci olarak ise; bu ayrılmaz yapı, kutsalın, kutsal-dışı olanı elemine etmesiyle devam eder ve ikisi arasındaki diyalektiği meydana getirir. Yani; kutsalın yapısını bildirmesi kutsal olmayan aracılığı olmaksızın gerçekleşmezken, kutsal olmayan, hem kutsalın hizmetine giren hem de kutsalın karşısında konumlandırılarak dışlanan bir yapıdır. Bu diyalektik yapı, birbirinden oldukça farklı tezahürler ve kutsal değer taşıyan simgeler aracılığıyla oluşmakta ve devam ettirilmektedir. Eliade, bu diyalektiğe ilişkin olarak şu ifadelerini bildirmiştir:

Diyalektiğin esası aynıdır; kutsal, kendisinden başka bir şey aracılığıyla ortaya konulur; nesnelere, mitlere ya da simgelere aracılığıyla tecelli edebilir; ama kendini asla bütünüyle olduğu gibi, doğrudan ortaya koymaz (...) En basit olanlardan Logosun İsa Mesih'te bedenlenişine kadar tüm hiyerofanileri oluşturan bu paradoksal bedenlenme edimi, tüm din tarihinde karşımıza çıkmaktadır (Eliade, 2017c: 52).

Eliade, kutsalın bedenlenme ediminde bir seçimin olmasının önemli nokta olduğunu belirtmiştir. Kutsalın kendi ifadesi için herhangi bir şeyde tezahüründe çok ya da az açık bir seçim, bir soyutlama gerekmiştir (Eliade, 2017c: 39). Tezahür edilen şey, kutsalın diğerleri arasından seçtiği, kendini donattığı ve onu diğerlerinden ayırdığı bir şeye dönüşmüştür. Bir şeyi diğerlerinden ayıran, kutsalla ilişkili olmasındandır. Tezahür edilen nesnenin farklılaşması ve kutsallaşması diğerleriyle olan ilişkisini şekillendirmiştir. Hiyerofaniler, kutsalı dışarı vurdukları için

nesnelerin ontolojik düzenini değiştirir (Eliade, 2003: 180). O nesne artık diğer nesnelerle aynı değildir. Nesnenin karşısında kutsal olmayanlar yer alır. Böylelikle diyalektik yapı kurulmuş olur.

Kutsalın diyalektiğini oluşturan tezahür biçimleri ise geniş bir yelpazeye sahiptir. Kutsal, birbirinden farklı şeylerde tezahür edebilir ve her nesne, her zaman, her mekân diğerleri arasından seçilerek kutsallaşmaya aday olabilir. Yani bir şey, kutsalın tezahürünü ifade etmezken, belli bir süre sonra kutsalın bir tezahürü haline gelebilir. Ya da kutsalın tezahürü olan bir şey farklı zamanlarda ve mekânlarda bu niteliğini yitirebilir. Bu durum ise kutsalın diyalektiğine ilişkin sorunları gündeme taşır. Eliade bu durumun yarattığı şu soruyu cevaplamıştır : “Ne olursa olsun her şey kutsallık kazanabiliyorsa, kutsal-kutsal olmayan dikotomisi hangi ölçüde geçerli bir dikotomidir?” (Eliade, 2017c: 39). Eliade kutsalın diyalektiğini ortadan kaldıracak bu durum için açıklamalarını şu şekilde sunmuştur:

Bu karşıtlık yalnızca görünüştedir; çünkü eğer hemen hemen her şeyin hiyerofani olabileceği doğruysa ve tarihin herhangi bir döneminde, herhangi bir yerde kutsallık kazanmamış ne bir nesne ne bir canlı ne de bir bitki vb. varsa, tarihin akışında tüm bu hiyerofanileri bünyesinde toplamış hiçbir dinin ya da ırkın olmadığı da doğrudur. Başka bir deyişle, hangi din olursa olsun, her zaman kutsal nesnelerin ya da canlıların yanı sıra, kutsal olmayan nesneler ya da canlılar olmuştur (...) herhangi bir nesne grubu hiyerofaniye dönüştüğünde her zaman bu gruba ait olan ama bu ayrıcalığı paylaşmayan nesneler de olmuştur (Eliade, 2017c: 39).

Belli bir tarihte, belli bir yerde bir şey hiyerofani olunca orada mutlaka hiyerofani olmayanlar da bulunmuştur. Bir şey belli bir tarihte kutsallık kazandığında, o tarihte ve o mekânda mutlaka kutsal olmayanlar da yer almıştır. Her şey kutsallaşabilir ama her şeyin kutsallığı eş zamanlı ve eş mekânlı değildir. Tezahür nesnelere zaman ve mekân açısından sürekli değişmiştir. Kutsalın diyalektiği kendini sürekli güncellemiştir. Böylece dünyada da kutsal ve kutsal olmayanın oluşturduğu diyalektik bir düzen oluşmuştur. Kutsalın oluşturduğu düzende kutsal olanlar kutsal olmayanlardan ayrılmış, bu ikili yapının birbirini var etmesiyle bir diyalektik meydan gelmiştir. Kutsal, diyalektik bir yapıya sahip olduğu için oluşturduğu düzende diyalektik bir düzendir. Eliade’ye göre, kutsalın, kutsal-olmayan ile oluşturduğu diyalektik model tüm diyalektik modelleri önceler ve onlara rol modellik yapar. Eliade bu savunusunu şöyle aktarmıştır:

Böylece ta başlangıçtan beri felsefi düşünce, irsen ve yapısal olarak dini olan bir anlam dünyasında karşılanmıştır. Bu durum, sadece ilkeller için değil, genel olarak doğulular ve Sokrat-öncesi insanlar için de böyledir. Böylece, kutsalın diyalektiği daha sonra akıl tarafından keşfedilen bütün diyalektik hareketlerin önüne geçmiş ve onlara modellik görevi yapmıştır. Kutsal'ın tecrübesi meçhul, karmaşık ve korkunç bir dünyada varlığı, anlamı ve hakikati ortaya koyarak, aslında sistematik düşünceye de yol açmıştır (Eliade, 2015a: 14).

Eliade'nin kutsalın diyalektiğini ilk diyalektik olarak göstermesi önemlidir. O, bu iddiasını arkaik insanların deneyimlerini ele alarak temellendirmiştir. Ona göre, arkaik insanlar mitolojiyi de aşip varlığın kökenine ulaşmak istemişlerdir. Bunun için burada bir kökeni, *arkheyi* arama vardır ve kozmogoni miti değil de bir ontoloji sorunu söz konusudur. Arkaik insanların bu çabaları varlığın gizil yönünü keşfetmeyi amaçlamıştır. Eliade, bu düşünsel çabanın felsefi spekülasyonları oluşturduğunu belirtmiştir. O, felsefi spekülasyonların mitolojilerden kaynaklandığını söyleyebileceğimizi belirtmiştir (Eliade, 2017b: 152). Kutsalın tecrübesi ile sistematik düşüncenin başlatıldığını savunan Eliade, felsefenin bu zemine eklenildiğini düşünmüştür. Bundan dolayı kutsalın diyalektik yapısını anlamak ve bu yapının oluşturduğu düzeni anlaşılır kılmak sistematik düşüncenin kaynağını bulmak anlamına gelecektir. Bu noktada, Eliade'nin kutsalın diyalektiğine dair anlatıları daha da önem kazanır.

Kutsalın diyalektik yapısı, kutsalın kendine özgü olan yapısal özellikleriyle güçlenmiştir. Kutsalın diyalektiğinde önemli olan ve kutsalın özgün yapısını ortaya koyan yapısal özellikleri ise şunlardır:

1.2.2.1. Kutsalın Kendini Sınırlandırması

“Kutsal, tezahür eden, kendisini açığa vuran ve dolayısıyla, kendisini sınırlayıp mutlak olmaktan çıkandır” (Eliade, 2017b: 139). Kutsal, bir nesnede, bir mekânda, bir zamanda, bir insanda tezahür ettiğinde kendini bir kalıba sığdırmış olur. Kutsalın tezahür ettiği şey ile karşılıklı bir etkileşimi söz konusudur. Kutsal, tezahür ettiği nesnenin niteliğini, tezahür ettiği nesne ise kutsalın ifadesindeki sınırları belirler. Kutsalın kendini açık kıldığı her ne ise onun sınırları kutsalın ifadesindeki sınırlar olur. Kutsalın doğayı aşan yapısı doğanın tümünde ya da doğadaki herhangi bir şeyde ancak sınırlanarak içkin hale gelebilir. Kutsal, tezahür

ettiği zamanın ve mekânın koşullarına, tezahür ettiği herhangi bir şeyin yapısal özelliklerine uyumlanmak zorundadır. Eliade bu konuda şunları aktarmıştır:

Tarihin dışında, zamanın dışında “saf” dinsel olgu yoktur. En soylu dinsel çağrı, mistik tecrübelerden en evrenseli, en genelinden insan davranışı-örneğin dinsel kaygı, ayin, ibadet-, ortaya çıktıkları andan itibaren özel bir hale gelmekte ve sınırlanmaktadır. Tanrının Oğlu bedene bürünüp İsa olduğunda Aramice konuşmak zorunda kalmıştır; ancak kendi döneminin bir İbranisi gibi davranabilirdi –ama bir yogi, bir taocu veya bir şaman gibi davranamazdı. Dinsel çağrısı ne kadar evrensel olursa olsun, İbrani halkının geçmiş ve o andaki tarihi tarafından şartlandırılmıştır. Eğer Tanrı’nın oğlu Hintlilerde doğmuş olsaydı, sözlü çağrısı Hint dillerinin yapısına ve bu halklar yığınının tarihsel ve ön tarihsel geleneklerine uygun olmak zorunda olurdu (Eliade, 2017d: 42).

Eliade’nin bu ifadesiyle, kutsalın tarihsel koşullardan etkilendiğini ve kutsalın bu tarihsel koşullara göre sınırlandırıldığını görürüz. Eliade, kutsalın her biçimde, hatta en garip biçimlerde bile kendini ortaya koyduğunu sürekli vurgulamıştır. Ona göre, kutsalın taşlarda ya da ağaçlarda tecellisi olgusu değil kutsalın kendisinin tecelli etmesi ve sonuç olarak kendini sınırlaması ve göreceli bir nitelik kazanması anlaşılabilir, paradoksal olan durumdur (Eliade, 2017c: 56). Kendisinde tezahür ettiği şeyin sınırlarına bürünen kutsal, bu sınırlılık durumuna sınırsızlığını yoğunlaştırarak ikamet eder. Kutsalın aritmetiği sonsuz tabanında gerçekleşen bir işleme denk gelir. Kutsalın tüm tarihte, tüm mekânda, tüm doğada tezahür etme gibi bir işlem yeteneği bulunurken, o, bir taşta, bir insanda, bir gök cisminde de tezahür etmiştir. Bu işlemlerde kutsal, kendine bir sınır çizmiş ve mutlaklığını gölgeleyecek bir ifade şekliyle var olmuştur. Ama bu işlemin sonucuna bakıldığında bu bir mutlaklık kaybı değil tersine mutlaklığını daha net ortaya koymasına yol açan bir ara durumdur. Bu, kutsal ile kutsala yönelen insan arası anlaşılabilirliği, iletişimi sağlayan bir yoldur. İnsanın kutsal olmayı anlayabilmesi, kutsalın insanın anlama düzeyine yaklaşmasıyla ancak mümkün olabilir. Kutsalın herhangi bir şeyde kendini sınırlandırması sınır tanımaz yapısını ortaya koyar.

1.2.2.2. Kutsalın Çelişikliği

Kutsalın çelişik yapısı ise kutsalın en özgün yapısal özelliklerinden bir tanesidir. Bu çelişiklik hem kutsal olanın kutsal olmayan ile birlikte olabilmesinden hem de çift değerli olmasından kaynaklanır. Eliade, her hiyerofaninin, kutsal ve kutsal-olmayan, ruh ve madde, sonsuz ve sonsuz olmayan gibi iki zıt özün bir arada varoluşunu mümkün kıldığını belirtmiştir (Eliade, 2017c: 55). Kutsalın bir ifadesi olan Tanrı'nın bedenlenmesi kutsalın bu yapısını anlamamıza yardımcı olabilir. Eliade, Tanrı'nın bedenlenmesinin onun istediği biçimi alma özgürlüğünü ortaya koyduğunu belirtmiştir. Kutsalın, paradoksal bir şekilde kendi varlık kipini kaybetmeden kutsal olmayanla örtüşebileceğini vurgulamıştır (Eliade, 2017c: 54). Burada sonsuz ve sonsuz olmayanın birlikteliği çelişikliğe neden olmuştur.

İki zıt özün birlikteliğinin yanı sıra kutsalın çift değerli yapısı da çelişik doğasını gösterir. Kutsal bir yandan büyüleyici güçtür, öte yandan çekinilen bir gücün ifadesidir. Kutsalın bu yapısı iki tür tezahürüyle doğrudan ilişkilidir. Daha önce de anlatıldığı gibi kutsal hayranlık uyandıracak bir biçimde de, korku uyandıracak bir biçimde de tezahür edebilmekte ve insanlar bu yapı karşısında iki farklı duygu yaşayabilmektedir. Rudolf Otto'nun dinsel deneyime dair tespitleri kutsalın bu yapısını serimlemiştir. Otto karşısında 'yaratılmışlık duygusu' yaşanan yapıyı Sır olarak adlandırmış, bunun iten ve korkutan tarafı ile çeken ve büyüleyen tarafı olduğunu belirtmiştir. Bu iki taraf ise ayrılmaz bir uyum içerisindedir (McGinn, 2014: 14). Kutsalın çelişik yapıyı kendinde taşıyarak, insanlara çelişik duygular yaşattığı görülür.

Kutsalın çelişkili özelliğine neden olan çift değerliliği, onu ifade eden kavramlarda da görülebilir. Kutsalı ifade eden sacer kavramı, kirletmeksizin ya da kirlenmeksizin dokunulamayan kişilere ya da şeylere işaret eder; dolayısıyla da "kutsal" ya da "lanetli" (yaklaşık anlamıyla) olmak üzere iki anlamı bulunur (Agamben, 2013: 99). Kutsallık bildiren *hagios* sözcüğünün de iki karşıt anlamı olduğu belirtilmiştir. Bu sözcük, hem "arı" hem de "kirlenmiş" anlamlarını taşır. Eliade, kutsalın çelişikliğinin Samilerden önceki toplumlarda da görüldüğünü ve Mısır dünyasında da aynı çelişikliğin hüküm sürdüğünü ifade etmiştir (Eliade, 2017c: 41). Malgaş dilindeki *loza* sözcüğü ise "doğa düzenine karşı ya da bu düzenin

dışında olan her şey, olağanüstü olan, genel afet, olağandışı bir talihsizlik, doğa kanunlarına karşı işlenen bir günah, ensest” anlamlarına gelir (Eliade, 2017c: 42).

Kutsal hem sonlu-sonsuz, madde-ruh gibi zıtlıkların birlikteliğiyle, hem de itici ve çekici yapısal özellikleriyle çelişik bir hâl sergiler. Kutsal olanın bu çelişik yapısı, kutsalın farklı deneyimlenmelerinde de kendini gösterir. Kutsalın karşısında insanlar iki farklı kutup arasındaki deneyimi yaşamışlardır. Dinsel deneyimlerde, temiz ve pis, aziz ve günahkâr, ilahi olan ve şeytani olan arasındaki zıtlık her zaman olmuştur (Durkheim, 2005: 480). Özellikle farklı dinsel ifadelerle bakıldığında yaşanan bu deneyim daha iyi anlaşılabilir.

Kutsalın çelişik yapısına ilişkin olarak tabulara ve insanların bunlar karşısındaki tutumlarına bakılabilir. “Tabu, kutsal özelliği içinde çok yoğun ve aşırı bir şekilde negatif yansımaları korkutucu ve ürkütücü, bunun yanında etkileşim halinde dikkat edilmesi gereken dini bir fenomendir” (Frithjof Schuon. Akt, Fatih Eroğlan: 2004: 24). Burada kutsala duyulan hayranlığın korku ile bir birlikteliği söz konusudur. Tabular “kutsal korku” tamlamasına karşılık gelirler (Freud, 2014: 29) kutsal karşısındaki korkunun ifadesi olan tabular, insanların kutsal deneyimlerindeki yasaklara, uzak durmaları gerekenlere işaret ederler. Bu durum insanların, kutsalla hep yakın ilişki kurmadıklarını, bizzat ondan uzak durmaları ile de ilişki geliştirdiklerini gösterir. Tabu karşısındaki insanlar, herhangi bir kötü durumla karşılaşmak istemediklerinden ondan uzak durmuşlardır. İnsanların sıkıntılar karşısında sığındıkları kutsal, aynı zamanda herhangi bir sıkıntı yaşamamak için uzak durdukları bir yapı da olabilmiştir. Bu, kutsalın çelişik ve zıtlıkları bir bulundurabilen yapısından kaynaklanır.

1.2.2.3. Kutsalda Karşıtların Birlikteliği

Kutsalın çelişik bir yapıya sahip olmasından dolayı birbirine karşıt olan şeyler kutsal olanda birlik içinde bulunabilir. Kutsalın yapısı söz konusu olduğunda bir üçgenin aynı zamanda kare olması gibi bir durum söz konusudur. Kutsalın bu yapısal özelliği gösterir ki, mantığın 3. halin imkânsızlığı, yasası kutsal söz konusu olduğunda imkânsızdır. Kutsalın tezahürlerine bakıldığında farklı yapıların, birbirine zıt olan durumların birlikte oldukları görülür. Birbirinden farklı birçok dinsel inançta

kutsalın bu yapısal özelliği ile karşılaşılır. Eliade, özellikle Veda mitolojisinin karmaşık karakterlere sahip olan tanrılarla dolu olduğunu belirtmiştir. “Örneğin; bu mitolojideki Rudra-Siva kaygı verici bir tanrıdır; hastaları iyileştirmekle birlikte korkutucudur. Diğer yandan İndra hem değişken cinsiyetli, hem maskara hem de trajik bir kişiliğe sahiptir” (Coulano& Eliade, 2018c: 175). Hemen hemen tüm tanrısal kişiliklerde bulunan bu zıtların birliğine ilişkin olarak Eliade Locăcaryă’ dan şunları aktarmıştır:

Her şeyi bilmesine karşın Vişnu sanki bilgiden yoksunmuş gibi arkâlarda kendini gösterir; ruh olsa da maddi bir varlığa sahipmiş gibi insanların arasında gezinir; gerçek bir tanrı olsa da insanların hizmetindeymiş gibi davranır; çok kudretli olsa da kendini zayıfmış gibi gösterir; dertsiz olsa da şefkate ihtiyacı varmış gibi davranır; (duyularla) ulaşılmaz olsa da dokunulabilirmiş gibi hissettirir (Eliade, 2017c: 54)

Karşıtların birlikteliği, iki farklı yapının birbirini hem tamamlaması hem de var etmesidir. Bunlar birbirlerinden çok farklı zıt kutuplar olsalar da birlik halinde bulunurlar. Eliade, Çin mitolojisindeki yin ve yangın zıtlığını buna örnek olarak sunmuştur. Yin; soğuk, kapalı, kadın tabiatı, yang; sıcak, güneşli, erkek tabiatı fikrini telkin eder. Yin ve yang zamanın somut ve zıt yönlerine işaret ederler (Eliade, 2015a: 182). Aynı zamanda bu zıtların birbirlerini dengelemeleri, birbirlerini tamamlamaları söz konusudur. Kutsalın yapısal özelliklerinden biri olan zıtların birlikteliği, kutsalın birbirinden farklı birçok ifadesinde açıkça görülür. Mitolojik hikâyelerdeki tanrılarda da, sistemli yapısıyla geniş kitlelerin yaşamında yer edinmiş tek tanrıçılıkta da bu yapısal özellik ön plana çıkar.

1. 2. 2. 4. Kutsalın Bambaşkalığı

Kutsalın ifadesi bambaşka olan bir şeyin bizim dünyamızda kendini bize sunmasıdır. Bu başkalık hem zıtların bir aradalığından, hem zıtların birlikteliğiyle oluşan çelişik yapıdan kaynaklanır. Ama sadece bunlarla da sınırlı değildir. Kutsal, insanı aşan, doğüstü bir yanı bulunan, hem aşkın hem de bu aşkınlığın doğada içkinleştiği bir şeye işaret eder. Bu yapı karşısında bulunan insanlar, bir başkası olanla karşı karşıyadırlar. Eliade, kutsalın bu yapısal özelliğine yer verirken Otto’ dan yararlanır. Rudolf Otto, insanların karşısında ‘yaratılmışlık duygusuna’ kapıldıkları bir güce dikkat çekmiştir. Ona göre, bu güç karşısında yaşanan duygu,

bütün yaratılmışların üzerinde olanın karşısında, kendi hiçliğinde ezilen bir mahlûkun duygusudur (Otto, 2014: 40-41). Otto'nun yaratılmışlık duygusu olarak belirttiği bu duygu, insanın kendini aşan bir güç karşısındaki aciz durumundan kaynaklanır. İnsanları bu hislerle donatan şey ise insandan bağımsız olan 'numinous'³ dur (Otto, 2014: 41). Otto, 'numinous' da başka hiçbir şeyde rastlanılmayan bir özelliğin, bir gizemliliğin olduğunu belirtmiştir. O, bu gizemli olan numinous varlığı "tamamen başka" (wholly other) olarak ifade etmiştir. "Tamamen başka", kavrayışın ötesinde, insan aklıyla ifade edilemeyen, insanı sarsan ve şaşkına çeviren bir gerçekliktir (Kalın, 2012: 126).

İnsanlar, bu başka olan karşısında Otto'nun belirttiği gibi, hem büyülenir hem de üzerinde duyduğu baskı ile korkmaya başlar. Otto, bu deneyimde insanın kendi ezilmişliğini yaşadığını aktarır. Bunu kutsal kitaptan bir alıntı yaparak örneklendirir: "İbrahim Sodom halkı için yardım dilerken Tanrı'ya diyor ki: 'Neyim ki ben, bir avuç toz, ama yine de seninle konuşacağım' (Tekvin 18.27)" (Otto, 2014: 40). Otto, bu deneyimlerin ruhani deneyimler olduğunu belirtmiştir. Ruhanın ayırt edici niteliği ise "tamamen öteki" (ganz andere), büsbütün farklı olana ait olması, ne insani ne de kozmik bir şeye benzemesidir (Eliade, 2017b: 138). Kutsalın bu yapısal özelliği bütün yapısal özelliklerinin kutsaldaki birlikteliğinin yarattığı ihtişamdır. İnsanın bu ihtişam karşısındaki deneyimi ise, bambaşka olan karşısındaki bambaşka olan deneyimdir. Bu deneyim Otto'nun ifadelerinde büyülenme, korkma, şaşkına dönme olarak yer alır.

1.3. Kutsalın İki Veçhesi

Kutsal, tarihin farklı dönemlerinde, farklı mekânlarda farklı şekillerde kendini göstermiştir. Birçok farklı faktörün etkisiyle sürekli değişip dönüşmüş, içinde bulunduğu ortamın şartlarına göre şekil değiştirmiştir. Bu değişimlerle farklı inanç sistemleri oluşmuştur. Bu farklı inanç sistemleri ise kutsalın veçheleridir. İnanç dünyasında karşımıza çıkan mitler, tabu inançları, *mana* anlayışı, totemizm, bir tanrıya dayalı dinler, çok tanrılı dinler, herhangi bir tanrı inancı bulundurmeyen dinler kutsalın farklı veçheleridir. Birçok veçhesi bulunan kutsalın genellikle mit ve

³ Latince Tanrı anlamına gelen bir sözcük.

din veçheleri ön plandadır. Özellikle din, kutsalla özdeş kullanıma getirilecek kadar yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu çalışma da ise tüm inanç şekilleri kutsalın veçhesi olarak kabul edilmiş ve din de bu veçhelerden biri olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde kutsalın ön plandaki iki tür veçhesi olan mit ve din ele alınacaktır. Fakat bu veçheler birbirinden tamamen ayrılabilir değildir. Mit ve dinlerin tamamen ayrı olarak ele alınması Eliade' ye göre hatalıdır. Eliade, mitin dinin temeli olduğunu savunmuştur. Bunu şu şekilde ifade etmiştir: “Oysa mit, dinin temelidir. Ve bunu da Avustralya'dan daha net görebileceğimiz başka bir yer yoktur: Dinin kökeninde daima bir miti buluruz –ve bu her türlü din için geçerlidir” (Eliade, 2018d: 35).

Bu çalışmada ise mit ve dini iki ayrı veçhe olarak ele almak, özgünlüklerini daha anlaşılır kılmak içindir. Öncelikle mit, daha sonra Eliade'nin daima temelinde miti bulabileceğimizi iddia ettiği din veçhesi ele alınacaktır.

1.3.1. Mit

Mit kimileri için çocuksu anlatılar dizisi, kimileri için davranış kodlarını veren bilgiler kümesi, kimileri için ise dünyayı anlamlandırmaya yönelik bilişsel bir çabanın sonucunda oluşan ilkel bir açıklayış biçimidir. Mitlerin farklı işlevlerine odaklanılarak farklı tanımlamaları yapılmış, işlevleri konusunda farklı yönleri savunulmuştur. Farklı şekillerde değerlendirilen mitler, Eliade' ye göre, farklı bakış açılarına göre ele alınıp farklı yorumlanabilen karmaşık bir kültür gerçekliğidir (Eliade, 2018b: 17).

Eliade'nin karmaşık bir kültür gerçekliği olarak ifade ettiği mitlerin anlaşılması da karmaşık bir süreçten geçmiştir. Mitler zaman içerisinde başta sahip olduğu anlamdan uzaklaşan bir seyre uğramışlardır. Mitlerin çocuksu anlatılar olarak görülmesi durumu söz konusudur. Eliade bu konuda kesin bir şekilde itirazını yükseltmiş ve mitlerin anlam kaybının bir tarihsel dönemle başladığını, arttırılarak da devam ettirildiğini belirtmiştir. Eliade, mitin anlamından yoksunlaştırıldığını, zengin içeriğinin ve insanlara sunduklarının ihmal edildiğini savunmuştur. Ona göre mitler, insanlara, doğaya, hayata ve insanların kendilerine dair açıklama sunarak bir düzen oluşturmuşlardır. Fakat mitlerin bu işlevleri göz ardı edilerek içeriği erezyona

uğratılmıştır. Eliade, özellikle Avrupa ülkelerinde mitlerin bir “kurmaca” yı ifade ettiğini, bunun önemli ölçüde Yunanlılardan kaynaklandığını savunmuştur. Eliade bu savunusunu şu şekilde ifade etmiştir:

Mit, epik şiire, trajediye ve komediye olduğu kadar plastik sanatlara da yalnız Yunanistan’ da esin kaynağı olmuş ve yön vermiştir; ama aynı zamanda, mit yalnız Yunan kültüründe uzun uzadıya ve derinlemesine bir incelemeden geçirilmiş ve bundan kesin biçimde “mitleri yıkılmış” olarak çıkmıştır (...) Bütün Avrupa dillerinde “mit” sözcüğünün bir “kurmaca”yı belirtmesinin nedeni Yunanlıların daha yirmibeş yüzyıl önce bunu ilan etmiş olmasıdır (Eliade, 2018b: 199).

Eliade, Batı uygarlığının kültür sayesinde dinsel evreninin ve mitlerinin yıkıldığını, Batıda artık olumsuz içeriklendirilen mit anlayışının yaygınlaştığını belirtmiştir. Batı’nın örnek alınan bir uygarlık olması mitlerin diğer uygarlıklarca da olumsuzlanmasına neden olmuştur. Eliade, Batı’daki bu değişimin logosun mythosa karşı kazandığı zaferden de öte bir şey olduğuna dikkat çekmiştir. Burada kitap’ın sözlü geleneğe karşı kazandığı zafer söz konusudur (Eliade, 2018b: 10). Kitap karşısındaki bu sözlü anlatımlar, uydurulmaya ve değiştirilmeye açık olduğundan zamanla masalsi hale gelmiş ve gerçek anlamlarından uzaklaştırılmıştır (Önal, 2015: 148). Mitler böylece yenik pozisyona düşmüş ve olumsuz kullanımı giderek artmıştır. Eliade, Yahudi-Hıristiyan anlayışının da iki Ahit’ ten biri tarafından doğrulanmayan ya da geçerli sayılmayan her şeyi “yalan” ya da “hayal” alanına ittiğini (Eliade, 2018b: 12), bu durumun da mitlerin anlam kaybında oldukça etkili olduğunu savunmuştur. Eliade, mitlerin bu anlam kaybına dikkat çekmiş ve mitler doğrultusunda şekillenen yaşam biçimlerini aktararak, mitleri gerçek içeriğine kavuşturmaya çalışmıştır.

Eliade’ye göre mitler, her ne kadar hayal ürünü olarak görülseler de belli bir zaman diliminde birçok insan için yaşam reçetesi olmuşlardır. Eliade, miti “söz” ya da “fabl” kavramlarından ayırıp “kutsal eylem”, “anlamlı jest”, “ilksel olay” kavramlarıyla birlikte düşünmemiz gerektiğini belirtmiştir. O, mitin yalnızca başlangıçta gerçekleşen olayların anlatısı olmadığını, bu olaylar ve insanlarla doğrudan ya da dolaylı ilgisi bulunan her şeyi kapsadığını ifade etmiştir (Eliade, 2017c: 442). Mitlerin tüm arkaik toplumlardaki işlevlerini tek bir tanımda toplamanın olanaklı olmadığını belirtmiştir. Eliade, bütün bilginlerin kabul

edebileceği bir mit tanımı yapabilmenin zor olduğunu da belirterek miti tanımlamaya çalışmıştır. Mitlere yönelik tanımını şu şekilde aktarmıştır:

Mit kutsal bir öyküyü anlatır; en eski zamanlarda, “başlangıçtaki” masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka deyişle mit, Doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik yani Kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (sözgelimi bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı, bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini dile getirir. Demek ki mit, her zaman bir “yaratılış” ın öyküsüdür: Bir şeyin nasıl yaratıldığını, bir şeyin nasıl var olmaya başladığını anlatır (Eliade, 2018b: 17).

Eliade'nin bu tanımından da anlaşılacağı gibi mitin temel anlatısı yaratılışın nasıl olduğudur. Mitlerin anlatıları kutsal tarihin ve bu tarihte yaşananların dile getirilişidir. Mitler, kutsal olan bir tarihi insanlara sunmuş, bu tarihte nelerin gerçekleştiğini aktarmış, insanların bu tarihteki olaylar doğrultusunda yaşamlarını idame ettirmelerine yol açmıştır. Bu tarih, arkaik insanlara hayatlarının formlarını sunan bir tarihtir. Mitler, insanları tasvir edilemeyen ancak anlatılabilen bir dünyaya götürmüşlerdir (Eliade, 2015b: 21). Bilinmezler karşısında bulunan insanlara başlangıcın bilgisini sunarak zihinsel bir harita çizmişlerdir. İnsanlar bu zihinsel harita doğrultusunda yol almışlardır. Mitler, sorular ve sorunlarla boğuşan insanlar ile yaşanan dünya arasında bir yaşam olanağı olmuşlardır. İnsanlara dünyayı tanıtmış, neler yapabileceklerine dair örneklerle açıklama sunmuşlardır. Mitlerin sunduğu örnekler ise tanrıların, yarı tanrısal ataların kutsal tarihte başlarına gelen olaylardır. Burada insanlara başa gelen olaylar, başa gelebilecek olaylar hakkında bilgiler sunulmuştur.

Eliade'nin kutsal bir tarih olarak kabul ettiği mitler, insanlara dünyanın kutsallığını sunmuşlardır. İçinde bulunulan dünya kutsallık taşımaktadır; çünkü tanrısal ya da yarı tanrısal varlıkların edimleri sonucu şekillenmiştir. Tabiatüstü varlıkların bu edimleriyle şekillenmiş olan dünya, kutsallığın taşıyıcısı olmuştur. Mitlerin, insanları kutsallıkla dolu bir dünyayla tanıştırdığı söylenebilir. Mitler, insanlara duyumsadıklarının arkasındaki nedeni, nasılı bildirmişlerdir. İnsanlara gizemli olanın, bilinemeyenin açıklamasını yapmışlardır. Eliade, mitin, “gizemlerin” açıklaması olarak kabul edilmediği takdirde, “işlevini yitirdiğini” ve muğlaklaştığını;

bir masala veya bir efsaneye döndüğünü belirtmiştir⁴ (Eliade, 2017b:15-Önsöz). İnsanlar, mitlerin gizemleri açıklamaları doğrultusunda zihinsel evrenlerini şekillendirmişlerdir. Eliade mitlerin sunduğu bilgiyi ise şu şekilde aktarmıştır:

Gerçekten de, mitler yalnızca Dünya'nın, hayvanların, bitkilerin ve insanın kökenini anlatmakla kalmaz, ama aynı zamanda insanın bugün içinde bulunduğu duruma gelmesine kadar olup biten önemli olayları da anlatır; bir başka deyişle onun ölümlü, cinsiyetli, toplum halinde örgütlenmiş, yaşaması için çalışması gereken ve belli kurallara göre çalışan bir varlık durumuna gelmesine kadar gerçekleşen önemli olayları anlatır (Eliade, 2018b: 23).

Mitsel bir anlatı insanlara var olanların olmasındaki nedeni, oluş biçimini, bir şeyin neden şimdi var olduğu şekliyle olduğunu, alternatif bir olma şeklinin ise neden olmadığını aktarabilmiştir. Eliade arkaik insanlar için özellikle köken ve kozmogoni mitlerinin önemini vurgulamıştır. Bu mitler her şeyin kökenine dair bilgi sunmuştur. Köken mitleri, tutarlı bir tarih teşkil etmiştir (Eliade, 2015a: 90). Başlangıç zamanındaki olayları anlatmış ve var olanların bu olaylarla olan sebep sonuç ilişkilerini kurmuşlardır. Böylece var olanların kökeni kutsal tarihe uzanır. Kaynağını kutsal tarihten alan her şey bu kutsallıktan pay almıştır.

Eliade, köken mitlerinin çok önemli bir bilgiyi ifşa ettiği için herkesin içinde anlatılmadığını belirtmiştir. Mitte anlatılan sırlara vakıf olabilmek o bilgiye hem layık olmayı hem de o bilgiyi anlayabilecek olgunlukta olmayı gerektirmiştir. Eliade birçok kabilede kadınların ya da çocukların, yani üyeliğe kabul töreninden, bir başka deyişle erginlenmeden⁵ geçmemiş olanların önünde bu mitlerin okunmadığını belirtmiştir⁶ (Eliade, 2018b: 21). Kozmogoni, köken mitlerini bilmek önemli bir bilgiyi elinde tutmak anlamına gelir. Bu bilginin elde edilmesi, öncelikle bireyin bu bilgiye hazır hale gelmiş olmasını şart koşar. Bu durum mitsel bilginin değerine de işaret eder.

⁴ Eliade'nin bu ifadesi mit ve efsanenin neden aynı şeyler olmadığına yönelik bir açıklamadır.

⁵ “Erginlenme terimi ile genellikle erginliğe ulaşacak kişinin sosyal ve dini durumunu radikal bir şekilde değiştirme amacı olan bir dizi sözlü öğretiler ve törenler ima edilir” (Eliade, 2015a: 126).

⁶ Kadınların köken mitlerine erkekler gibi ulaşamayışı toplumsal bir duruma işaret eder. Kutsallık daha eril ellerde korunuyor görünür. Bu durum, kutsalın deneyimlenmesinin toplumsal şartlarca şekillendiğinin de bir işaretidir.

Eliade, arkaik insanların kutsal tarihlerinden yararlanarak edindikleri bilgileri nasıl kullandıklarını aktarmıştır. Arkaik insanlar için mitleri bilmenin nesnelere kökenini bilmek anlamına geldiğini belirtmiştir. Nesnelere kökenini bilmek ise ortadan kayboldukları takdirde nasıl tekrar elde edilebileceğinin bilgisidir (Eliade, 2018b: 27). Arkaik insanlar yaşamlarında bu bilgiyi kullanmışlardır. Çünkü bir nesnenin, bir hayvanın, bir bitkinin, vb.’nin kökenini bilmek, onlar üzerinde sihirli bir güç edinmek demektir; insanlar bu sayede onlara egemen olmayı başarmış, çoğalmalarını ya da istenilen ölçüde üretilebilmelerini sağlayabilmişlerdir (Eliade, 2018b: 28). Kozmogoni ve köken mitleri insanların üretici tüm faaliyetlerinde örnek aldıkları mitlerdir. Köken mitleri aracılığıyla bu bilgileri edinen insanlar, nesnelere üzerinde denetim yetkisi duymaya da başlamışlardır. Bilginin, gücü beraberinde getirmesi söz konusu ise, arkaik insanların mitler aracılığıyla bilgi edinip doğada pasiflikten aktifliğe yükselten bir güç elde ettikleri söylenebilir. Mit, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak insanın “Yücelme” sini sağlamıştır (Eliade, 2018b: 196). Mitler insanların dünyadaki konumlanış şekillerini değiştirmiştir.

Mitlerin önemli bir diğer işlevi ise yaşama dair bilgiler sunması ve insanların davranışlarını şekillendirmesidir. Mitler insanlara arketipleri⁷ sunmuşlardır. Arkaik insanlar rol modelleriyle tanışmış ve edimlerini arketiplere uygun olarak şekillendirmiş ya da şekillendirmek için çaba sarf etmişlerdir. Rol modellerine yani her edimin en mükemmel uygulayıcılarına öykünen insanlar, hayatlarını bu şekilde yaşamaları gerektiğini benimsemişlerdir. En büyük istekleri arketiplere en benzer hâl içinde bulunmak olmuştur. Eliade, arkaik insanlar için bu kadar önemli işlevleri olan mitlerin, insanlarca sürekli hatırlanmışına değinmiştir. “Mitlerde önemli olan, geçmişe dönük, hep bugüne ait canlı güncelliktir. Mitler ilkeller için kurmaca bir öykü, ölü bir geçmişe ait haber değildir; o, hala kısmen yaşayan büyük bir gerçeğin canlandırılmasıdır” (Malinowski, 2000: 126).

⁷ Bu kavram Carl Gustav Jung’un çalışmalarında merkezi öneme sahip olmuştur. Jung, arketip kavramının antikçağda da kullanılan ve Platon’un “idea”sıyla eşanlamlı olan bir kavram olduğunu belirtmiştir (Jung, 2017: 17). Ona göre arketip, kolektif bilinçaltı dediği yapının çekirdeğidir. Bu kavramın Eliade’deki kullanımı ile Jung’ daki kullanımı aynı değildir. Eliade, arketip kavramını ‘örnek model’ anlamında kullanmış, Jung gibi kolektif bilinçaltının yapısal unsuru olduğunu iddia etmemiştir.

Mit, hakiki bir tarihtir çünkü kutsal bir tarihtir (Raffaele Pettazzoni, Akt. Cengiz Batuk, 2009: 27). Mitsel tarih; kutsal olan tarih, içinde yaşanan tarih ise; bu kutsal tarihin izdüşümleriyle örülü olan bir tarihtir. Yaşanılan tarihi donatan, kendine bağlı kılan mitsel tarih, sadece zihinde canlı tutulmamış, her davranışta örnek alınarak değeri korunmak istenmiştir. Mitler, insanlara kutsal olan bir tarihi sunarak bu tarih ile bir hafıza oluşturmuşlardır. Eliade, ilkel-tarım toplumlarında kişisel hafızanın bir önemi olmadığını, önemli olanın mitsel olayı hatırlamak olduğunu belirtmiştir (Eliade, 2017b: 50) Mitsel olay insanların ortak paydada buldukları değerleridir. Bu tarihin bilinmesi bir gerekliliktir. “Geleneğin oluşturduğu bu “ortak bellek”in içeriğini bilmemek ya da unutmak “doğal” duruma (çocuğun kültürsüz durumu) doğru bir gerileme ya da bir “günah” veya bir felaket anlamına gelir” (Eliade, 2018b: 169).

Mitlerin sunduğu bilgiler ritüellerle de desteklenmiştir. Ritüellerde, mitlerde anlatılanların bir tekrarı söz konusudur. İnsanlar, ritlere uyararak mitleri şimdileştirmeye çalışmışlardır. Eliade, mitin başlıca işlevinin, bütün ritlerin ve bütün anlamlı insan etkinliklerinin (beslenme ya da evlilik olduğu kadar çalışma, eğitim, sanat ya da bilgelik de) örnek oluşturacak modellerini ortaya koymak olduğunu ifade etmiştir (Eliade, 2018b: 20). Mitlerin anlatıları, yaşamda davranışları belirleme, davranışları belli bir düzene sokma işlevi de bulundurmıştır. Mitoslar⁸, eski toplumlarda bizim yasadan anladığımız şeyi karşılamıştır (Akal, 2015: 86). Bizim yasalar doğrultusundaki eylemlerimize karşın arkaik insanların yasaları ritlerinde somutlaşmıştır.

“Mit, insana yapmaya hazırlandığı şeyin daha önce yapılmış olduğu konusunda güvence vermiş, girişiminin sonucuyla ilgili olarak aklına gelebilecek kuşku körmesinde kendisine yardımcı olmuştur” (Eliade, 2018b: 191). Bir mitin anlatısına uygun yaşamak arkaik insanın en güvenli limanı olmuştur. İnsanların edimlerinin sonucuna dair güvenleri mitleri referans almalarıyla sağlanmıştır. Mitlerin anlatıları zihinsel bir rehberlik ve davranışsal yol göstericilikle bir bütündür.

⁸ “Mit, kutsal bir öyküyü, en eski zamanda, “başlangıçtaki” hikâyelere özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Mitos ise efsaneleri, fablları, masalları ve de mitleri kapsayan anlatımlar için kullanılan bir terimdir” (Eliade, 2018a: 15). Mitler mitosun içinde yer alan anlatımlardan biridir.

Mitler, insanların zihinsel karmaşalarına son vermiş, davranış kodlarını sunmuş, yaşamlarını şekillendirecekleri ahlaki değerleri öğretmiştir. Malinowski, mitlerin insanlara sunduklarını toparlayıcı bir şekilde şöyle aktarmıştır:

Mitin ilkel kültürlerde vazgeçilmez bir işlevi vardır; o, inancın ifadesidir, onu derinleştirir ve şifreler; ahlaki korur ve ona güç verir; ayinin üretkenliğine kefil olur ve insan için örnek olacak pratik kuralları içerir. Böylece mit insan uygarlığının temel bir parçası olur; o, değersiz bir anlatı değil, zor elde edilen aktif bir güçtür; entelektüel bir açıklama ya da sanatsal bir canlandırma değil, ilkel inancın ve ahlaki bilgeliğin bildirgesidir (Malinowski, 2000: 99).

Malinowski'nin bildirge olarak belirttiği mitlerin diğer bir önemli işlevi ise insanlara sunduğu bilgilerle manevi anlamda teselli edici olmasıdır. Bir mit herhangi bir acının kaynağına dair bilgi sunmuş, bu kaynak bilgi, insanları teselli etmenin bir yolu olmuştur. Ölüm, başa gelen felaketler, hastalıklar gibi olaylar karşısında insanlar mitlerin anlatılarına sığınmışlardır. Diğer yandan mit, insanın zihnine öte dünyanın anlamını da katarak farklı bir görev üstlenmiştir (D. Cave. Akt. Fatih Mehmet Berk, 2015: 109). Mitlerde, başa gelen bu olayların kaynağı bildirilmiştir. Bir olayın kaynağına gidip onla zamandaş olmak, olayı ortadan kaldırmayışının yolu olarak görülmüştür. Bunun için hasta insanlara bu hastalığın kökeninin anlatıldığı mitler okunmuştur. Hasta, Dünya'nın Yaratılışıyla simgesel olarak zamandaş kılınmış, o en eski bütünlük içine dalmıştır (Eliade, 2018b: 43). Mitlerin simgesel zamandaşlığı sorunun ortadan kalkmasının yoludur. Mitler bu noktada açıklayıcı ve teselli edicidir. Bundan dolayı insanlar içinde buldukları tarihsel koşulları da mitleştirmişlerdir. Bu, tarihsel koşullar karşısında daha güçlü durabilme amacını taşımıştır. Eliade, bu durumu İbranilerin deneyimini aktararak örneklendirmiştir. İbraniler kendilerini zorlayıcı olayları ejderin geçici zaferi olarak yorumlamışlar, Kral Mesih' in olayın sonunda onu öldüreceğine inanmışlardır. Burada kozmogonik-kahramanlık mitine göre bir yorumlama söz konusudur (Eliade, 2018a: 52).

Mitler hem bir geçmiş sunmuş, hem bugünü yaşanılır kılmış hem de geleceğe yönelik bir beklenti yaratmışlardır. Eliade, bazı mitlerin, hem yaratılışı hem de yeniden yaratılışı anlattığını belirtmiştir (Eliade, 2018b: 88). Kökenlere dair bilgi sunduğu gibi gelecekteki olabilecek, olması gereken olayları da haber vermiştir. Sayıları en fazla olan mitler de tufan mitleridir (Eliade, 2018b: 81). Tufan mitlerinde insanların yaptığı bazı hatalar sonucu ya da yorulan dünyanın kendini yenilemesi için

her şeyin yok olduğu, daha sonradan düzenin tekrar olduğu anlatılmıştır. Bu mitler insanların geleceğe dair bir fikir, bir beklentiye sahip olmalarına neden olmuştur. Eliade, arkaik insanların düzenli aralıklarla yıkılıp yeniden düzene giren doğa anlayışının Yahudi, Hıristiyan dinlerinde de değişime uğrayarak yer edindiğini belirtmiştir. Bu inançlarda da dünyanın sonuna dair bir anlatı vardır fakat başa gelecek olan bu olay sadece bir kez gerçekleşecektir. Yani; kıyamet bir kez kopacaktır. (Eliade, 2018b: 93). Eliade, geleceğe ilişkin bilgi veren bu mitlerin insanların eylemlerinde etkili olduğunu belirtmiştir.

Mitler, insanların kendilerini şekillendirmelerinde etkili oldukları kadar dünyanın şekillendirilmesinde de etkili olmuşlardır. Eliade, yapılan birçok coğrafi keşfin mitlerin tesirinde kalınarak yapıldığını iddia etmiştir. Kristof Kolomb'un keşfinde eskatolojik mitlerin rol oynadığını belirtmiştir. Yeni bir kıtanın keşfinde Yeryüzü Cenneti arayışı harekete geçirici inanç olmuştur (Eliade, 2017e: 118). Kutlular Adası, Yeryüzü Cenneti mitlerinin deniz keşiflerinde etkili olduğunu bildirmiştir. Eliade, tamamen ekonomik nedenleri olan denizcilerin dahi bu mitlerden etkilendiğini savunmuştur. Hatta bazı denizcilerin umdukları yeri bulduklarını sandıklarını aktarmıştır. Mitsel ülkelerin keşiflerinin hikâyesi efsanelere dönmüşlerdir. Eliade, coğrafya bir bilim olduktan sonra bile bu efsanelerin devam ettiğini belirtmiştir (Eliade, 2017c: 458).

Mitler, modern insanlar için çocuk masalı konumuna düşse de uzun bir süre boyunca insanlara anlam dünyası sunan, dinlerle ortak paydaları olan bir kutsallık deneyimidir. Eliade, arkaik kültürlerde bile, bir mitin dinsel anlamdan boşalabildiğini, efsane ya da çocuk masalı durumuna gelebildiğini ama daha başka mitlerin geçerliliklerini koruduğunu belirtmiştir (Eliade, 2018b: 151). Bu kutsallık deneyimi değişip dönüşmüş, bozulmalara uğramış ama kendini açık ya da gizil bir şekilde var etmiştir. Eliade, mitlerin zamanla epik bir efsaneye, balad ya da romansa dönüşebildiğini ya da “batıl inanç”, alışkanlık, özlem olabileceğini ifade etmiştir. Ama bu durumda da yapısını anlamını kaybetmediğini, birçok ritüelde kendini gösterdiğini belirtmiştir. Mitlerde anlatılan acılar, sınamalar, yolculuklar, efsane kahramanların karşılaştıkları engeller ve acılar masallarda anlatılmaya devam etmiştir (Eliade, 2017c: 456-457). Eliade, modern totaliter hareketlerde de mitlerin

izlerinin olduğunu savunmuştur. Görünüşte laikleşmiş olsalar da Nazizmin de Komünizmin de eskatoloji öğeleriyle yüklü olduğunu, bu Dünya'nın Sonunu bolluğun, mutluluğun beklediğini haber verdiklerini belirtmiştir (Eliade, 2018b: 98).

Eliade'nin mitlere dair anlatıları mitlerin, kutsalın bir deneyimlenme biçimi olduğunu göstermiştir. Eliade, dünyanın kutsaldan arındırılmayacağını belirttiği gibi (Eliade, 2017a: 137), kutsalın bir deneyimlenme biçimi olan mitsel düşüncenin de etkisinin silinemeyeceğini savunmuştur. Eliade'ye göre mitsel düşünce, Tarih tarafından geçersiz kılınan geçmişteki anlatımlarından bazılarını aşabilir ve reddedebilir, yeni toplumsal koşullara ve yeni kültür modalarına uyabilir ama tümüyle yok edilmesine izin vermez (Eliade, 2018b: 33). Kutsalın bu veçhesi diğer bir veçhesi olan din sistemlerinde de kendine yer edinmiştir. Eliade dinlerin mitlerin öğelerini kendine dâhil ettiğini, mitlerin anlatılarından yararlandığını vurgulamıştır.

1.3.2. Din

Dinin; teoloji, ahlak, felsefe, psikoloji ve sosyoloji gibi farklı kategorilerde tanımları yapılır (Cox, 2004: 18). Farklı kategorilere göre yapılan din tanımları aslında farklı tüm inanç sistemlerinin tanımıdır. Bu inanç sistemleri ise dinin değil kutsalın çatısı altında birleşir. Din, kutsalın veçhelerinden sadece biridir. Dinin kutsal ile özdeş kullanımı, kutsaldan anladığımızın dine yüklenmesi, dinin ise bazı içeriklerinin göz ardı edilmesiyle olmuştur. Eliade'nin kutsal ve dine ilişkin açıklamasına bakılarak bu özdeş kullanımın bir şarta bağlı olarak yapıldığı görülebilir:

“Kutsalın tecrübesini” ifade etmek için “din” kelimesinden daha açık bir kelimeye sahip olmamız üzücüdür. Kültürel olarak biraz sınırlı olmakla birlikte bu kelime, bünyesinde çok uzun bir tarihi taşımaktadır. Yine şüphesiz ayırım gözetmeksizin bu kelimenin, eski Yakındoğuya, Yahudiliğe, Hıristiyanlığa, İslama, Hinduizme, Budizme, Konfüçyanizme ve aynı zamanda ilkeller denen cemaatlere nasıl tatbik edileceği sorulabilir. Fakat belki de din kelimesinin yerine, bir başka kelime aramak için artık çok geçtir. Diğer yandan “din” kelimesi bir tek Tanrıya, Tanrılara veya ruhlara iman şeklinde değil de anlam, hakikat ve varlık fikirlerine bağlı olan kutsalın tecrübesine iman şeklinde düşünülürse hâlâ geçerli bir kelimedir (Eliade, 2015a: 13).

Eliade'nin bu ifadesi çözümlenecek olursa anlaşılır ki, din kelimesinin Yahudilikten ilkelerin inanç sistemlerine kadar tüm inançları kapsamaması mümkün değildir. Eliade, din kelimesi tek Tanrıya, Tanrılara veya ruhlara iman şeklinde değil de, anlam, hakikat ve varlık fikirlerine bağlı olan kutsalın tecrübesine iman şeklinde düşünülürse, kutsalı ifade etmede kullanılacak bir kelime olur diye belirtmiştir. Ama din kelimesinden, Tanrılara veya ruhlara iman şeklinde bir anlam edinecek olursak, din, kutsalı karşılayan bir sözcük olmayacak, bu noktada yetersiz kalacaktır. Eliade'nin, çalışmalarında kutsal ve din kelimelerini sıklıkla birbiri yerine kullanması dinin içeriğini kutsalı karşılayan anlamla donatmasındandır. Aynı zamanda görülebilir ki, Eliade'nin çalışmalarında din, kutsalın bir vechesi olarak da yer alır. Bu noktada bizler, dini bir Tanrı ya da Tanrılara, ruhlara iman şeklinde olan anlamıyla ele alırsak din kutsalın kapsamında olan bir kelime olacaktır. Bu içeriklendirme ile din kendini sadece bir vechе olarak gösterecektir. Çalışmanın bu bölümünde din, tam da bu içeriğiyle ele alınacak, kutsalın ifade şekillerinden biri olan anlamıyla incelenecektir.

Dinler, bir tanrı inancının olup olmaması⁹, tanrı inancına sahip olduğu takdirde bu tanrıların tek tanrı ya da çok tanrı olmalarına göre kendi içinde farklılaşırlar. Kutsalın bu vechesinin de kendi içinde vecheleri olması, onu bir ya da birkaç cümlelerin sınırlarında ifade etmeyi zorlaştırır. Dini, kutsal ile özdeş bir şekilde de kullanan Eliade'ye göre ise din, "kutsalın tecrübesidir" (Allen, 1996: 451). Kutsalın bu tecrübesinde, mitlerdeki kutsal deneyimiyle benzer yönler olduğu kadar farklılaşmış yönler de bulunur. Din, özellikle bir tanrıya dayalı olan dinler, mitlerle, diğer inanç şekilleriyle farklılıklar gösterir. Bu dinlerde bir tanrının mutlak olmasının yanı sıra artık onun istekleri doğrultusunda yaşamayı da aşan bir durum söz konusudur. Eliade, Musa'nın dini ile inanca vurgunun arttığından, tapınmayı içselleştiren bir dinsel deneyimin ön plana çıktığından söz etmiştir (Eliade, 2017b: 160). Eliade'ye göre bu çok büyük bir yeniliktir. Mitlerde örnek olaylara öykünerek yinelenen ritüeller bulunduğu gibi, dinlerde de ritüeller, örnek modeller bulunur.

⁹ Din, tarihsel açıdan ele alındığında yalnızca Tanrıdan ibaret olmadığı görülmüştür. Dinin işlevsel tanımlarında genellikle tanrılardan, yüce güçlerden söz edilmemiştir (Pargament, 2015: 367).

Ama dinlerin, özellikle de semavi dinlerin mitlerden farklılaştığı noktalar kutsalın tarihindeki kırılma noktalarıdır.

Eliade, insanların yaşadıkları tarih korkusuna karşı stratejilerinin olduğunu, bu korkuya karşı yapılan stratejilerin bu dinlerle birlikte farklılaştığını düşünmüştür. O, arketipler, yinelemeler ile insanların bir yaşam şekline sahip olduklarını, bu yaşamın insanlar üzerindeki tarih baskısını azalttığını ifade etmiştir. Eliade, Yahudi-Hıristiyan anlamında imanın (Tanrı için her şey mümkündür) “icadı”ndan beri ise, arketiplerin ve yinelemelerin ufkundan insanların koptuğunu, artık Tanrı düşüncesi ile tarih korkusu karşısında kendilerini koruduklarını belirtmiştir (Eliade, 2018a: 170). Arkaik insanlar arketiplere uygun yaşayıp, yinelenen ritüeller yaparak acılara, zorluklara, akan zamanın onları götürdüğü ölüme karşı savunma yöntemleri geliştirmiş, mitlerin anlatılarıyla teselli bulmuşlardır. Yahudi- Hıristiyan inançlarıyla beraber bu savunma insan ile tanrının sürekli etkileşim halinde olması, insanın tanrıya sığınması ve onun emirlerini yerine getirmesine dönmüştür. İnsanlar artık verilen emirleri uyguladıkları takdirde korunacak, teselli bulacak, emirlere uymadıkları takdirde cezalandırılacaklardır. Mitlere göre yaşayan insanlar da hayatlarının yolunda gitmesi için örnek modellere uymuşlardır, fakat bu yeni iman anlayışında bir tanrının emirlerine uyulmadığı takdirde kızması ve cezalandırması daha ön plandadır.

Bu din veçhesinde iman insanların sığınaklarıdır. İnsanların daha önce doğayı yenilemek, tanrılara kaybettikleri enerjiyi kazandırmak amacıyla gerçekleştirdikleri kurban ritüelleri imana vurgu yapan dinlerle değişime uğramıştır. Artık enerjisini kaybeden bir tanrı yoktur, gücü her şeye, her zaman yeten bir tanrı anlayışı vardır. Yapılan kurbanlar da tanrıya olan imanı, sevgiyi ifade etmenin araçları olmuşlardır. Eliade, İbrahim’in kurbanının önemli bir kırılmaya yol açtığını belirtmiştir. Bu kurban eyleminde de arkaik insanlarda görülen, ilk çocuğu tanrıya sunma ritüelinin bir izi vardır. Eliade, İbrahim’in kurbanının Sami halklarındaki adetlere benzer olduğunu ama içerik olarak farklı olduğunu belirtmiştir. İbrahim’in eyleminin, Tanrı’nın isteğini karşılamak için yapılan bir iman eylemi olduğunu ifade etmiştir (Eliade, 2018a: 118-119). Görüldüğü gibi dinlerde ritüeller bir imanın sorumluluğu olarak yerine getirilmişlerdir. Bu nokta dinlerin mitlerle olan farklılıklarından biridir.

Eliade, tarihini ele aldığı kutsalın, tarih boyunca ortaya koyduğu tüm şekillerine bakmıştır. Evrimci bir anlayışla bu tarihe yaklaşmayan Eliade, tarihsel süreçte kutsalın değişim ve dönüşümlerine de yer vermiştir. Eliade, dinsel yaşamın nadiren tek bir “ilkenin” tekelinde olduğunu, kendisini nadiren tek bir tanrının veya tanrıçanın yönetimine soktuğunu belirtmiş ve hiçbir yerde tek bir biçime veya tek bir yapıya indirgeyebileceğimiz “saf ve basit” bir dini bulamayacağımızı ifade etmiştir (Eliade, 2017b: 214). Bir dinsel yapı incelenirken bilinmelidir ki, bu dinsel yapının kendine özgü yönlerine ulaşmak zor olacaktır. Çünkü bir dinsel inanç diğerleriyle etkileşir, diğer inanç şekilleriyle birçok ortak paydaya sahip olur. Mitler ve dinlerin de iç içe olduğu çoğu nokta bulunabilir. Eliade, Avrupa’nın Hıristiyanlaşmasının diğer etnik gelenekleri silemediğini belirtmiştir (Eliade, 2017h: 285) Bunun için bu dinin içerisinde diğer inanışların izlerine rastlanabilir. Eliade Hıristiyanlığın Meryem’i kutsal kabul etmesi noktasını buna örnek olarak göstermiştir. Eliade’nin ifadesi şu şekildedir:

Bu örnekte de, tüm dünyaya yayılmış arkaik bir düşünceyi asimile etme ve ona yeni bir değer yükleme çabası fark edilmektedir. Gerçekten de Meryem, Bakire Anne teolojisini hatırlanamayacak kadar eski çağlara uzanan Asyalı ve Akdenizli büyük tanrıçaların (örneğin Hera) kendi kendine üreme anlayışlarını yeniden ele alıp mükemmelleştirmektedir. Meryem teolojisi, tarihöncesinden beri dişiliğin dinsel gizemine gösterilmiş en eski ve anlamlı saygı ifadesinin dönüştürülmüş halini temsil etmektedir (Eliade, 2017g: 528).

Din, eklemlenmiş bir düşünce, bir dünya görüşüdür (Eliade, 2017c: 13, Önsöz-Dumezil). Din veçhesinde diğer tüm veçhelerin izlerine rastlanabilir. Dinsel yapıların mitsel yapılarla iç içeliği kutsalın tarihte hem değişmeyen hem de sürekli değişen ve dönüşen bir yapısının olduğunu gösterir. Din veçhesi bunun en iyi örneklerini sunmuştur. Din, kutsalın veçheleri içerisinde o kadar baskın bir yer edinmiştir ki artık araştırmacılar bir yüce varlık inancının olduğu dinlerin, tüm kutsal veçhelerinin en gelişmiş hali olduklarını düşünmüşlerdir. Evrimci bir anlayışla yapılan çalışmalar yüce varlık hiyerofanisinin bulunmadığı inançları gelişmemiş dini formlar olarak görmüş, bunları gelişmiş din formlarının ön basamakları olarak kabul etmişlerdir. Oysaki Eliade, “ilkel” olarak adlandırılan dinlerin de çok tanrılı dinlerin de Yaratıcı olan, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten Tanrı fikrine yabancı olmadıklarını belirtmiştir (Eliade, 2017b: 150).

Bu bilgilerle varılacak nokta şudur ki; mitleri, dinin arkaik insanlardaki şekillerini, gelişmiş din sistemlerinden, özellikle de semavi dinlerden ayıran Yüce Varlık inancına sahip olunup olunmaması değil, bu varlıkla kurulan ilişkinin içeriği ve bu ilişkinin şeklidir. Gelişmiş din sistemlerinde bu ilişki şu şekildedir: Tanrı, insandan imanını isteyen bir varlıktır ve insanla sürekli iletişim halindedir. Kutsalın mit veçhesini deneyimleyen insanlar belli dönemlerde tanrıların yaşadığı döneme (insanlık tarihinin henüz başlamadığı zaman) gitmeye çalışırken, kutsalın bu veçhesinde Tanrı seninle beraber tarihin her anındadır¹⁰.

1.4. Kutsalın Tarihinin¹¹ Önemi

Eliade, çalışmalarında dinler tarihinin önemine vurgu yapmıştır. O, dinler tarihi çalışmalarıyla, kutsalın tüm veçhelerini ele almayı, bu farklı veçhelerin ortak paydalarını göstermeyi ve kutsalın insan yaşamındaki önemini ortaya koymayı amaçlamıştır. Eliade, bu tarihinin insanlara bilgiden çok daha fazlasını sunacağına inanmıştır. Bu disiplin için bir yöntem önerisinde bulunmuş, doğru yöntemle yapılan çalışmalar sonucunda yeni bir hümanizmin doğacağını düşünmüştür. Eliade dinler tarihini, “kurtarıcı” bir disiplin olarak gördüğünü ifade etmiştir (Adıbelli, 2011: 479). Çalışmanın bu bölümünde Eliade'nin dinler tarihine yönelik ifadelerine yer verilecektir.

1.4.1. Özerk Bir Disiplin Olarak Dinler Tarihi

Eliade, dinler tarihinin, bir amaç doğrultusunda gerçekleştirilen, kendine özgü yöntemi olan, diğer disiplinlerden özerk bir disiplin olması gerektiğini savunmuştur. Dinler tarihinin özerk bir disiplin olması için çok uzun bir süredir çalışıldığını fakat bunun başarılmadığını belirtmiştir. Din tarihi çalışmaları sadece tarih çalışmaları değil, tarihsel bir yönü olan ve tarihte izleri sürülecek dinin çalışmalarıdır. Bunun için Eliade, “Dinler Tarihi” ifadesinde vurgunun tarih kelimesine değil dinler kelimesine olması gerektiğini ifade etmiştir (Eliade, 2017d: 39). Eliade, dinler

¹⁰ Bu konu çalışmanın 2. Bölümünde yer alan, Dindar İnsanın Zamanı Deneyimle Şekli ve Tarih Anlayışı başlığı altında daha ayrıntılı açıklanmıştır.

¹¹ Dinler tarihi çalışmalarında, kutsalın tüm veçheleri ele alındığı için dinler tarihi ifadesi yerine kutsalın tarihi ifadesi daha doğru bir kullanım olacaktır. Fakat genel kullanım dinler tarihi olduğu için çalışmada dinler tarihi olarak da kullanılmıştır.

tarihçisini olağan bir tarihçiden ayıran önemli bir şey olduğunu belirtmiştir. “İki tarihçiyi birbirinden ayıran şey, dinler tarihçisinin, tarihsel olmasına karşılık insanın tarihsel davranışlarını çok aşan bir tavrı açığa çıkartan olgularla düşüp kalkıyor olmasıdır” (Eliade, 2017d: 43). Dinler tarihçisi, tarihi olduğu kadar meta-tarih olan yapının izini tarihte aramaya çalışır. Bunun için bu çalışmaların dini olması, tarihi bir çalışma olmasına göre daha kapsamlıdır.

Dinsel yapılar tarihsel oldukları kadar bir tarihin sınırlarıyla anlaşılacak kadar da kendine özgüdür. Dinsel olgular, tarihi, toplumsal koşullarca şekillense de sadece bunlara indirgenemez. Bu olguları belirleyen tarihsel koşullar çok önemlidir, ama tarihsel koşullar, bu olguyu bütünüyle açıklayamazlar (Eliade, 2018e: 10). Eliade dini verilerin sanat eserleri gibi kendine has referans düzlemleri olduğunu ve her ikisinin de kendi dünyalarında yaşadıklarını belirtmiştir. Bir sanat eserinde tarihsel koşulların etkisi olduğu kadar, o tarihsel koşulları aşan kendine özgü bir yapı da yer alır. Eliade’ye göre, dinsel yapılar da bu şekildedir. Bunun için sanat eseri nasıl ki salt tarihi koşullara indirgenemezse, dini veriler de o dönem koşullarıyla sınırlı olarak ele alınmamalıdır (Eliade, 2015a: 21). Eliade konuyla ilgili olarak şunları aktarmıştır:

Din, insanla ilintili bir olgu olduğu için toplumsal, dinsel ve ekonomik bir olgudur; çünkü insan dilden ve toplumsal yaşamdan ayrı düşünülemez. Ama son tahlilde insanı tanımlayan temel işlevlerden biriyle dini açıklamaya çalışmak boş bir çabadır. Bu Madame Bovary’yi edebi eser açısından işlevsiz ve sonuçsuz bir dizi toplumsal, ekonomik, siyasal olguya dayanarak açıklamaya çalışmak kadar boş bir çabadır (Eliade, 2017c: 21).

Dinler tarihi, sürekli diğer disiplinlerle de karıştırılmıştır. Eliade, dinler tarihinin antropoloji, etnoloji, sosyoloji, dinsel psikoloji, şarkiyatçılık ile karıştırılıyor oluşundan rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir (Eliade, 2017d: 39). Dinler tarihinin bir başka disipline bağlı olamayacak kadar geniş bir çalışma alanı olduğunu savunmuştur. Diğer yandan çalışmaların verimli sonuçları dinler tarihi ancak özerk bir disiplin olduğunda elde edilebilecektir. Eliade’nin ifadelerinde yer alan gereklilik kipinin bir şart kipi ile desteklenmesi bu talebinin önemini bizlere göstermiştir. Eliade, dinler tarihinin diğer disiplinlerle birlikte ele alınmasının onu sınırlandıracağını şu şekilde ifade etmiştir:

...dinsel bir görüngü ancak kendi kipliği içinde ele alındığı ölçüde, yani dinsel ölçekte ele alındığı sürece olduğu gibi ortaya konulabilir. Bu görüngüyü fizyolojiyle, psikolojiyle, toplumbilimle, ekonomiyle, dilbilimle, sanatla vs. ile sınırlandırmak istemek ona ihanet etmektir. Bu, görüngünün indirgenemez ve özgün olan niteliğini, yani kutsal niteliğini göz ardı etmek demektir (Eliade, 2017c: 21).

Eliade 'dinler tarihi' deyiminden, bütünlüğü içerisinde, tarih, psikoloji, sosyoloji ve din fenomenolojisi gibi 'dalları' da içeren Religionswissenschaft disiplini anlamıştır (Allen, 2000: 64-Dipnot). Bunun için dinler tarihi (religionswissenschaft disiplini) Eliade'ye göre, birçok disiplini bünyesinde barındıran bir yapıya sahip olacaktır. Böylelikle dinler tarihinde derin bilgiler elde edilebilecektir. Eliade, dinler tarihi çalışmalarına önemli bir misyon yüklemiştir. Geçmişin elde edilecek bilgisi farklı zaman ve yerlerde yaşayan insanlar arası bir bağ kurmanın da yoludur. Eliade, dinler tarihçisinin, insanlık tarihinde, gizli bir manevi birlik bulunduğunu aktarmıştır (Eliade, 2015a: 84). Bu manevi birlik Eliade'nin önemle üzerinde durduğu bir noktadır. Tüm insanlara farklı şekiller altında da olsa aynı deneyimi yaşatan olguyu anlamak oldukça önemlidir.

Eliade, bu çalışmalarla birçok yeniliğin insanların hayatına gireceğini düşünmüş, bunu umut etmiştir. Bu çalışmalar geçmişteki dinsel deneyimleri öğrenmek, kayda geçirmekle sınırlı değildir. Eliade, farklı dünyalarla karşılaşılacağını ve bu durumun değişimler yaratacağını belirtmiştir. Ona göre, dinler tarihi çalışılırken bambaşka uygarlıkların ele alınıp incelenmesi araştırmacıların farklı dünyalarla karşılaşmasını sağlayacağı gibi, ele alınan halkların ön plana çıkmasına da yol açacaktır. Eliade, çalışmalar sonucunda ortaya çıkacak bu durumu şöyle ifade etmiştir: "Bir taraftan Asyalı halklar, yeni yeni tarih sahnesinde görünürlerken; diğer yandan "ilkeller" denilen halklar, şimdiye kadar benimsedikleri "pasif rol" yerine, tarihin "aktif sujeleri" olma istikametinde "Büyük Tarih" in ufkunda görünmeye hazırlanmaktadır" (Eliade, 2015a: 18).

Eliade, batı toplumlarının yegâne tarih yapan devletler olarak görüldüğünü ama yapılan çalışmalarla bu durumun değişeceğini düşünmüştür. Başkalarının hayatını tanımanın bizi, "izafiyetçiliğe" veya resmi kültürel dünyanın tahribine götüreceğini ifade etmiştir (Eliade, 2015a: 19). Yapılacak çalışmalarla, sadece batı dünyasının değil, diğer toplumların da ele alınmasının tüm insanlara yeni bilgiler,

farklı anlam dünyaları sunacağını vurgulamıştır. Tek tarih yapan olarak batı toplumlarının kabul edilmesi, batı toplumları kültürlerinin yegâne kültür olarak görülmesi Eliade'ye göre "kültürel taşralılık"tır. Eliade, dinler tarihçisinin, batı insanının alışık olmadığı birçok durumu gün ışığına çıkarmaya yazgılı olduğunu belirtmiş, işte bu alışık olunmayan durumların anlaşılması ile "kültürel taşralılık" aşılanacaktır demiştir (Eliade, 2015a: 19).

Eliade'nin bu ifadelerine bakılacak olursa geri planda olan uygarlıkların görünürlüğünün artmasıyla, batı toplumlarının konumlanışları değişecektir. Dinler tarihi Eliade'ye göre, kültürel anlamda uyarıcı olduğu gibi insanların yaşam biçimlerinde de aktif bir rol oynayacak bilgileri ortaya çıkaracaktır. Farklı yaşam deneyimleri ile karşılaşmak önemli bir noktadır. Eliade, dinler tarihinin yeni bir hümanizme de yol açabileceğini düşünmüştür. Eliade çalışma sonuçlarının önemine dikkat çektiği gibi bu araştırmaların nasıl yapılması gerektiğine dair bir yöntem önerisinde bulunmuştur. Bu yöntem ise "yaratıcı hermenötik" tir.

1.4.2. Yaratıcı Hermenötik

Eliade'nin dinler tarihi çalışmalarında önerdiği yöntem olan yaratıcı hermenötik birkaç aşamadan oluşan bir yöntemdir. Bu yöntem, ele alınan konunun tarihi de olması dolayısıyla hem tarihi bir çalışmayı, hem de elde edilen bilgilerin dönem koşulları da göz önünde bulundurularak yorumlanmasını içerir. Asıl olan ve amaçlanan son nokta ise; bu bilgileri yorumlamak, bu yorumlar ışığında yaratıcı fikirler üretmek, bu fikirleri insanlığa sunmaktır. Böyle bir yöntem, tarihi ele alırken sadece anlamak değil, anladığın yerden bir değer üretmeyi de beraberinde taşıyan bir çalışmaya işaret etmektedir. Geçmişten alınan bilgiyi, bugün ve gelecek için yorum gücüyle gebe bırakmaktır. Eliade'nin çalışmalarda elde edilmesi gereken sonuçlar için önerdiği bu yöntem, tarihi, fenomenolojik, hermenötik aşamaların bir bütünüdür.

Bu yöntemin, tarihi bir araştırma olması kaçınılmazdır. Kutsal, kültürel fenomenlerle birlikte ortaya çıkar, bunun için öncelikle tarihi fenomen olarak ele alınmalıdır (Vergote, 2002: 207). Eliade, her "insani olgu" nun aynı zamanda "tarihi olgu" olduğunu belirtmiştir (Eliade, 2015a: 23). O, dinsel olguların tarihi oluşunun onları salt tarihi olgular olarak kabul etmek demek olmadığını da vurgulamıştır.

“Yani bir dini verinin, daima bir tarihi veri olduğunu benimsemek, onu ekonomik, sosyal veya politik bir tarihe indirgemek demek değildir” (Eliade, 2015a: 23). Dinler tarihçisi belli bir tarih dilimindeki dinsel olguları elde etmeye çalışırken hem bütüncül bir bakış açısıyla o döneme bakar, hem de dinsel olguları süzerek elde eder. Çünkü dini fenomenler hem tarihi koşullarla iç içedir, hem de iç içe olduğu tarihi de aşan bir yapıları vardır. Her dini fenomen insanlık tarihinin bir olayı olduğu için dinler tarihçisi öncelikle tarihçi olmalıdır (Rıés, 2000: 9) ama sadece tarih çalışmaları yapmak yeterli değildir.

Eliade bir şeyin tarihini yapmadan önce, bizatihi bu şeyin kendinde ve kendisi için kendisine yönelmek ve onu anlamak gerektiğini belirtmiştir (Eliade, 2017d: 39). Bu ise dinler tarihi çalışmalarında fenomenolojinin önemini gösterir. “Fenomenolojinin görevi, dini fenomenlerin özlerini ve yapılarını anlamak, her hiyerofaninin anlamını yorumlamak, oradan da, ilham edilmiş içeriği ve dini anlamını çıkarmaktır” (Rıés, 2000: 10). Tarihi bağlamda olan dini olguların tüm tarihi bağlamları aşan yapısını elde etmeye çalışmak, kutsal olana dair bilgiyi sunacaktır. Dinler tarihi çalışmaları böylece, hem tarihi bir çalışma hem de salt tarihi olmayan bir çalışmadır. Eliade fenomenoloji ve tarihin birbirini tamamladığını ifade eden Rafele Pettazzoni’nin fikirlerini önemsemiştir. Pettazzoni’ye göre fenomenoloji tarihi disiplinlerden ayrılmaz, fenomenoloji ve tarihi disiplinler birbirlerinin eksik kaldığı noktaları kapatırlar. “Ona göre, din fenomenolojisi tarihin dini anlamıdır. Yani dini boyut içinde tarihtir. Fenomenoloji ve dini tarih, iki ayrı bilim değil; dinlerin bütünleştirici ilminin birbirini tamamlayan iki yönüdür” (Eliade, 2015a: 24- Dipnot). Din tarihçisi, kutsalın toplum içindeki yerini ortaya koyabilirken, din fenomenoloğu, kutsalın yapılarını ve anlamlarını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Eliade’nin önerdiği yöntemin önemli bir diğer aşaması ise hermenötiktir. Her dini olgu bir şifre teşkil etmektedir (Eliade, 2015a: 23). Tarihte bulunan bu şifreleri çözmeye ise hermenötik önemli bir rol oynayacaktır. Bu noktada araştırmacı eldeki bilgileri yorumlamaya çalışır. Din tarihi çalışmalarında elde edilen bilgilerin yorumlanacak olması bu bilgileri canlandıracaktır. Eliade yorumlama sayesinde, dinler tarihi araştırmasının çoktan kaybolmuş kültürlerden ve çok eski topluluklardan gelen dokümanları, malzeme olarak kullanmasına rağmen; bu çalışmanın “antikacı”

faaliyetle hiçbir ortak yönü olmayacağını belirtmiştir (Eliade, 2015a: 14). Yapılan yorumlar ile bilgilerin üzerindeki toz ortadan kaldırılıp tüm renklilikleriyle insanlara sunulacaktır. Eliade geçerli bir yorum uygulandığı zaman, dinler tarihinin, bir fosiller, harabeler ve modası geçmiş şeyler müzesi olmaktan kurtulacağını ve her araştırmacı için, anlaşılmayı ve ortaya çıkarılmayı bekleyen bir mesajlar dizisi haline geleceğini ifade etmiştir (Eliade, 2015a: 14).

Eliade, yorumlama ile dinlerdeki Doğu-Batı ayrımının, modernlik geleneksellik ayrılığının, tecrübelerdeki mistisizm rasyonellik farklılıklarının uzlaşabileceğini de düşünmüştür (Alıcı, 2005: 54). Çünkü yapılan yorumlar aracılığıyla bu farklılıkların ortak noktaları da açığa çıkarılabilecektir. Fakat Eliade böyle bir yöntemin her zaman sorunsuzca uygulanmadığının farkındadır. Böyle bir yöntem alışlagelen bilim anlayışına uygun olmayacaktır. Eliade, dinler tarihi araştırmalarının sürekli evrimci bir anlayışla yapıldığını, bu anlayışın ise yanlış genellemelere yol açtığını savunmuştur. Eliade'ye göre, alışlagelen bilim anlayışı eskimiştir ve yeni yöntem uygulanmalıdır. Eliade'nin konuyla ilgili ifadeleri şunlardır:

Böyle yaratıcı bir yorumbilimin, daima dinler tarihçilerinin çalışmalarına rehberlik ettiği görülmez. Belki de bu, bazı hümanist disiplinlerdeki bilimciliğin zaferinin neden olduğu tutukluktan kaynaklanmaktadır. Sosyal bilimler ve antropoloji daha bilimsel olma çabası gösterdikçe; dinler tarihçileri, daha tedbirli, hatta daha pasif olmuşlardır. Fakat burada da bir yanlış anlama söz konusudur. Çünkü ne dinler tarihi ne de başka hiçbir hümanist disiplin (çok eskiden olduğu gibi) doğa bilimlerinden alınmış modellere kendisini uyduramaz çünkü bu modeller eskimiştir (özellikle fizikten alınanlar) (Eliade, 2015a: 76).

Eliade, önerdiği bu yeni yöntem ile dinler tarihçisinin kültüre yaratıcı biçimde katkıda bulunacağını belirtmiştir (Eliade, 2015a: 84). Bu yaratıcılık, eldeki bilginin anlamının çözülmesi ve bu anlamdan tüm insanlar için manevi bir dünya sunulmasıdır. Dinler tarihi çalışmaları boyunca birbirinden farklı deneyimlerle karşılaşılacaktır. Eliade, paleolitik çağda yaşamış bir avcının veya Budist bir rahibinki kadar “yabancı” deneyimlerle karşılaşmanın, modern kültürel yaşam üzerinde ne türden olursa olsun bir etkisi olacağına inanmıştır. Dinler tarihçisinin, incelediği belgelerdeki varoluşsal durumları anlamaya çalışarak, insanın daha derin

bilgisine ulaşabileceğini ifade etmiştir. Ona göre, dünya çapında bir hümanizm böyle bir bilgi temeli üstünde gelişebilecektir (Eliade, 2015a: 18-19).

1.4.3. Yeni Hümanizm

Yeni hümanizm, Eliade'nin çalışmalarında oldukça önemli bir yere sahiptir. Eliade'nin, dinler tarihi araştırmalarının varmasını istediği noktadır. Eliade, yeni hümanizme dair ifadeleriyle hem bir sorunun tespitine yer verir hem de çözüme dair fikirlerini sunar. Eliade'ye göre modern insanın, özellikle de salt rasyonelliği benimsemiş insanların çıkmazları bulunur. Eliade, insanın salt rasyonel bir varlık olmadığına kanaat getirmiştir. Ona göre, her insan hem bilinçli etkinliğinden hem de akıldışı deneyimlerden oluşur (Eliade, 2017a: 186). İnsanın kendisini, kendinde olan sadece bir boyuta indirgemesinin, onu hem eksik bıraktığını hem de varoluşunu sıkıntılara soktuğunu düşünmüştür. Eliade'ye göre, kutsalla kurulan bağın zayıflamış olması bu sorun'un temel kaynağıdır. Eliade, modern toplumların hastalıklarının ve krizlerinin, bu toplumların kendilerine uygun bir mitolojiden yoksun olmaları ile bağlantılı olduğunu ileri süren yaklaşımlara hak vermiştir. Eliade, Jung'un derin krizleri olan modern dünyanın yeni bir mit arayışında olduğunu belirten ifadelerini de önemsemiştir (Eliade, 2017b: 23). Eliade varoluşsal krizin dinselikle çözülebileceğini şu şekilde ifade etmiştir:

Her varoluşsal kriz hem Dünyanın gerçekliğini hem de insanın Dünyadaki varlığını yeniden tartışmaya açar: Sonuç olarak varoluşsal kriz “dinsel” dir, çünkü kültürün arkaik katlarında varlık ile kutsal birbirine karışır (...) Dünyayı kuran dinsel deneyimdir ve en basit din bile her şeyden önce bir ontolojidir (...) Çünkü din her türlü varoluşsal krize getirilmiş örnek çözümdür; bunun tek nedeni sayısız kez yinelenmesi değil, aynı zamanda aşkın bir kökene sahip olarak kabul edilmesi, dolayısıyla insanüstü başka bir dünyadan alınmış bir vahiy olarak değer bulmasıdır. Dinsel çözüm krizi çözmekle kalmaz, varoluşu da artık önemsiz veya kişisel kabul edilmeyen değerlere “açık” hale getirir. Böylece insanın içinde bulunduğu kişisel durumları aşip son tahlilde ruhsal dünyaya erişmesini sağlar (Eliade, 2017a: 186-187).

Eliade'nin tespiti; insanların kutsalla bir bağ kurduklarında daha sağlıklı bir ruh hali içinde olacaklarıdır. O, aynı zamanda batı toplumlarının tek tipleşmiş yaşam şekillerine karşı da eleştirel bir tavır geliştirmiştir. Modern batı toplumlarının “kültürel taşralılık” içinde bulduklarını ifade etmiştir (Eliade, 2015a: 19). Salt

rasyonelliğe indirgenerek, yapısal bütünlüğü ihmal edilmiş bir insanın durumu ve tek tipleşmiş, kendi sınırları yüzünden kendi sorunlarında boğulan bir yaşam, Eliade'nin düzeltilmesini gerekli gördükleridir. Eliade bu noktada, doğru bir yöntemle uygulanan dinler tarihinin, öğretici olduğu kadar ruhsal anlamda düzeltici olacağına inanmıştır. Onun yeni hümanizm olarak önerdiği tam da bu sorunların ortadan kalkması içindir. Eliade'ye göre, din tarihi çalışmalarının dinsel deneyimleri anlatırken ruhsal yöntemleri de aktaracak olması, farklı yaşam şekillerini tanıtmayı sorunu çözmeye yardımcı olacaktır.

Eliade için, geçmişteki dinsel deneyimler canlandırılması, yeniden hayata geçirilmesi gereken anlamlarla doludur. Bu anlamlara, dinler tarihi araştırmalarında yaratıcı bir yorumun uygulanmasıyla ulaşılabilecektir. Harita üzerindeki herhangi bir noktada yaşayan/yaşamış insanların dinsel deneyimlerini incelemek ve anlamaya çalışmak, onların zihinsel haritalarını açığa çıkarmayı sağlayacaktır. Bu noktada araştırmacılar, birçok zihinsel yaşam, farklı değer dünyalarıyla karşı karşıya kalacaklardır. Dinler tarihi araştırmalarıyla, insanlar için sadece zihinsel değil, ruhsal olan bir zenginleşme sağlanabilecektir. Kalıplaşmış bir yaşam anlayışının sınırlarını esnetmek, yeni bir ruhsal yaşamın önünü açmak böylece mümkün olabilecektir.

Eliade, araştırmalarla elde edilen mesajların, bize sadece çoktan ölmüş bir geçmişten bahsetmeyeceklerini aynı zamanda modern insan için de doğrudan doğruya ilgi konusu teşkil eden temel varoluşsal durumları ortaya koyacaklarını belirtmiştir (Eliade, 2015a: 14). Farklı zamanların, farklı yerlerin dinsel deneyimlerini çözümlenmek modern insanın kazancı olacaktır. Eliade'ye göre dinler tarihi çalışmaları, daha gerçek ve daha tam bir insan yaratabilir; çünkü modern insan, dinsel gelenekleri incelemesi esnasında manevi zenginliğin bilincine varacaktır. Eliade bu çalışmaların, modern insanın kültürel bölgecilikten, tarihsici ve varoluşçu görelilikten kurtulmasına katkı sağlayacağını ifade etmiştir (Eliade, 2017d: 45-46).

Bu kadar önemli işlevlere sahip olan yeni hümanizm, Eliade'nin çalışmalarının kilit noktasıdır. Yeni hümanizm aynı zamanda bir yeniliğin savunuculuğudur. Adibelli'nin belirttiği gibi Eliade, yeni hümanizm ifadesi ile eski hümanizmin üzerine kurulan bir hümanizmden söz etmiştir. Hümanizm ile tanrı merkezli evren ortadan kaldırılmış, yerine insan merkezli evren anlayışı

yerleştirilmiştir. Eliade'nin önerdiği bu yeni hümanizm ise kutsal merkezli bir evreni idealize etmiştir. Bunun için Adıbelli'ye göre bu yeni hümanizm, "karşı hümanizm" olarak nitelendirilebilir (Adıbelli, 2011: 403-404).

Eliade'nin yeni hümanizmin gerekliliğini aktarırken yer verdiği rasyonellik eleştirisinin doğru anlaşılması çok önemlidir. Eliade'nin ifadeleri bir rasyonellik reddi değil, dozunda olmayan bir rasyonellik anlayışının eleştirisidir. "Eliade'nin temel amacı "yeni hümanizm" doğrultusunda "rasyonel düşüncüyü, kendi varlığını ve özgürlüğünü yitirmeksizin rasyonel düşünce öncesiyle (ontoloji, kutsal) ilişkiye sokabilmektir" (Tatar, 2003a: 75). Onun önerdiği, insanın salt rasyonel bir varlık olmadığı ve rasyonelliğin sınırlarına kendini indirgememesi gerektiğidir. Eliade, insanın rasyonel olmayan yönünün, insandaki rasyonellikle birbirini dengelemesini önermiştir.

Yeni hümanizm, insana, kutsala hayatında yer vermesi ve böylece kendini salt rasyonel bir varlığa indirgemeyip, bir bütün olarak yapısını ortaya koyması tavsiyesiyle kristalize olmuştur. Yeni olan hümanizmde, kutsalla bağ kurmak, kalıplaşmış yaşam şekillerini esnetmek esastır. Eliade, dinler tarihi araştırmalarını bu sonuca varması için çok önemsemiştir. Eliade, din tarihi araştırmacısının kâğıda aktardığı mürekkebin yaşam dünyasında dolaşıma girecek olan bir 'kan'a dönüşmesini istemiştir. Bu kan ile insanlığın daha iyi, yeni bir hâl alacak olmasını umut etmiştir. Böylesi bir hümanizm, insanı anlamlı bir dünyaya yerleştirirken, tüm insanlar için birbirinden farklı birçok zihinsel yaşam ve davranış örüntüsü sunabilecektir. Eliade'ye göre, yapılan çalışmalarla elde edilen bilgilerin büyüğü tüm insanlığa yayılabilecektir.

Eliade'nin çalışmaları kutsalla kurulan bağın önemini açığa vurmuştur. O, dinler tarihi araştırmaları boyunca, daha çok rasyonelliğe odaklanan modern insan ile kutsalla bağ kuran, doğayla yakın ilişkisi olan arkaik insanları karşılaştırmıştır. Onların deneyimlerini sunarken kutsalla kurulan bağın önemine vurgu yapmıştır. Eliade'nin bu iki tür yaşam deneyimine ilişkin tespitlerine ise bir sonraki bölümde yer verilecektir.

2. BÖLÜM

KUTSALI DENEYİMLEME ŞEKİLLERİ VE KUTSAL DENEYİMİNİN ORTADAN KALDIRILMASININ İMKÂNSIZLIĞI

2.1. İki Tür Varoluş Şekli: Dinsel ve Dinsel Olmayan İnsan

Mircea Eliade, kutsalın yapısını anlattığı gibi bu yapının insanlardaki yansımalarına da yer vermiştir. Eliade, kutsalı insan yaşamının vazgeçilmez bir unsuru olarak görmüştür. O, kutsalı insan yapısına içkin kılmış, eksiksiz insanın kutsaldan arınamayacağını iddia etmiştir. Ona göre kutsal, diyalektik bir yapıyı kurarak dünyayı kutsal ve kutsal olmayan olarak bölmüş, böyle bir düzeni insanlara sunmuştur. Bu düzen, Eliade'ye göre, insanları anlamlı bir dünyaya taşımıştır. Ona göre, kutsalın olmadığı bir dünya anlamdan yoksun, meçhul bir dünya olacaktır. Eliade bu konuda şunları aktarmıştır:

“...“insan zihninin, dünyada indirgenemez gerçek bir şeyin bulunduğu kanısı olmadan nasıl işleyebileceğini hayal etmek güçtür; insanın deneyimlerine ve dürtülerine bir *anlam* yüklenmeksizin bilincin nasıl ortaya çıkabileceğini düşünmek olanaksızdır. Gerçek ve anlamlı bir dünya bilinci, kutsallığın keşfiyle ilintilidir. İnsan zihni gerçek, güçlü, zengin ve anlamlı olarak ortaya çıkanla bu niteliklerden yoksun olan –yani şeylerin kaotik ve tehlikeli akışı, onların rastlantısal ve anlamsız beliriş ve yok oluşları- arasındaki farkı kutsalın deneyimi sayesinde yakalayabilmiştir” (Eliade, 2017f: 9).

Eliade, ilk insanın da dindar olduğunu savunmuştur. Kültürün en arkaik seviyelerinde, insan olarak yaşamının dini bir faaliyet olduğunu belirtmiştir. Başlangıçta tüm eylemlerin kutsal bir değeri olduğunu, aslında insan olmanın, dini bir varlık olmak demek olduğunu ifade etmiştir (Eliade, 2015a: 13-14). Eliade insanın yapısında bulunduğunu düşündüğü kutsalı, inkâr etmenin insanlarda varoluşsal sıkıntılara neden olduğunu/olacağını savunmuştur. O, modern insanların yaşadıkları sorunun kaynağını kutsalla kurdukları ilişkinin zayıflamış olmasında bulmuştur. Kutsal ile insan arasındaki bağın zayıflaması Eliade tarafından bir düşüş olarak yorumlanmıştır:

İnsan yaşamın kutsallığını keşfederken kendi keşfiyle giderek daha fazla coşkuya kapılmıştır; kendisini yaşamsal hiyerofanilere teslim etmiştir; kendisini yaşamı doğrudan deneyimlemekten alabileceği zevklere bırakmıştır ve gündelik ihtiyaçlarını aşan kutsallıklardan uzaklaşmıştır. İnsanın ilk “düşüşü” yaşama düşüştür –ki bu, modern insanı karakterize eden tarihe düşüşe yol açmıştır: Yaşamın güçlerini ve kutsallığını keşfetmek insanı zehirlemiştir (Eliade, 2017b: 154).

Eliade'nin düşüş yaşayan insanlar olarak yorumladığı modern insanların geleneksel toplumda yaşayan insanlarla temel farklılıkları bulunur. Eliade'ye göre, geleneksel toplumlarla karşılaştırıldığında modern insanın yeniliği, kendisini saf tarihsel bir varlık olarak kabul etmesi, kutsaldan arınmış bir evrende yaşamayı istemesidir (Eliade, 2015b: 11). Eliade böyle bir hayalin kurulması, kutsaldan arınmış insanın idealize edilmesiyle iki farklı insan varoluşunun oluştuğunu düşünmüştür: Bir yanda kutsalla sıkı bir ilişki içerisinde olan dindar insan, diğer yanda kutsalla olan ilişkinin zayıfladığı dindar olmayan insan bulunur. Kutsala yönelik tavırlar bu varoluş türlerinin belirleyici ölçütü olmuştur.

“Kutsal ve kutsal-dışı varoluş halleri son tahlilde insanın Kozmos içinde ele geçirdiği farklı konumlara bağlıdır”¹² (Eliade, 2017a: 18. Cloud-Giriş). Kutsalın sunduğu anlam doğrultusunda dindar insanlar, kozmosu kutsalın tezahürleriyle dolu olan bir dünya olarak görmüşlerdir. Dindar insan, kutsal yapının hem bir parçası hem de taşıyıcısı olarak konumlanmıştır. Dindar olmayan insanda ise kozmos hiçbir aşkınlığa yer bırakmayacak şekilde kendi iç tutarlılığına sahip bir yapı olarak vardır ve dindar olmayan insan bu yapının düzenini rasyonel bir tavırla açıklamaya çalışır. Eliade, dindar insan ile dindar olmayan insan arasındaki en belirleyici farklılığın kutsala yükledikleri farklı değerden kaynaklandığını düşünmüştür. Bir yaşam biçimi kutsaldan ayrı düşünülemezken, diğer yaşam biçimi kutsalla düşünülmeyi istememektedir. Bu iki var oluş şeklinde kutsalın konumu farklılaşmıştır.

Kutsalla kurulan bağa göre insanlar farklı mekân, zaman deneyimi yaşamış, farklı tarih anlayışlarına sahip olmuşlardır. Eliade, dindar insan ile dindar olmayan insan arası yaşam deneyimini aktararak aslında kutsalın önemini göstermeye çalışmıştır. Aynı zamanda modern insana kutsalla yakın bağ kurmanın daha iyi bir yaşam deneyimi olduğunu anlatmak istemiştir. Bu amaçla Eliade, ‘dindar insanın’ en

¹² Bunun içindir ki, Kozmos içindeki bu farklı, insan konumlanışları filozoflar da dahi insan varoluşununun olası boyutlarını bilmek isteyen her araştırmacıyı ilgilendirir (Eliade, 2017a: 18. Cloud-Giriş).

iyi örnekleri olarak gördüğü arkaik insanlar ile ‘dindar olmayan insan’ın en iyi örnekleri olduğunu düşündüğü modern insanları karşılaştırmıştır. Öyle ki çalışmaları boyunca arkaik insan, geleneksel kültürün insanları¹³, dindar insan ifadeleri özdeş olarak kullanılmıştır. Modern insan ve dindar olmayan insan ifadeleri de birbirlerinin yerini almıştır¹⁴.

Çalışmanın bu bölümünde dindar ve dindar olmayan insan olarak tanımlanan iki tür varoluşun, kutsalla olan ilişkilerine bakılacaktır. Daha sonra insanların ve dünyanın kutsaldan tamamen arınmasının mümkün olup olmadığına dair Eliade’nin iddialarına yer verilecektir.

2.1.1. Dindar/Dinsel İnsan-Homo Religiosus

Eliade, arkaik insanın yaşamında, kutsalın başat rol oynadığını belirtmiştir. Arkaik dönem insanlarına göre kutsal, gerçekliğin kendisidir. Arkaik insan için doğanın karmaşıklığı, olayların nasıl meydana geldiği büyük bir bilinmezler dizisiyken, tüm varlığa dair sorular kutsal aracılığıyla cevaplanmıştır. Eliade, arkaik insanın varlık susuzluğu yaşadığını, bu susuzluğun ancak kutsalın sunduğu kalıcı bilgi ile giderilebildiğini belirtmiştir (Eliade, 2017a: 59). Kutsalın bu noktada önemli bir işlevi vardır. Kutsal aracılığıyla arkaik insan, dünyayı, olayları ve kendi var oluşunu anlamlandırmıştır. Eliade, arkaik zihniyette kutsalın önemini şu şekilde aktarmıştır:

Elbette, gerçeklik arkaik zihniyet için güç, etkililik ve süre olarak tezahür eder. Bu yüzden tam anlamıyla gerçek, kutsallıktır; çünkü kutsallık mutlak olarak vardır, etkili bir şekilde eyler, yaratır ve eşyanın sürüp gitmesini sağlar. Sayısız kutsama-mekânların, nesnelere, insanların vs.- ilkel insanın gerçek olana takıntısını ve varlığa olan susamışlığını ele verir (Eliade, 2018a: 24).

Arkaik toplumların insanı için tüm var olanlar kutsalın bir parçasıdır. Yaşam ve kutsal, insanlığın bu var oluş türü için farklı ya da birbirinden ayrılabilir değildir. Dünya bizzat kutsalın tezahürüdür ve kutsalın tezahürü olan dünyayla arkaik insanlar

¹³ Eliade geleneksel kültürler ifadesinden, dinsel ya da kozmolojik (metafizik) geçerliliği topluluğun hiçbir üyesince sorgulanmayan normların egemen olduğu her çeşit kültürü-gerek etnografik (“ilkel”) gerek alfabeti olan- anlayabileceğimizi belirtmiştir (Eliade, 2004: 18-dipnot).

¹⁴Bu özdeşleştirmenin yarattığı soruna çalışmanın ilerleyen kısımlarında değinilecektir.

yakın bir bağ kurmuştur. Eliade, arkaik insanlara göre Dünya'nın saydam olduğunu, insanların Dünya'nın onlara "baktığını" ve onları anladığını hissettiklerini belirtmiştir (Eliade, 2018b: 194). Arkaik insanlar bu dünyanın insan-ötesi bir düzlemle de iletişimde olduğuna inanmışlardır.

Kutsalın tüm yaşamla bütünleşmiş olduğu bu dönemde, insanların eylemleri de kutsala göre şekillenmiştir. Eliade, bu insanların eylemlerinin hepsinde, tanrısal ve kutsal olan ilk hareketin yer edindiğini belirtmiştir (Hafız, 2012: 143) Kutsal, doğa hakkında insanı bilgilendirip, zihinsel bir aydınlanma yarattığı gibi insanların kendi varlıklarıyla ilgili bilgiyi ve davranışları ile ilgili kodları da sunmuştur. İnsanlara yaşam kodlarını veren de doğa-üstü varlıkların örnek eylemleri olmuştur. Eliade bu noktada ontolojik bir görüş olduğunu ifade etmiştir:

...“ilkel” ontolojik görüş şudur: Bir nesne ya da eylem ancak bir arketipin taklidi ya da yinelenmesiyle gerçek olur. Demek ki, gerçeklik sadece yinelemeyle ya da katılımla elde edilir; örneksel bir modeli olmayan her şey “anlamdan yoksun”dur, yani gerçekliği eksiktir. Dolayısıyla, insanlar arketipsel ve paradigmatik olma eğilimi taşırlar (Eliade, 2018a: 49).

Arkaik insanlar, kutsal bir olayın sonucunda oluştuğuna inanarak kendilerini kutsallıktan pay almış bir varlık olarak görmüşlerdir. Bu kutsallığı korumak için edimlerini de tanrıların, doğaüstü varlıkların hikâyelerine göre biçimlendirmişlerdir. Eliade, arkaik insanın, kendisini, başkasının hareketlerini taklit ettiğinde gerçek insan olarak gördüğüne dikkat çekmiştir (Eliade, 2018a: 49). Arkaik insanların kendilik algıları tekil bir bireysellik değildir. Bu konuda, Lévy-Bruhl de ilkel toplumların bireyinin aynı zamanda bir başkası da olabildiği ölçüde kendisi olduğunu aktarmıştır. Lévy- Bruhl, bu toplumların bireylerinin hayatlarında, onları kurucu atalarına bağlayan bazı unsurların olduğunu, bu unsurlar olmadan bireylerin var olamadıklarını vurgulamıştır (Lévy- Bruhl, 2018: 248).

Arkaik insan, modern insandan çok daha fazla örnek yaşam biçimlerine göre kendini şekillendirerek “insan olma gayreti” göstermiştir. Dinsel insanın bu anlamda olmuş bir varlık değil, doğmuş ama olması gereken varlık olduğuna inandığı görülebilir. Eliade bu durumu “dinsel insan, kutsal-dışı deneyim düzleminde olduğundan başka olma iddiasındadır. Dinsel insan verili değildir: Tanrısal modellere yaklaşarak kendi kendini yaratır” (Eliade, 2017a: 91) diye ifade etmiştir.

Dinsel insanlar, mitleri örnek almış, mitler her şeyin arketiplerini insanlara sunmuşlardır. Mitlerde yer alan tanrıların yaşamı, kahramanların yaşadığı zorluklar arketiplerdir. Tanrıların yaşamı ise insanların en yüksek derecede gördüğü yaşam biçimini oluşturmaktadır. Arkaik insan bunun için örnekleyici hareketleri yinelemiştir. Arkaik insanın yaptığı şey daha önce yapılmıştır. “Hayatı başkalarının başlattığı hareketlerin aralıksız yinelemesidir”¹⁵ (Eliade, 2018a: 17). Eliade, dinsel insanın mitlerini yeniden hayata geçirerek tanrılara yakınlaşmaya ve Varlığa katılmaya uğraştığını; tanrısal kusursuz örneklerin taklidinin bu insanların hem kutsallık isteğini hem de ontolojik nostaljisini gösterdiğini ifade etmiştir (Eliade, 2017a: 96).

Arkaik dönem insanları, kendi varoluşlarını daha iyi bir hale getirmek için erginlenme törenleri de gerçekleştirmişlerdir. Bu törenlerde uygulanan belirli ritüellerden sonra kişi, kendini insan olarak kabul etmiş ve onun insanlığı toplum tarafından onaylanmıştır. Eliade, arkaik dönemin dindar insanı için insan olmanın zorunlu şartı, gizli cemiyetlere kabulün önkoşulu olan erginlenmeyi şu şekilde tanımlamıştır:

Erginleme (initiation) terimi, en genel anlamda, maksadı erginlenecek olan şahsın sosyal ve dini statüsünde kesin bir değişim meydana getirecek olan ritüeller ve öğretiler bütününe işaret eder. Felsefi terimlerle ifade edilecek olursa erginleme, varoluşsal durumda temel bir değişime denk düşer; aday, sınavından, erginleme ritüelinden önce sahip olduğundan tamamen farklı bir beden olarak ortaya çıkar ve bir başkası haline gelir (Eliade, 2015b: 12).

Böylesine önemli işlemlere sahip erginlenme törenlerinde aday, simgesel olarak ölmüş ve yeniden doğmuştur. Bu ikinci doğum onaylanan insanlık haline geçişi ifade etmiştir. Bu törenlerde birey bir dizi zorlayıcı sınavdan geçirilmiştir. İnsanın annesinden doğmasına sadece fiziksel olarak dünyaya gelme olarak bakılmıştır. Erginlenme törenleri sonrası meydana gelen simgesel doğum asıl doğum olarak görülmüştür. Meydana gelen bu ikinci doğumun asıl doğum olması, adayın mitsel tarihi öğrenmesi, kutsal bilgiyi ele geçirmesi, kutsal dünyanın bilincinde olan bir insana dönüştürülmesinden kaynaklanmıştır. Köken ve kozmogoni mitlerini,

¹⁵ Eliade, arkaik insanların örnek aldığı eylemleri yinelediklerini belirtmiştir ama sadece örnek eylemleri taklit eden insanlar olmadıklarını da ifade etmiştir. Arkaik insanların sadece önceki hareketleri taklit eden insanlar olduğuna inanırsak, yaptıkları sayısız yeniliği açıklayamayacağımıza dikkat çekmiştir (Eliade, 2018a: 17).

insanların ruhani boyutunu henüz bilmeyen insanlar sadece bir makine gibi görülmüştür. Erginlenme törenleri ile mitsel tarihi, sorumlulukları, manevi yaşamı öğrenen birey ise bu bilgileri öğrendikten sonra insan olarak kabul edilmiştir.

Erginlenme sınavlarını geçtikten sonra birey, öğrendiği kutsalın bilgisi sayesinde statü değişimi yaşamıştır. Ritüellerde sıkça yer alan merdiven, ağaç aracılığıyla yükseğe çıkma aslında kişiyi statü olarak da yükseğe çıkarmıştır. Bu törenlerde mitsel tarih, ölüm, cinsellik öğretilmiştir ve tüm bunlar kutsallık ifadeleri olarak görülmüştür. “Yerine getirenlerin gözünde erginlenmeler, Tanrı ve tabiatüstü varlıklar tarafından vahyedilmişlerdir. Bu yüzden de erginlenme Tanrıların bir taklididir” (Eliade, 2015b: 252). Tanrıların taklidi ile doğa da insan da yenileyecektir inancı hâkimdir. Arkaik dönem dindar insanının erginlenme töreninden sonra başka bir insana büründüğü ve sorumluluklarının bilincinde olan bir varlığa dönüştürüldüğü anlaşılır¹⁶.

Bu insanlar, erginlendikten sonra doğaya karşı sorumluluk üstlenmişlerdir. Onlara göre “Hayat kendinden tamir edilemezdir ve her türlü yaratının kusursuz modeli olan kozmogoninin simgesel tekrarı yoluyla yeniden yaratılabilir” (Eliade, 2017a: 76). Arkaik insanlar doğanın kendiliğinden yenilenebilir olmadığına inanmış ve doğanın yenilenebilmesi için mitlere uygun ritüeller gerçekleştirmişlerdir. “Arkaik dönemin dindar insanı mitlerde anlatılan tanrılara öykünmüştür ve cinayete kadar varan eylemlerinde aslında tanrıları örnek almıştır” (Eliade, 2017a: 91). Amaçları hem doğayı yenilemek hem de kutsalla yakın bağ kurmak olmuştur. Eliade, modern insanlara anlaşılmaz gelen arkaik insanların cinayet eylemlerindeki dinsel tavrı, yamyamların eylemleri altındaki inancı açığa vurarak aktarmıştır:

Yamyam dünyadaki sorumluluğunu üstlenir: Yamyamlık ilkel insanın “doğal” günahıdır (üstelik kültürün en arkaik düzeylerinde rastlanmaz), fakat dinsel bir yaşam görüşüne dayalı kültürel bir davranış biçimidir. Bitkiler

¹⁶ “Husserl’in fenomenolojik girişimi ve erginlenmenin işlevi arasında benzer bir yaklaşım yapılabilir. Hakikaten fenomenolojik analiz “kutsal dışı” tecrübeyi yani insanın doğal davranışını bastırma niyetindedir. Oysa Husserl’in insanın “doğal davranışı” diye adlandırdığı şey, geleneksel toplumlarda erginlenme öncesi, “kutsal dışı” duruma karşılık gelmektedir” (Eliade, 2015a: 139).

âleminin devam edebilmesi için insan öldürmeli ve öldürülmelidir; ayrıca cinselliği gerçekleştirmeli, hatta en uç boyutunda, yani bir orjide sürdürmelidir (Eliade, 2017b: 51).

Eliade, arkaik dönemin dindar insanının Dünya'yı aşma çabasından söz etmiştir. Arkaik insanın bu amacını gerçekleştirmek için zamansal olarak “yukarıya” doğru, zamansal olarak ise “geriye” doğru veya “tersine” doğru ilerlediğini belirtmiştir (Eliade, 2017b: 128). Dindar insan, üzerine konumlanmış olduğu mekânı aşmaya, zamansal olarak geriye gidip tanrılarla, mitsel atalarla çağdaş olmaya çalışmıştır. Böylece zaman ve mekânın insanlarda yarattığı baskıyı azaltmaya çalışmışlardır. Eliade kutsalın, dindar insanın yaşamını nasıl belirlediğini, kutsalın tezahür alanı olan mekân ve zamanın dindar insanlarca nasıl deneyimlendiğini aktararak daha da belirginleştirmiştir.

2.1.1.1. Dinsel İnsanın Mekânı Deneyimleme Şekli

Dindar insanlar için hakikatin, gücün yegâne kaynağı olan kutsal, onların hayatının tümünü şekillendirmiştir. Dindar insanın hakikatle iç içe yaşama arzusu, kutsalı her an hissetme isteklerini doğurmuştur. Eliade, bu isteklerinin kutsal bir uzamda dolaşma isteklerinde kendini açıkça belli ettiğini ifade etmiştir (Eliade, 2017a: 28). Kutsalın tezahür ettiği mekânlarda dindar insanlar daha güvende yaşadıklarını hissetmişlerdir. Bu duygu, fiziksel olarak yerleşim ihtiyacı olan insanların hem fiziksel ihtiyaçlarının hem de hakikatle bir arada olmayı arzulayan insanların manevi alandaki ihtiyaçlarının birlikteliğinin bir ifadesidir. Dindar insanların bu ihtiyaçları yerleşim yerlerinin belirlenmesinde ve şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur.

Eliade, dindar insanlar için uzamın türdeş olmadığını, kırılmalar içerdiğini ve bazı bölümlerinin nitelik olarak ötekilerden farklı olduğunu belirtmiştir (Eliade, 2017a: 21). Dindar insan, nitelikçe diğer bölümlerden ayrı olan uzamda ikamet etme isteği duymaktadır. Her an gerçekliğe, güvene ihtiyaç duyan bu insanlar, kutsalın tezahür alanında bir merkez etrafında yerleşmişlerdir. Bir merkezi açığa çıkaran bu yerleşmeler, insanların yönlerini de belirlemiştir. Eliade'nin belirttiği gibi “hiçbir nirengi noktası saptamanın mümkün olmadığı, hiçbir yönün belirlenemediği türdeş ve sonsuz enginlikte, kutsalın tezahürü mutlak bir “sabit nokta”yı, bir “Merkez”i

açığa çıkarmaktadır” (Eliade, 2017a: 22). Bu merkez, dindar insan açısından çok işlevsel ve çok önemlidir. Sabit bir noktanın merkez olması, insanların yönlerini belirlediği gibi karmaşıklığa da son vermiştir. Bu merkezde yaşamak önemiyette olmaktadır. Dindar insan için kendi merkezi kozmosu ifade ederken, bu uzamın dışı karmaşayı ifade etmektedir. Dolayısıyla “Merkez” bizzat kutsal alan, mutlak gerçekliğin alanıdır (Eliade, 2018a: 31). Modern öncesi toplumlarda merkezde ikamet etmenin önemini Eliade şu şekilde aktarmıştır:

Modern öncesi toplumların insanı, Dünya Merkezinin mümkün olduğunca yakınında yaşamak ister. Ülkesinin Yerin ortasında bulunduğunu; kentinin Evrenin göbek deliği olduğunu ve özellikle de Tapınağın ya da Sarayın gerçek anlamda Dünya Merkezleri olduklarını bilir, ama kendi evininde Merkez’ de yer alıp bir imago mundi¹⁷ olmasını ister(...)geleneksel toplumun insanı, tanıdık bildik uzamının boyutları ne olursa olsun- ülkesi, kenti, evi-sürekli bütüncül ve örgütlü bir dünyada, bir Kozmosta var olma ihtiyacı duyar (Eliade, 2017a: 41).

Eliade, farklı birçok inanışta dünyanın merkezinin kendilerinin yerleşim yerleri olduğuna inanıldığını belirtmiştir. Dünyanın merkezinde bulunmak dindar insanlar için önemlidir; çünkü tanrı uzamda en çok buraya yakındır. Merkez gök, yer, yeraltı iletişiminin güçlü olduğu yer olarak görülmüştür. Bu insanlara göre buldukları merkezi konumu kaybetmek kendilerinin yok oluşuna neden olacaktır. Bu yerlerde hakikatin kaynağı konumlanmış vaziyettedir. Hakikatle birlikte olmak isteyen bu insanlar için başka yerde yaşamak hakikatten uzağa sürgün olmak demektir. Eliade bunu örneklemek amacıyla Chaim Raphael’in Kudüs’ün kaybedilmesine dair yorumunu aktarmıştır: “Bizatihi Tanrı sürgün edilmişti. Dünyanın çivisi çıkmıştı. Yıkım, yok oluş onun simgesiydi” (Eliade, 2016: 45).

Eliade, birçok inanışta yer alan merkez simgeçiliğinin önemini aktarmıştır. Bunun yanında yerleşim yerlerinin arketiplere göre şekillendirilmesinin önemine de dikkat çekmiştir. Çünkü birçok şehir, insanların inançları doğrultusunda şekillendirilmiş, bu şehirlerin modeli ise göksel arketipler olmuştur. Eliade, Kudüs şehri insan eliyle inşa edilmeden önce göksel bir Kudüs’ün Tanrı tarafından yaratıldığına inanıldığını belirtmiştir (Eliade, 2018a: 21). Uzamın göksel arketipe uygun şekillenmesiyle uzamda birçok tekabüliyetin oluştuğuna inanıldığını Eliade şu şekilde aktarmıştır:

¹⁷ Dünyanın imgesi.

Böylece Gök-Yeryüzü benzeşimi varlığın bütün düzeylerinde sayısız büyülu takabüliyetler doğurur. Böylece neden şu ya da bu rengin uğurlu ya da uğursuz olduğunu, neden şu ya da bu madenin iyileştirdiğini ya da hastalığa yol açtığını, neden şu ya da bu “zaman”ın iyi ya da kötüye işaret olduğunu anlamak kolaylaşır. Merkezini bir gezegenin ya da bir tanrının yönettiği bir göksel alan içinde bulunan her büyülu güç, gerçekliğin bütün düzeylerinde doğrudan ya da tekabüliyetler aracılığıyla yer alır (Eliade, 2002a: 39).

Eliade, göksel modeli örnek olarak mekânını inşa eden dindar insanın, merkezini seçme konusunda özgür olmadığını da belirtmiştir (Eliade, 2017a: 22). Anlam taşıyıcı bir işaret ile bu insanlar ikamet etmeleri gereken yeri seçmişlerdir. Bu işaret çoğu zaman bir hayvanın serbestçe dolaştıktan sonra oturduğu yer olmuştur. Bir işaret aracılığıyla merkezini keşfeden dindar insanlar, bu mekânlarda, mitlerde anlatılanlara uygun ritüeller meydana getirerek yaşam dünyalarını inşa etmişlerdir. Eliade bunun dindar insan açısından önemini şöyle aktarmıştır:

İçinde oturmayı, yaşamayı seçtiği Dünyayı “yaratma” sorumluluğunu üstlenerek, Kaosu “kozmosa dönüştürmekle” kalmaz, aynı zamanda kendi küçük Evrenini de tanrıların dünyasına benzer kılarak kutsal. Dinsel insanın gönlündeki en derin özlem, “tanrısal bir dünya” da yaşamak, “tanrıların evi” ne benzer bir eve sahip olmaktır; bu özlem daha sonra tapınaklarda ve kutsal mekânlarda da yansıtılmıştır (Eliade, 2017a: 60-61).

Dindar insanlar tapınak ve kutsal mekânlarını şekillendirirken de inançlarını yansıtan semboller eklemişlerdir. Bunun için kutsal mekânların yapısı, bu insanların inançlarındaki öğeleri açığa çıkarmıştır. Kutsal mekânlar olan tapınakların, ibadethanelerin inşa edilmesiyle kutsalın tezahürünün daha da yoğunlaşmış olduğu mekânlar oluşturulmuştur. Dindar insana göre, bir ibadethanenin, tapınağın içerisine girilmesi, kutsalın atmosferine daha yoğun erişimi sağlamaktadır. Eliade, insanların diğer dünya, ilahi varlıkların veya atalarının dünyasıyla kutsal mekânlarda iletişim kurduklarını belirtmiştir (Eliade, 2011: 145).

Eliade, dindar insan için önemli bir yere sahip olan mekânların yanında arkaik dönem dindar insanının bir yere yerleşmeden önce orayı nasıl kutsadıklarına da yer vermiştir. Bu insanlar için, bir toprağa yerleşmek bir dünyanın kurulmasıyla eşdeğer olarak görülmüştür (Eliade, 2017a: 44). Arkaik dönemin insanı, tüm hayatında olduğu gibi bir mekâna yerleşeceği zaman da mitleri örnek almıştır. İnsanlar, inşaat yaparken mitleri örnek alıp kanlı kurbanlar sunmuşlardır (Eliade, 2017a: 48). Bu insanlara göre, öncelikle yaşayacağı yeri kutsaman gerekmektedir.

“Kutsanmış mekân, arkaik kültürlerin “gerçek” olarak gördükleri tek mekândır” (Eliade, 2002a: 27). Arkaik insanların yerleşim alanları kutsala dair inançlarının tüm yansımalarını taşımıştır.

2.1.1.2. Dinsel İnsanın Zamanı Deneyimleme Şekli

Kutsal, mekânda olduğu gibi zamanda da tezahür ederek insanların ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Dindar insan, uzam içerisinde kutsalın tezahürü aracılığıyla bir merkez etrafında düzenini oluştururken, kendinde ve etrafındaki her şeyde değişimlere, yıpranmalara yol açan, ona sonunu hatırlatan zamana karşı da bir çare bulmaktadır. Uzamda bir merkez etrafında yönlerini belirleyip, düzene sahip olduğu gibi, zamanın içinde de bir merkeze sahip olarak, bir yığın zaman içinde düzenliliğe kavuşmaktadır. Mekânın, kutsalın tezahür alanı olması gibi zaman da kutsalın tezahür alanıdır. Kutsal, zamanda tezahür ettiğinde, zaman, kutsal için mekân haline gelmektedir. Kutsal, mekânda, mekânda bulunan nesnelere ve tezahür etmesi halinde mekânlaşan zamanda kendini açılar. Mekân gibi zamanın kutsallığı da dindar insanlar için önemli bir noktada yer alır. Bu önem, insanın zaman ve mekânda varlığını sürdüren bir varlık olmasındandır.

Eliade dinsel insan için, tıpkı uzam gibi, zamanın da türdeş ve sürekli olmadığını belirtmiştir (Eliade, 2017a: 63). Dindar insan için hem kutsalın tezahür ettiği zaman hem de kutsal-dışı zaman bulunmaktadır. Dindar insana göre dindışı zaman yıpratıcıdır ve düzenin bozulmasına neden olmaktadır. Kozmos zaman geçtikçe güç kaybetmekte ve eskimektedir. Bazı zamanlar ise kutsalın tezahür ettiği zamanlardır. Kozmosun yenilenmesi, güç kazanması gerektiğini düşünen dindar insan, kutsal zamanda yaşamak istemektedir. Bu istek, arkaik dönem insanının zamanı deneyimleme şeklinde açıkça anlaşılabilir.

Eliade, arkaik dönemin insanına göre yaşanılmış en güzel zamanın tanrıların yaşadığı dünya öncesi zaman ve mitsel ataların yaşadığı zamanlar olduğunu belirtmiştir. Bu zamanda eskime ve ölüm bulunmamaktadır. Arkaik insanlar, ölümün olmadığı, hiçbir şeyin eskimediği, düzenin daimi olduğu bu mitik zamanın özlemini duymuşlardır. Eliade, bu insanların tanrıların fiili varlığına kavuşmak, aynı zamanda Yaraticının elinden çıktığı zamandaki gibi taze, temiz ve “güçlü” bir Dünyada yaşamak istediklerini belirtmiştir (Eliade, 2017a: 83).

Arkaik dönemin insanı, kutsal zamanları değerlendirmiş ve zamanın tazelenmesini, zamanın yıpratıldığı doğanın yenilenmesini istemiştir. Aynı zamanda dindar insan, mitlerden öğrendiği, zamanın en mükemmel halini deneyimlemeye çalışmıştır. “Hayatın geri kalan kısmı dindışı zamanda, yani “oluş” ta geçer ve anlamdan yoksundur” (Eliade, 2018a: 50). Arkaik insan için, hakikati aktaran mitlerin deneyimlenmesi, anlamdan yoksun olan kutsal dışı zamandan kurtulmaktır. Eliade, arkaik insanın, mitleri “yaşarken,” kutsal olmayan zamandan çıktığını, “kutsal” bir zamana açıldığını belirtmiştir (Eliade, 2018b: 32).

Tanrılara ve mitsel atalara öykünen, tanrıların taklidini yapan arkaik insan, zamansal olarak da onlarla çağdaş olmak istemiştir. O, en mükemmel zamanın yaşandığına ve bittiğine inanmış ve mükemmel zamana gitmeye çalışmıştır. Bu isteği doğrultusunda çeşitli yöntemler kullanmıştır. Yaşanılmış mükemmel zaman, arkaik insan için, akmayan donuk bir zamandır ve çeşitli ritüellerle bu zamanı deneyimlemeye çalışmıştır. “Kutsal zaman, hep çıkış noktasına dönen ve yeniden ulaşılabilir, paradoksal bir görünüme sahiptir, bir anlamda çember biçimindedir. Ritüeller sayesinde düzenli aralıklarla yeniden içine girilen bir tür mitsel ebedi şimdiki zaman söz konusudur” (Eliade, 2017a: 64). Eliade bu zaman anlayışını ebedi bir şimdiki zaman olarak adlandırmış ve ebedi bir şimdiki zamanın arkaik insanlarca deneyimlenmesinin onları tanrılarla çağdaş kıldığını ifade etmiştir:

Kutsal zamanlarda yapılan ritüellerle dindar insan ebedi şimdiki zamanı deneyimlemektedir. Yaptığı ritüellerle hem doğayı yenileyip yaratıcı bir rol üstlenmekte hem de tanrıların yaşadığı zamana giderek onlarla çağdaş olmaktadır... dinsel insan düzenli aralıklarla, dönemsel olarak tanrılara çağdaş olur, çünkü tanrısal eserlerin gerçekleştirildiği İlk Zamanı yeniden günceller (Eliade, 2017a: 79-80).

Böylece dindar insan hem yaratıcı hem de tanrıların çağdaşı¹⁸ bir varlık olarak farklı bir statü kazanmış, aslında bunun gizil mantığı olarak tanrılığa soyunmuştur. Dindar insan, yaptığı edimler aracılığıyla hem istediği zamana gidebilmiş hem de doğanın yenilenmesini sağlamıştır. Eliade arkaik insanın bir süre için kozmik düzlemde “yaratıcı” olduğunu belirtmiştir (Eliade, 2018a: 167).

¹⁸ Soren Kierkegaard, Hıristiyan’ın konumunu “İsa’yla çağdaş olmak” biçiminde yorumlamıştır. Eliade, Kierkegaard’ın bu yorumunun, devrimci bir bakış açısı olmadığını, eski insanların alışıldık ve normal bir davranışını yeni terimlerle açıklamaktan ibaret olduğunu belirtmiştir (Eliade, 2017c: 420-421).

Yaratıcılık pozisyonunu elinde tutup, istediği zamana kendini taşıyabilmesi oldukça cüretkâr bir girişime işaret etmektedir. Tanrılarla çağdaş olmak, doğanın düzeninde sorumluluk üstlenmek arkaik insanın tanrılarla ortak paydalarda bulunabileceğine dair inancına işaret eder.

Arkaik insan, kutsal zamanlarda yaptığı ritüellerle hem tanrıların çağdaşı olmuş hem de yıpranan doğayı yenilemeye, kendini ve tüm toplumu hatalarından arındırmaya çalışmıştır. “Arınma ritüellerinin anlamı budur: Basit bir “arınma” değil de, bireyin ve bütün topluluğun günahlarının ve hatalarının yanması, bir iptalidir, yeni bir doğuştur” (Eliade, 2018a: 68). Zamanın yıprattıklarının izleri silinmeye çalışılmış, doğanın yenilenmesi, enerjisini yükseltmesi için uğraşmıştır. Kutsal zaman ritüelleri, hem insanların ruhsal detoksu hem de yorulan dünyanın meditasyonu olarak yorumlanabilir. Bu deneyim insanların kendileri ve doğa için uyguladıkları diyet programları olarak da anlaşılabilir. Arkaik insan bu zamanda, zaman dışını deneyimleyerek soluklanabilmiş ve dünyayı tüm zamanların kötü izlerinden arındırabilmek için çaba sarf etmiştir.

Doğanın kendinde yenilenebilir olmadığını düşünen ve bunun için ritüeller gerçekleştiren arkaik insan, kutsal zamanlarda bunun için özel girişimlerde bulunmuştur. Arkaik toplumun insanı, hem kendisinin hem de doğanın yenilenmesine tanrıları ve mitsel ataları taklit ederek ulaşmaya çalışmıştır. Onlara göre Dünya, ancak bu taklit yinelenirse yenilenebilir. Bunun için kozmogoni miti yinelenmiştir. Başlangıcın nasıl olduğu sorusunu cevaplayan bu mitler başlangıç sonrası zamanın başlangıca benzetilmesinin yolunu gösteren anlatılar olarak da algılanmıştır. Başlangıçtaki yıpranmamış zaman, yıpranan zamanın yerine ikame edilmek istenmiştir. Eliade arkaik insanların bu amaçlarını şöyle aktarmıştır:

Arkaik kültürler ve eski Doğu kültürlerinde kozmogoni mitinin yinelenmesindeki amaç, geçmiş olan Zaman’ın ortadan kaldırılmasını ve yeni bir yaşamın, el değmemiş yaşam güçleriyle yeniden başlamasını sağlamaktır. Çinli ve Hindu “mistik”lerine göre amaç, aşağıda, yeryüzünde yeni bir yaşama yeniden başlamak değil ama “geriye dönmek” ve başlangıçtaki Büyük-Bir’e yeniden dönmektir (Eliade, 2018b: 122).

Arkaik insanlar, modern insanlar gibi lineer değil döngüsel bir zaman anlayışına sahip olmuşlardır. Doğadaki gün, mevsim, biyolojik döngülerden ilham almış ve zamanın döngüsel olduğuna kanaat getirmişlerdir (İlim, 2017: 13). Arkaik

toplumlar döngüsel zaman anlayışına sahip olarak kozmogoni mitini yinelemişlerdir. Eliade, bu insanların döngüsel zaman anlayışı ile zamanın geri döndürülemez olmasını ortadan kaldırdıklarını belirtmiştir (Eliade, 2018a: 100). Arkaik insanlar için her yıl bir sonraki yılın gelmesiyle iptal edilmekte, yeni yıl bir önceki yılın izlerini silmektedir. İki yılın arasındaki zaman aralığı ise bu yenilenmeye yol açacak ritüellerin yapıldığı zaman aralığı olmuştur. Bu zaman aralığındaki şimdiki zamana arkaik insanlar “ebedi şimdiki zaman”ı sığdırmışlardır. Arkaik insanlar böylece kutsal dışı zamanı iptal etmeye çalışmışlardır. Eliade bu tutumlarını şöyle ifade etmiştir:

Kutsal dışı zaman çeşitli ritüellerle iptal edilmeye çalışılmıştır. Kutsal-dışı zamanın iptal edilmesi, bir tür “kıyamet” anlamına gelen ritüeller aracılığıyla gerçekleştiriliyordu. Ateşlerin sönmesi, ölülerin ruhlarının geri gelmesi, Saturnalia şenliklerini andıran türde bir toplumsal karmaşa, erotik kuralızsızlık, orjiler¹⁹, vb, Kozmosun Kaosa geri dönmesini simgeliyorlardı (Eliade, 2017a: 72).

Arkaik insanlar, her yılsonunda yıpranan doğanın, toplumsal yaşam kurallarının tamamen yenilenmesi için tam bir karmaşa halini meydana getirmeye çalışmışlardır. İki yıl arası on iki günlük sürede ölülerin ruhlarının gelmesi, yakılan ateşlerin söndürülmesi, mitsel tarihin iki rakibini simgeleyen insanlar arasında simgesel dövüşlerin yapılması, cinsel aşırılıkların olduğu orjilerin düzenlenmesi karmaşa halini ortaya çıkarmıştır (Eliade, 2018a: 82). Eliade karmaşa halini oluşturmak için yapılan ritüellerle geçmiş ve şimdinin birlikteliğinin de sağlandığını belirtmiştir (Eliade, 2018a: 82). Geçmiş şimdiye taşıyan arkaik insan, bu birlikteliğin yaşandığı sürede ritüeller gerçekleştirerek yeniliklere yer açmaya çalışmıştır. Bu insanların, karmaşa sonrası kozmos oluşacağına dair inançları vardır; çünkü başlangıç zamanında da karmaşadan sonra kozmosa geçilmiştir. Yapılan tüm bu ritüellerle arkaik insan başlangıç zamanını deneyimlemiş, yaratıcı gibi karmaşadan kozmosu ortaya çıkarmıştır.

Arkaik insanlar, yeni yıl öncesi zaman aralığında bir sonraki yılın kader anlaşmasını da yapmışlardır. Bir sonraki yılın bereketli, güzel geçmesi için de çeşitli ritüeller yapmış, kurbanlar sunmuşlardır (Eliade, 2018a: 71-72). Arkaik insanın bu davranışı doğanın kaderini belirlemede insanların rolünün önemli olduğunu

¹⁹ Cinsel şenlikler.

düşündüklerini göstermektedir. Dindar insan, doğaya ne kadar cömert davranırsa, doğanın da kendisine karşı o kadar cömert davranacağını, insanı hoşnut edeceğini düşünmüştür.

Eliade, belli bir zaman aralığında yapılan ritüellerle zamanın kutsallaşabileceğine inanıldığına dikkat çekmiştir. Herhangi bir zamanda da mitsel kahramanın yaptığı şey taklit edilerek mitsel zamanın kurulabileceğini, kutsal dışı zamanın dışına çıkılabileceğini, her anın kutsal olmaya aday olduğunu belirtmiştir (Eliade, 2017c: 424). Böylece kutsallaştırılan zamanlar elde edilir. Kutsal dışı bir zamanda, insanın yaptığı ritüellerle kutsal zamanın oluşması insanların zamanın niteliği konusunda tercih haklarının olduğunu, tercihlerine göre zamanı dönüştürebileceklerini gösterir. Bu durum ise kutsal, kutsal olmayan zaman ayrımının askıya alınabileceğine işaret eder.

Arkaik dönem insanının eylemleri, bizlere zaman ile farklı bir ilişki kurulduğunu göstermiştir. Yapılan ritüeller zamanı değersizleştirme iradesine işaret eder (Eliade, 2018a: 97). Bir arketipe göndermede bulunmayan her şeyin, gerçeklikten yoksun olarak anlaşılması arkaik insanın hayatının tüm alanında etkili olduğu gibi zaman için de etkili olmuştur. Eliade, arkaik insanın, her ne kadar hayatı zamanın içinde geçse de, zamanın yükünü taşımadığını, zamanın geri çevrilemezliğini kaydetmediğini vurgulamıştır. (Eliade, 2018a: 97). İlkel insan istediği zaman diliminde yer almak için uğraşmış, zamanın içinde zamana karşı stratejiler geliştirmiştir. Kıyamet senaryolarını oluşturup yaşayarak bu durumu deneyimlemiştir. Bu insanların zaman anlayışının temelinde zamana tahammülsüzlük, zamanı aşma isteğinin bulunduğu görülmüştür.

Eliade, arkaik insanların zaman anlayışlarının yanında Hint felsefesinde bulunan zaman anlayışına ve zamana karşı yapılan stratejilere de yer vermiştir. Hint felsefesinde, zaman ve tarih içinde olmak, ezeli/ebedi bir kozmik oluşum içinde bulunmak “māyā” ile ifade edilmiştir (Eliade, 2017j: 13). Hint felsefesine göre insan, “māyā” dan dolayı yanılısına yaşar ve acı çeker. Bu felsefede, insanın acı yaşaması ve yanılan bir varlık olması, zaman içinde yaşayan bir varlık olmasıyla ilişkilendirilmiştir. Zaman, sonsuza kadar uzamaktadır ve bu felsefede de arkaik dindar insanlarınki gibi zamana karşı stratejiler bulunmaktadır. Hint felsefelerinin, çilecilikle ve düşünceye dalmayla ilgili tekniklerinin tümü de bu amacı gütmektedir

(Eliade, 2018b: 119): Zamanın baskısını azaltmak ve zamana tahammül etmek. Zamana karşı uygulanan stratejiler şamanların ve yogilerin kendilerine özgü yöntemlerinde de yer alır. Şamanlar ve yogiler de zamanın yarattığı baskıya meydan okuyan insanlardır.

Eliade, monoteist vahiy anlayışının getirdiği zaman anlayışını da aktarmıştır. Tanrı'nın Musa'ya vahyi, belli bir zaman içinde geçmiştir ve bu zaman özel, sınırlı bir zamana işaret etmektedir. Eliade, bu özel ve sınırlı vahiy zamanının bir *teofaniye*²⁰ de işaret ettiği için geri döndürülemez olduğunu, bunun ise geri döndürülemez bir zaman anlayışını beraberinde getirdiğini belirtmiştir (Eliade, 2018a: 115). Yahudi öğretisi dünyanın sonuna dair bilgiler sunmuştur. Yaşanacak bir felaketten sonra kozmosun oluşacağını ve bir daha ortadan kalkmayacağını bildirmiştir. Bu bildirisiyle Yahudilik dünyanın yıkımı sonucunda oluşacak hayatı müjdelemiştir. Arkaik dönemde geçmişteki dünyanın sonu miti önemliken artık gelecekte meydana gelecek olan dünyanın sonu miti önem kazanmıştır²¹. Böylece Yahudilik kozmogoni mitinin yerine önemli bir eskatolojiyi yerleştirmiştir. Yahudilikle beraber gelen yeni zaman anlayışı Hıristiyanlığın öğretileriyle daha da güçlenmiştir. Eliade bu zaman anlayışının yeniliğini şu şekilde aktarmıştır:

Devrevi Zamanın tersine döndürülebilirliğinden vazgeçilmekte, tersine döndürülmez bir Zaman dayatılmaktadır, çünkü bu kez zaman içinde tezahür eden kutsalların tekrarı mümkün değildir: İsa bir kez yaşamış, çarmıha bir kez gerilmiş, bir kez dirilmiştir (...) Zaman, bizatihi ilâhi Kelâm'ın bedene bürünmesi olgusundan ötürü tamlık haline gelmektedir, ama bu olgu tarihi belirlemektedir. İsa'nın doğduğunu, acı çektiğini, öldüğünü ve dirildiğini görmüş olan tarih nasıl beyhude ve boş olabilir? Nasıl tersine döndürülebilir ve ad anfinum²² tekrarlanır olabilir? (Eliade, 2017d: 188-189).

Arkaik insanların “ebedi bir şimdiki zaman” anlayışı artık yerini tekrarlanamayacak, özel bir olayın içinde gerçekleştiği erişilemez bir geçmiş zamana bırakmıştır. Belli, özel bir zamanda meydana gelen olay geçmiş bir zamandır ve bu geçmiş zaman, gelecek tüm zamanları kendine endekslemiştir. “İsa'nın yaşadıkları tarihi oluşturmuş, Tanrı'nın İsa'nın bedeninde vücut bulması ile tüm tarih bir *teofani*

²⁰ Tanrı'nın açık tezahürü.

²¹ Eliade, Dünya'nın geçmişteki Sonunu anlatan mitlerle karşılaştırıldığında, gelecekteki bir Sona değinen mitlerin, ilkelerde şaşırtıcı biçimde az sayıda olduğunu belirtmiştir (Eliade, 2018b: 83).

²² Sonsuz biçimde, ebediyen.

olmuştur” (Eliade, 2018a: 171). Hıristiyanlar için tarihin tamamı bir kutsalın tezahürü olarak belirmiş dolayısıyla Hıristiyanlık, kutsal dışı zamanı tamamen ortadan kaldırmıştır. İçinde olunan her an kutsalın bir tezahürüdür. İsa, tarihsel bir kişiliktir ve yaşanan her an bundan dolayı kutsaldır. Eliade, Hıristiyanlıkta da tarihin sonuna dair anlatıların eskatolojik bir nitelik taşıdığını ve bu anlatının zamana tahammülü meydana getirdiğini eklemiştir. Arkaik insanlar yıllık yenileneceği düşüncesiyle zamanda yaşayıp, yıllık olarak bu zamanın dışını deneyimlerlerken artık tek bir sonun gelmesiyle zamanın dışı deneyimlenebilecektir. Artık yıllık olarak yenilenen zaman anlayışı değil, ileride tamamen ortadan kalkacak olduğuna inanılan bir zaman anlayışı hâkim olmuştur.

Eliade, peygamberlerin getirdiği bu büyük yeniliğe vurgu yapmıştır. İlk kez, peygamberlerin tarihe değer atfettiğini, geleneksel döngü görüşünü aştıklarını ve tek yönlü bir zamanı keşfettiklerini vurgulamıştır (Eliade, 2018a: 114). Eliade, peygamberlerin tarihe verilen değer noktasında devrim niteliğindeki yeniliklerine vurgu yapsa da, bu yeniliğin arkaik insanların “zamanın dönemsel canlanması” anlayışını tamamen ortadan kaldıramadığını da eklemiştir (Eliade, 2018a: 137). Eliade kıyamet inancının olduğu dinlerde de arkaik geleneğin bu tarih anlayışının yeni tarih anlayışıyla birlikte var olduğuna dikkat çekmiştir. Artık dindar insanlar bir sona doğru kronolojik olarak ilerleyen ama içinde döngüsel canlanmaların da olduğu karma bir tarih anlayışına sahip olmuşlardır.

Eliade, arkaik insanların döngüsel zaman anlayışı, Yahudi-Hıristiyanlığın zihinsel bir devrime neden olan zaman anlayışını ve bu inançlarla zamana karşı yapılan stratejileri aktarmış ve bunlarla dindar insanın tarih anlayışlarını, tarihe karşı tutumlarını açığa vurmuştur. Eliade'nin tüm bu anlatılarıyla insanların zaman ve tarih anlayışının inançları doğrultusunda şekillendiği görülmüştür.

2.1.1.3. Dinsel İnsanın Tarih Anlayışı

Arkaik insanlar, mitleri referans alarak yaşarken mitlerin aktardığı tarihe de bağlı olarak yaşamışlardır. İçinde buldukları tarihi değersiz görmüşlerdir. Eliade, arkaik toplumların tarihsel bilince sahip olmadıklarını belirtmiştir (Eliade, 2015b: 15). Arkaik insanlar geçmişte son bulmuş bir tarih anlayışına sahip olmuşlardır. Geçen zaman ise mitsel mükemmel zamandan uzaklaşan, anlamsız zaman olarak

görülmüş, başlangıç tarihine dönmek istemişlerdir. Döngüsel tarih anlayışına sahip olarak tarihi sıfırlamış, kendilerine tarihi yeniden başlatma iradesini bahsetmişlerdir. Arkaik dindar insan, tarihe “zamanın akışına meydan okuyan insan” olarak konumlanmıştır. “Arkaik insanların yeni yıl öncesi yaptıkları birçok ritüel hep aynı amacı taşımıştır: Geçmiş zamanı ortadan kaldırmak, aralıksız bir in illo tempore²³ geriye dönüşle, kozmogonik eylemin yinelenmesiyle tarihi ortadan kaldırmak” (Eliade, 2018a: 93).

Mit, kutsal bir tarih oluşturmuş (Eliade, 2018b: 196) ve arkaik insan mitsel tarihi referans olarak yaşamıştır. Yaşadığı tarihi askıya almış, mitsel tarihi önemsemiştir. Arkaik insan, başlangıç tarihine bir yandan özlem duymuş diğer yandan bu özlemini gidermeye uğraşmıştır. Özlemini çektiği tarihi deneyimleyebilmesi ise onun için imkânsız değildir, belli bir emeğin verilmesiyle elde edilebilecek bir deneyimdir. Arkaik dindar insan, bunun için ritüeller gerçekleştirmiş, tarihi görmezden gelmiştir. Eliade, arkaik insanın tarihi görmezden gelmesinin modern insanlarca şöyle yorumlanabileceğini belirtmiştir:

...arkaik insanın tarihe karşı reddinin, somut, tarihi bir zaman içinde kendisini konumlandırmayı reddi, erken bir yılgınlığı, harekete ve kendiliğindenliğe olan fobisini ele veriyor gibidir; son olarak, tarihi koşulun kabullenilişi ile bir yandan riskler ve diğer yandan Doğa biçimlerine dâhil oluşu arasında yer alan arkaik insan bu yeniden dâhil olmayı seçmiştir (Eliade, 2018a: 164).

Eliade, arkaik insanın tarihe değer vermeyi reddetse, karşı çıkmaya çalışsa da tarihi tam olarak görmemezlik yapamadığını belirtmiştir. “Arkaik insan tarihte meydana gelen tüm acılardan etkilenmiştir ve bunun için de bir strateji geliştirmiştir” (Eliade, 2018a: 106). Tarihteki olaylar insanlarca mitleştirilmiş, yaşanan olayların mitlerde karşılığı bulunmaya çalışılmıştır. Böylece acılar dayanılır kılınmıştır. Eliade arkaik insanların dönemsel canlandırmalar yapmalarını ve bu canlandırmaları belli bir zaman aralığına sıkıştırmış olmalarını ise şu şekilde yorumlamıştır:

Bu toplumların dönemsel bir canlanmaya duydukları ihtiyaç onların da “arketiplerin cenneti” olarak adlandırdığımız yerde sürekli kalamadıklarının ve yaşananların geri alınamamasını, “tarihi” kaydı fark ettiklerinin (muhtemelen modern bir insanınki kadar yoğun bir şekilde değil) bir kanıtıdır. Dolayısıyla, bu ilkel halklar için de, insanın kozmosta varlığı bir düşünüş olarak kabul ediliyor (Eliade, 2018a: 87).

²³ Mitsel zaman, Zamanın başlangıcı.

Arkaik insanların mitler doğrultusunda yaşamı döngüsel tarih anlayışını şekillendirirken peygamberlerin vahyine dayanan dinler tek yönlü bir tarih anlayışını getirmiştir. Peygamberlerin öğretisi, tarih algısını tamamen değiştirmiştir. Arkaik insanlardaki geçmişte yaşanmış tarihin sonu anlayışı yerini artık gelecekteki tarihin sonu anlayışına bırakmıştır. Dünyanın gelecekteki sonuna dair anlatılar ön plana çıkmış, eskatolojiler önem kazanmıştır. Peygamberlerin vahyi tarihin idaresini tanrıya bağlı kılmıştır. Tarihi şekillendiren, tarih içinde insanlarla iletişim halinde olan bir tanrı anlayışı sunulmuştur. Bu yeni tarih anlayışı, Hıristiyanlıkla uç boyuta taşınmıştır. Öyle ki tarihin tamamı kutsallaştırılmıştır. “Hazreti İsa mitsel bir kişilik değildir: Aksine, tarihsel bir kişiliktir; bizatihi büyüklüğü bu mutlak tarihselliğe dayanmıştır” (Eliade, 2017b: 30). Tanrının tezahürü kendini tarihte açığa vurmuştur. Tüm tarihin kutsallaştırılması, kutsallığın da tarihleştirilmesi söz konusudur. Hıristiyanlık bu sunusuyla kutsalı her ana yaymıştır. İnsanlar artık tanrıyla her an beraber yaşamaktadır.

Tarih artık çok daha önem kazanmıştır. Eliade, Museviliğin dışında ilk defa Hıristiyanlığın, Tanrı'nın geri döndürülemez şekilde tezahürü olarak tarihe değer yüklediğine, tarihi kurtuluş aracı olarak sunduğuna vurgu yapmıştır (Eliade, 2017b: 29). Eliade, eskatolojik bir işlevi olduğu için insanlar tarafından tarihe tahammül edildiğini belirtmiştir. İnsanlar artık tarihin bir gün biteceğine inanarak yaşamaktadırlar ve Eliade bunun arkaik insanlara göre tarihi daha kesin bir şekilde reddetme anlamına geldiğini düşünmüştür. Ona göre, arkaik insanlar dönemsel olarak tarihi görmezden gelmekteydiler ama Mesihçi yaklaşımda tüm tarihe son bir gün için katlanılmakta ve aslında tarih reddedilmektedir (Eliade, 2018a: 121).

2.1.2. Dindar/Dinsel Olmayan İnsan-Homo Modernus

Eliade'ye göre, insan varoluşunun diğer türünü dindar olmayan insanlar oluşturmaktadır. Dindar olmayan insanlar, hayatlarında kutsala yer vermek istemeyen, dünyada kutsalın tüm izlerini silmek isteyen insanlar olarak tanımlanabilir. Eliade, dindar olmayan insanları daha çok modern batı toplumlarıyla özdeşleştirmiştir. “Modern Dünya” ile Batılı toplumları kast ettiğini, ama bunun yanı sıra, Rönesans ve Reformasyon'dan beri müteakip birikimlerin şekillendirdiği belli bir ruh halini de ifade ettiğini vurgulamıştır (Eliade, 2017b: 23). Eliade geçmişin

diğer büyük kültürlerinde de dinsel olmayan insanların olmuş olabileceğini belirtmiştir. Fakat böyle bir bilginin belgelerde gösterilmediğini de ifade etmiştir. Eliade' ye göre, dinsel olmayan insan gelişimini, modern batı toplumlarında tamamlamıştır (Eliade, 2017a: 179-180). Modern batı toplumları, dindışı yaşamın yoğun olarak görüldüğü toplumlardır. Eliade, modern toplumları, hayatı ve Evren'i dünyevileştirmekte en uç noktaya taşıyan toplumlar olarak tanımlamıştır. Ona göre, modern toplumlar, antik kutsal değerlere dünyevi düzeyde yeniden değer biçmişlerdir (Eliade, 2017b: 28).

Modern toplumları, kutsal değerleri kaldırıp her şeye yeni değer biçen toplumlar olarak tanımlayan Eliade, bu toplumların insanların doğa anlayışlarına, yaşam şekillerine bakmıştır. Hayatın her noktasında etkisini gösteren kutsalın, dindar olmayan insan tarafından dışlanmasının oluşturduğu yaşamı incelemiştir. O, dindar insanların ontolojik görüşlerini ve buna göre şekillenen yaşamlarını anlamaya çalıştığı gibi dindar olmayan insanların da ontolojilerini ve buna göre şekillenen yaşamlarını anlamaya çalışmıştır. Dinsel olmayan insanın yeni bir varoluşu benimsediğini şu şekilde ifade etmiştir:

Dinsel olmayan modern insan yeni bir varoluşsal durumu benimser: Tarihin tek öznesi ve edimcisi olarak kendini kabul eder ve aşkınlığa her türlü başvuruyu yadsır (...) İnsan kendi kendisini oluşturur ve ancak kutsallıktan arınıp dünyayı da arındırabildiği oranda bunda tam anlamıyla başarılı olur. Kutsal, insanın özgürlüğü önündeki en büyük engeldir (...) Ancak son tanrıyı da öldürdüğü gün gerçek anlamda özgür olabilecektir (Eliade, 2017a: 179-180).

Aşkınlığa her türlü başvuruyu yadsıyan dindar olmayan insanlar için, kutsalla iç içe yaşamak insanları zihinsel olarak ilkel bırakan bir durumdur. Dindar insan için kutsal ne kadar hakikatle eşdeğerli, ne kadar yüceyse dindar olmayan insan için o derece hakikatten uzak, düşük seviyedeki zihinsel bir durumu ifade etmektedir. Dindar insanların kutsalı övdüğü kadar dindar olmayan insanlar kutsalı yermektedir. Kutsallık dindar insan için kalıcılık, sonuç alıcılık iken dindar olmayan insanlar için ilkel dönemin inanç biçimi olup modern dönemde hiçbir işlevi olmayan, soyut, gerçekliklerden uzak fikirler kümesidir. Dindar insan kutsallığa yaklaştıkça, kutsalla sıkı bağ kurdukça hakikate daha yakın olduğuna inanmaktayken, dindar olmayan insan kutsaldan uzaklaştıkça hakikate ulaşılabilmesine inanmaktadır. Her durumda da kutsal ile hakikat arası bir ilişkinin kurulduğu görülmektedir. Bu, kutsalın hakikat

vaadinden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda kutsalın hakikat vaadine güvenilir ya da bu vaat reddedilir. Kutsalı reddeden insanlara göre kutsal, insanı bir anlama bağı kılarak özgürlüğün önünde engel teşkil etmektedir. Dindar olmayan insan için, insanın kutsalı aşması doğrultusunda, ideal insan olması ve özgürleşmesi muhtemeldir. Dindar insan için kutsal özgürlüğün vazgeçilmez koşuluken dindar olmayan insan için özgürlüğün önündeki en büyük engeldir.

Eliade, kutsalı ve onun sunduklarını reddeden dindar olmayan insanın doğa ile ilişkisini açıklamaya çalışmıştır. O, bu yaşam biçiminde insanların doğaya nasıl bir anlam yüklediklerine ve doğa içinde kendilerini nasıl bir şekilde konumlandıklarına bakmıştır. Eliade, dindar insanın, doğayı, canlı, konuşan, insanlara mesajlar sunan bir doğa olarak anlamlandırmasına karşın dinsellikten yoksun modern insanın, kozmosu ışık geçirmez, hareketsiz, dilsiz bir şekilde gördüğünü ifade etmiştir (Eliade, 2017a: 157). Dindar insan doğayı ileti yüklü olarak görüp her şeye bir anlam atfederken, dindar olmayan insan doğada yalnızca matematiksel bir uyum görmektedir. Dindar insan ile doğa arasında yakın bir ilişki, sürekli bir iletişim varken, dindar olmayan insan, doğadan kopuk bir vaziyette yaşamaktadır. Dindar insan için doğa, doğaüstü varlıkların da dünyasıyken dindar olmayan insan için yalnızca doğada görünen varlıkların dünyasıdır. Herhangi bir aşkınlığa, doğaüstü bir güce yer yoktur.

Modern çağın dindar olmayan insanları aynı zamanda tarihin tek öznesi olarak hayatta konumlanmışlardır. Böylelikle tarih, dindar olmayan insanların edimlerinin toplamıdır ve bundan sonra yapacakları edimlerin içine yerleşeceği süreçtir. Dindar olmayan insan edimlerin yaratıcısı ve yeniden üreticisi olarak kendini konumlandırmıştır. Bundan dolayı dindar insan gibi hareketlerini yinelemesinin zorunluluğuna inandığı örnek modellere bağlı değildir. Dindar olmayan insanın da örnek aldığı örnek şahsiyetler, özendiği yaşam biçimleri bulunur fakat bu yaşamının olmazsa olmazı değildir ve aşkın bir gücün yaşam biçimini de örneklememektedir.

Dindar insanların daha iyi bir insanlık durumuna erişmek için yaptıkları erginlenme ritüelleri, modern toplumun insanlarına ilkel davranışlar örüntüsü olarak yansımaktadır. Dindar insan, mitlerde anlatılanları en yüce hakikat olarak görüp kendisini onlara göre şekillendirirken modern, dindar olmayan insan anlatılan

hareketleri yineleyeceği mitlere sahip değildir. Eliade modern insanın da mitleri, hayalleri olduğunu ama bunların arkaik dönem insanlarınki gibi olmadığını şu şekilde aktarmıştır:

...modern insanın “özel mitolojileri”, düşleri, hayalleri, düşlemleri, vb mitlerin ontolojik düzeni seviyesine yükselemezler, çünkü kâmil insan tarafından yaşanmamışlardır ve kişisel bir durumu örnek duruma, modele dönüştürmezler. Modern insanın bunalımları gibi, düş veya imgelem dünyasına ait deneyimleri de, biçimsel açıdan “dinsel” olsalar da, homo religiosusdaki gibi Weltanschauungla bütünleşmez ve bir davranış biçiminin temelini atmazlar (Eliade, 2017a: 187).

Eliade, dindar insanların mitleri doğrultusunda kendilerini şekillendirmelerinin yanı sıra, bu insanların mitleri doğrultusunda yaşayarak doğanın sorumluluğunu da üstlendiklerine vurgu yapmıştır. O, dindar insanların kozmik düzeyde de sorumluluk üstlenmelerine karşın modern uygarlıkların, ahlaki, toplumsal veya tarihsel sorumluluktan başka bir şey bilmediğini belirtmiştir (Eliade, 2017a: 85) . Dindar insanın, dindar olmayan insana oranla çok daha duyarlı olduğunu ve daha çok sorumluluk üstlendiğini savunmuştur.

Modern batı toplumlarındaki yaşam şekli başta olmak üzere görülen tüm dindışı yaşam şekillerinde, dindar yaşam şeklinden (özellikle arkaik dönem dindar insanının yaşamından) oldukça farklı bir yaşam biçimi karşımıza çıkmaktadır. Bu iki tür varoluşun farklı ontolojik görüşleri yaşamın her alanındaki deneyimleri farklılaştırmaktadır. Eliade’ye göre, kutsaldan arınmış bir evrende yaşamak isteyen dindar olmayan insanın, zamanı ve mekânı deneyimle şekli, tarih anlayışı da arkaik dindar insanınkinden farklı olmuştur.

2.1.2.1. Dinsel Olmayan İnsanın Mekânı Deneyimleme Şekli

Eliade, kutsal-dışı deneyim açısından, uzamın türdeş olduğunu belirtmiştir. Dindar olmayan insan açısından mekânda nitelikçe farklılık yaratacak durumlar Eliade’ye göre sadece kişisel deneyimlere (kendisi için önemli olan iş yeri, evlenme teklifi aldığı yer gibi) dayanmıştır (Eliade, 2017a: 22). Dindar insan için kutsalın tezahürü ile uzamda niteliksel farklılıklar oluşurken, kutsala hayatında yer vermek istemeyen dindar olmayan insan için böyle bir durum söz konusu değildir. Modern dönemdeki dindar insana göre uzamın bazı alanlarının göksel alanla yakın bir ilişkisi bulunurken dindar olmayan insana göre, uzam salt görünür halinden ibarettir.

Dindar olmayan insanın buna rağmen aşkın bir güce yer vermeksizin nitelikçe farklılaştırdığı mekânları olduğu söylenebilir. Dindar olmayan insanın da doğduğu uzam parçasına, konutuna farklı bir değer verdiği görülmektedir. Eliade kutsallıktan büyük ölçüde arındırılmış modern toplumlarda da yeni bir konuta yerleşirken bazı ritüellerin gerçekleştirildiğini, her yeni konutun yeni bir hayatın başlangıcı olarak görüldüğünü belirtmiştir (Eliade, 2017a: 53). İnsanların kendini keşfine eşlik eden uzam parçası, onların kendilerine ait gördükleri bir değer haline gelmektedir.

Eliade, konutun bir mikrokozmos olduğunu belirtmiştir (Eliade, 2017c: 407). Konut, içinde yaşayan insanların hayatına dünyanın prototipi olarak konumlanmıştır. Bunun için tüm uzamı aynı nitelikte kabul eden hiçbir insanın olmadığı söylenebilir. Çünkü insanlar kendi varlığını ehemmiyette hissettiği, ona tanıdık olan mekânlara her zaman ayrı bir değer atfetmiş, o mekânı diğer mekânlardan nitelikçe farklılaştırmışlardır. Dindar olmayan insanın mekân deneyimi, dindar insanın mekân deneyiminden farklılıklar göstermekle beraber, uzam deneyimlerinin benzer olduğu da söylenebilir.

2.1.2.2. Dinsel Olmayan İnsanın Zamanı Deneyimleme Şekli

Eliade, insanın yalnızca tarihsel zamanı bilmediğini, birçok zamansal ritmi de tanıdığını belirtmiştir. İnsanın tarihsel şimdiki zamandan çıkarak, aşkın ve dinin ebedi şimdiki zamanıyla bütünleşebildiğini aktarmıştır. İnsanların müzik dinleyerek, âşik olarak, dua ederek, kitap okuyarak, dramatik bir gösteriyi seyrederek farklı bir zaman deneyimi yaşayabileceklerini vurgulamıştır. Eliade, içinde bulunduğu zamanı askıya alıp zamanın başka bir ritmini yakalayabilme deneyimini büzülmüş zaman olarak adlandırmıştır (Eliade, 2017d: 43). O, büzülmüş zaman aracılığıyla dindar ve dindar olmayan insanın zaman deneyimlerini sergilemiş, hangi varoluş türünün zamanın baskısını daha çok yaşadığını göstermiştir.

Eliade, kutsalın tezahürüyle oluşan zamanlar sayesinde dindar insanların, zamanın yarattığı baskıdan kurtulabildiklerini belirtmiş, dindar insanların istediği zaman diliminde yaşamak için zamanda yaptıkları manevraları aktarmıştır. O, dindar olmayan insan için ise yaşadığı güzel şeylerle dolu zamanlar dışında (evlilik teklifi aldığı zaman, işe girdiği zaman gibi), zamanın türdeş olduğunu belirtmiştir (Eliade, 2017a: 64). Zamandaki bu türdeşlik dindar olmayan insanın zamanın tahakkümünü

daha çok hissetmesine neden olmuştur. Dindar olmayan insan için zaman durmadan akmakta, bu akış insanı da sürüklemektedir. Dindar insan ise kutsal zamanlar aracılığıyla bu akışı yavaşlatmaya, hatta durdurmaya çalıştığı gibi kendini zamanın akıntısına karşı dayanıklı kılmaya çalışmıştır. Eliade, dindar olmayan insanın da zamanı askıya almak için yöntemlere başvurduğunu belirtmiştir. Eliade'ye göre, görsel eğlence ve okuma modern insanların zamanın baskısına karşı başvurdukları başlıca iki “kaçış” biçimidir (Eliade, 2017b: 35). Eliade, mit anlatıcısı gibi romancının da tarihsel, kişisel zamandan çıkışı sağladığını, kendini tarihi aşan bir zamanda bulunduğunu savunmuştur (Durand, 2011: 24). Okuma aracılığıyla zamanın askıya alınabileceğini şu şekilde ifade etmiştir:

...okuma bize “kolay bir yol” sunar, çok küçük bir bedel karşılığında bir deneyim değişikliği sağlar: Modern insan için en mükemmel “vakit geçirme” biçimidir; insana Zaman'a hâkim olduğu yanılsamasını yaşatır; bunun, ölüme giden amansız varoluştan gizli bir kaçış arzusunu giderdiğini düşünebiliriz pekâlâ (Eliade, 2017b: 38).

Bu kaçış yolları dışında dindar olmayan insanın zamana tutsak olarak yaşadığı düşünülebilir. Eliade, modern çağda çalışmanın dünyevileşmesi ile “Zaman'a düşüş” ün başladığını iddia etmiştir (Eliade, 2017b: 38). Ona göre, dindar insanın yaptığı tüm işlerin kutsal bir eylem olması zamanın baskısını azaltırken, çalışma yaşamının dünyevileşmesiyle zamanın baskısı insanlar üzerinde artmıştır. Dindar insan için yaptığı işlerin hepsi kutsallık taşıdığından, bu işlerin yapıldığı zamanlar da insanların zamanı umursamayabilecekleri zaman durumundadır. Dindar olmayan insan ise çalıştığı süre içinde daha çok zamanın baskısına maruz kalır. Eliade, bundan dolayı modern insanın çalışma dışı zamanlarda, zamana karşı bir yöntemlere başvurduklarını belirtmiştir. Bu yöntem ise “vakit öldürme, oyalanma” yöntemidir. Eliade, modern toplumlarda geleneksel toplumlarda rastlanmayan, vakit öldürme biçimlerinin çokluğuna dikkat çekmiştir (Eliade, 2017b: 38-39). Dindar olmayan insan, kendine tahakküm kuran zamanı değersizleştirerek ona karşı koymaya çalışmaktadır. Dindar insanların çalışma sorumlulukları olduğu sırada, dindar olmayan modern insanların ise çalışma sorumluluklarının olmadığı sırada zamanı askıya aldıkları söylenebilmektedir. Tüm bu anlatılanlardan ‘zamanı askıya

alma deneyimi' nin tüm insanların ihtiyaç duyduğu bir deneyim olduğu anlaşılmaktadır.

Bu deneyimin arkaik insanda modern insana göre çok daha fazla olduğu görülür. Arkaik toplumlarda insan, farklı zamanları deneyimleyerek zamanda bir tür yolculuk yapan, zamanın akışına karşı kendi yöntemlerini uygulayan bir varlıktır. Modern insanlar içinse durum başkadır. Zaman, modern insana egemendir. Zaman akış içindedir ve insan bu akışın içinde ya bunalmakta ya da akışa uyabilmek için çırpınmaktadır. Zaman karşısında arkaik insanın daha aktif olduğu söylenebilir. Arkaik insan iki farklı zaman deneyimini yaşamına sığdırırken, modern insan sürekli zamana yetişmeye çalışarak tek bir zamanı tam anlamıyla deneyimleyebilmek için uğraşmaktadır. Modern insanın zamana hapsi söz konusudur. Bu durum tarih anlayışında da görülmektedir.

2.1.2.3. Dinsel Olmayan İnsanın Tarih Anlayışı

Arkaik toplumların insanlarındaki dönemsel tekrarların olduğu mitsel tarih anlayışına karşın, modern toplumların hâkim tarih anlayışı; lineer tarih anlayışıdır. Eliade, peygamberlerin öğretileriyle birlikte döngüsel tarih anlayışının yerini bir sona doğru ilerleyen, lineer bir tarih anlayışının almaya başladığını belirtmiştir. Fakat bu değişim Eliade'nin ifade ettiği gibi hemen yer edinmemiştir. Eliade, tarih konusundaki teorilerin değişiminin de belli bir süreden sonra ancak yer edinebildiğine dikkat çekmiştir:

Tycho- Brahe'nin, Kepler'in, Cardan'ın, G. Bruno'nun ya da Campanella'nın teorilerinde, döngüsel ideoloji örneğin Fr. Bacon ya da Pascal'ın savunduğu lineer gelişme şeklindeki görüşün yanında var olmayı sürdürmüştür. 18. yüzyıldan itibaren, lineerci ve gelişmeci tarih anlayışı, sonsuz bir gelişmeye inanması sebebiyle –bu inanç daha önce Leibniz tarafından ilan edilmiş, “Aydınlanma” döneminde egemen olmuş ve evrim teorisinin zaferiyle 21. Yüzyılda vülgarize edilmiştir- her zamankinden daha çok belirginleşmeye başlamıştır (Eliade, 2018a: 153)

Eliade, bu değişimin yer edinme serüvenini anlatmıştır. Eliade öncelikle, modern insanların arkaik insanlardan farklı olarak olayların geriye dönüşlü olmadığını düşündüklerini belirtmiştir (Eliade, 2018b: 26). Peygamberlerin vahiy anlayışıyla zamanın geriye gidebilmesinin son bulmuş olması modern insanlara

miras kalmış bir tarih anlayışıdır. Arkaik insanlar, yinelemelerle gerçekliği elde ederlerken, modern insanlar için tarihteki olayları yinelemek, ilerlemesi gereken insanı geriye hapsetmektir. Eliade, modern insanın tarih anlayışı ve ilerleme düşüncesi arasında kurduğu ilişkiyi Hıristiyanlığın terminolojisini kullanarak yorumlamıştır. Ona göre: “Hıristiyanlık tartışılmaz olarak “kovulmuş insanın” dinidir: Modern insan tarih ve ilerleme ile kendini özdeşleştirir; halbuki tarih anlayışı ve ilerleme, arketip ve yinelemeler cennetinden insanın kesin olarak kovulduğunu gösterir” (Eliade, 2018a: 171).

Eliade, modern insanın, tarihsel olayların geri dönüşlü olmamasını düşünmesinin, arketipleri hayatından çıkarmış olmasının tarihe yönelik ilgisini de şekillendirdiğini belirtmiştir. Arkaik dönem insanları için mitsel tarihi öğrenmemek hakikate yabancı olup nasıl yaşanacağını bilmemek anlamındayken, modern insan için tarihi bilmemenin böyle bir etkisi yoktur. Modern dönemde önem verilen olayların yaşandığı tarihi anmak yer alsa da bu tarihe göre hayatını şekillendirmek arkaik insanlarda olduğu gibi elzem bir durum değildir. Eliade, özellikle son yıllarda, tarihin, örnek modellerin kaynağı olmaktan çıktığını, sadece geçmişin bilgisini sunan bir bilim halini aldığını belirtmiştir (Eliade, 2017b: 264).

Eliade, modern insanların kendilerini tüm insanlık tarihi tarafından oluşturulmuş tarihsel bir varlık, arkaik insanların ise kendilerini başlangıç zamanının olayları sonucunda ortaya çıkan bir varlık olarak kabul ettiklerini belirtmiştir (Eliade, 2015b: 14). Modern insan, tarihin sonucu bir varlık olarak tarihte ileri doğru gidildikçe daha da zenginleştiğini, ilkel durumlardan daha çok arındığını düşünmektedir. Arkaik insan ise başlangıç zamanında (zamanın olmadığı tarih) yaşanan olaylar sonucunda şekillenen bir varlık olduğunu benimsemiş ve tarihte ilerledikçe hakikatin kaynağı olan bu tarihten uzaklaştığını hissetmiştir. Arkaik insanlara göre bu tarihi bilmemek bir anlamda insan olamamaktır. Bunun içindir ki; mitsel tarihi öğrendiği erginlenme törenlerinden sonra arkaik insanlar, insan haline geldiklerini kabul etmişlerdir.

Eliade, modern insanların tarih anlayışının, arkaik insanlarınkinden farklı olduğuna yer verdiği gibi, modern insanların sahip olduğu bu tarih anlayışıyla hayatlarındaki zorluklara karşı stratejilerinin olup olmadığına da bakmıştır. Eliade, arkaik, dinsel insan ile modern dinsel olmayan insanın tarih, tarihte yaşadıkları

zorluklara karşı yaptıkları stratejileri karşılaştırmıştır. O, arkaik insanların büyümlü bir başlangıç zamanını referans alarak hayatlarını şekillendirdiklerini, yaşadıkları tarihsel olaylar arası sınıflandırma yapmalarıyla belli zamanlarda tüm acılarını askıya alabildiklerini belirtmiştir. Eliade'ye göre, dinsel insanların, tarihin bir amacı olduğuna inanmaları, tarihte yaşadıkları zorlukları anlamlandırmalarını, başlarına gelen acılara dayanmalarını sağlamıştır. Ona göre, kutsalın sunduğu anlama göre şekillenen tarih, yaşanan her şeyi haklı bir sebebe dayandıran bir tarih anlayışıdır. Eliade modern dönemdeki tarihselcilik ile tarihe tahammülün ne kadar zor olduğuna dikkat çekmiştir. Eliade modern çağda hüküm süren tarihsiciliğin, arkaik insanların tarih anlayışı gibi acıları teskin edici olmadığını savunmuştur. Eliade'nin bu konudaki ifadeleri şu şekildedir:

Tarihi baskının hiçbir kaçısa izin vermediği günümüzde, hiçbir tarih-ötesi işaret ve niyet hissedilmezse, felaketler ve çirkinlikler ekonomik, toplumsal ya da siyasal güçlerin kör oyunlarından ya da daha kötüsü bir azınlığın aldığı ve evrensel tarih sahnesine doğrudan uyguladığı “özgürlüklerin” sonucu olmaktan ibaretse, insan tarihin-toplama kamplarından ve kolektif kıyımlardan atom bombasıyla bombardıman etmeye kadar- felaketlerine ve çirkinliklerine nasıl tahammül edecektir? (Eliade, 2018a: 159).

Eliade, modern çağda tarihsel olaylara bir anlam atfeden, yaşanan sorunları katlanılır kılmaya çalışan düşünce akımlarının olduğunu da belirtmiştir. Hegel'in, Marx'ın tarihsel olaylara yönelik çözümlerinin olduğuna dikkat çeken Eliade, en nihayetinde bu tarihsel okumaların insanları teskin edici olmadığını düşünmüştür. Ona göre, “Şayet modern tarihselciler gibi tarihi kör ya da azınlık ideolojisine göre yönlendirilen bir irrasyonel güç, süreç ve mekanizma olarak ele aldığımızda tarih terörünü (terror of history) ne açıklayabilir ne de ona karşı koyabiliriz” (Tatar, 2003b: 14).

Eliade, modern insanın tarih anlayışının tarihin terörünü hissettiren bir tarih anlayışı olduğunu düşünmüştür. Bunun için arkaik insanların tarih anlayışına ait izler modern insanların hayatında belli ölçüde yer edinebilmiştir. Modern dönemdeki lineer tarih anlayışıyla beraber her yılbaşının yeni bir döngünün başlangıcı olarak kabul görmüş olması buna örnek verilebilir.

Eliade, sadece tarih anlayışı noktasında değil her deneyimde modern insanın arkaik insanın izlerini taşıdığını savunmuştur. O, birbirinden farklılıklarını aktardığı

iki tür varoluşun benzer deneyimlerini de belirlemiş, bu konudaki düşüncelerini temellendirmeye ve bunları bizlere aktarmaya çalışmıştır. Eliade aynı zamanda şu soruları cevaplamıştır: Kutsaldan tamamıyla arınmış bir dünya mümkün müdür? Tamamıyla dindışı olan bir insan var mıdır?

2.2. Kutsaldan Tamamen Arındırılmış Dünyanın ve Dindışı İnsanın İmkânı Üzerine

Eliade her ne kadar kutsal dışı olanı anlatıp, dinsel olmayan insanın deneyimlerine dair fikirlerini sunmuş olsa da aslında bütünüyle kutsal-dışı bir dünyanın, kutsallıktan tamamen arındırılmış Kozmosun, insan zihninin yeni bir keşfi olduğuna kanaat getirmiştir. Eliade sadece kutsaldan arındırılmaya çalışılan, böyle bir isteğin duyulduğu modern bir dönemin olduğunu savunmuştur (Eliade, 2017a) . O, modern çağda kutsalın istenmese de var olduğunu, kendini hissettirdiğini belirtmiştir. Ona göre kutsal, kendini her zamanda, her durumda, farklı görünümelerde açığa vurmaktadır. Eliade, dünya tarihinin, kutsalın birbirinden oldukça farklı görünümlerine tanıklık ettiğini düşünmüştür. Dinlerin etki gücünün azalmasının ya da dünyanın sekülerleşmesinin kutsalı ortadan kaldırmayacağını şu şekilde ifade etmiştir:

... “dinler” in yok olması “dinselliğin” yok olmasını asla gerektirmiyor; bir dinsel değerın sekülerleşmesi son tahlilde insan değerlerinin evrensel dönüşümünü yansıtan bir dinsel fenomen olmaktan ileri geçmiyor; önceleri “kutsal” olan bir tavrın “kutsal-dışı” niteliği süreklilikte bir kesinti olduğu anlamına gelmiyor: “Kutsal-dışı” , insanı oluşturan yapılardan biri olan ve önceleri “kutsal” ifadelerle kendini gösteren yapının yeni bir tezahüründen başka bir şey değildir (Eliade, 2017a: 11).

Modern insan, bir yandan ilerlemeci tarih anlayışına sahipken diğer yandan arkaik insanların temel güdüleriyle hareket eden, arkaik tarih anlayışına sahip bir insan varoluşu olarak yorumlanmıştır. Eliade, modern toplumlarda yapılan ritüel çıplaklığı, cinsel özgürlüğü, doğayla bütünlüğü savunma eylemlerinin arkaik toplumdaki gibi kaostan kozmosu yaratmak için uğraşan insanların eylemleriyle aynı mantığı taşıdığını düşünmüştür. Eliade modern insanların çıplaklığa, cinselliğe dayalı eylemlerinin basitçe şehvet arzuları olarak yorumlanamayacağını, bu eylemlerde yasakların olmadığı, tabulardan arınmış cennetimsi bir varoluşa duyulan bilinçdışı bir özlemin de yer aldığını belirtmiştir (Eliade, 2016: 89-90). O, tüm bu

eylemlerin altında yatan mantığı şu şekilde ifade etmiştir: “Tüm bunlar aynı temel dürtüyle ilintilidir: Kişinin anne babasının ve büyükanne ve büyük babasının anlam dünyalarının ötesine geçmek ve “başlangıcın” yitirilen anlamını ve sonsuz mutluluğunu geri kazanmak ve böylece dünyada yeni ve yaratıcı bir varoluş tarzını keşfetme umudunu korumak” (Eliade, 2016: 125). Eliade, modern toplumlarda meydana gelen toplumsal yapıların, ahlaki değerlerin reddine yönelik eylemlerin arkaik tavırların izlerini taşıdığını savunmuştur. Bu konudaki yorumunu şu şekilde aktarmıştır:

...modern toplumsal yapıların ve ahlâki değerlerin reddedilmesi, hem uygarlığın hem de son tahlilde tarihin reddedilmesi anlamına geliyor ve bu reddedişin dinsel bir anlamı var ama bu dinsel boyut nadiren fark ediliyor (...) bu yönü işaret eden unsurlar, örneğin doğayla bütünlük, bir ritüel olarak çıplaklık, yasaksız cinsel kendiliğindenlik, şimdide yaşama istenci vb.dir. Ayrıca, gençlik kültüründe karakteristik olan gizembilim ilgisi de bastırılan ya da en azından Hıristiyan Kilisesinin onaylamadığı (astroloji, büyü, ruhani bilgi, simya, orji gibi) eski inançları ve dinsel fikirleri yeniden canlandırma ve Hıristiyanlığa ait olmayan (Yoga, Tantra, Zen vb. gibi) kurtuluş yöntemlerini keşfedip geliştirme arzusunu işaret eder (Eliade, 2016: 125).

Tüm bunlar Eliade'nin savunusuyla aktarılacak olursa arkaik dönemin silinemeyecek izleridir. Eliade'ye göre, modern insanın da içinde bulunduğu varoluş durumundan memnun olmadığı ve bu durumu, mevcut düzeni değiştirerek aşmaya çalıştığı görülür. Eliade, kutsal ve kutsal dışını, dindar ve dindar olmayan insan varoluşunun farklılıklarını belirttiği kadar bu ikili görünümün altında yatan tek yapıyı da ortaya çıkarmıştır. Bu ikilikler dikotomi olarak görünse de aslında birbirinden tamamen farklı olmayıp birbirine indirgenemez değildir. Eliade dindar insan ile dindar olmayan insanın farklı yaşam şekillerini aktardıktan sonra bir “ama” ekleyerek bu farklılıkların bu kadar keskin olmadığını, dindar olmayan insanın aslında dindar insanın izlerini çokça taşıdığını belirtmiştir. Eliade, kutsallıktan en fazla arındırılmış varoluşun bile hâlâ Dünyaya yüklenen dinsel değerlerin izini taşıdığını savunmuştur (Eliade, 2017a: 23). Tamamen kutsaldan arındırılmış bir dünyanın olamayacağını, insanın kendinde bulunan kutsalın izlerini tamamen silemeyeceğini iddia etmiştir. Eliade bu savunularını temellendirmeye çalışmıştır.

Eliade, kutsaldan arınmış bir dünyanın değil kutsaldan arındırılmak istenen bir dünyanın olduğunu savunmuştur. Modern insanın kutsal tavırları, ilkel tavırlar olarak görmesi ve bu tavırları yanlış bulması kutsaldan arınmış bir dünyanın hayalini

kurmasına neden olmuştur. Eliade için ise bu ancak modern insanın hayali olabilir. Gerçek olan ise kutsalın insanlardaki izlerinin kalıcılığıdır. Eliade kutsalın sadece ilkel döneme özgü olmadığını, tüm tarihte farklı şekillerde kendini var ettiğini ifade etmiştir. Kutsalın deneyimlenmesinin bazen fark edilmeden gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Eliade bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

Kutsallığından kökten arındırılmış bir Doğa deneyimi, yakın tarihli bir keşiftir; üstelik henüz modern toplumların içinde bir azınlığa, öncelikle de bilim insanlarına açıktır. Geri kalan insanların gözünde Doğa hâlâ içinde eski dinsel değerlerin izlerinin fark edilebildiği bir “büyü”yü, bir “görkem”i, bir “heybet”i temsil eder. Dinsizliğinin derecesi ne olursa olsun, Doğanın “büyüleri” ne duyarlı olmayan bir modern insan çıkmaz. Sadece Doğaya atfedilen estetik, sportif veya hijyenik değerler değil, aynı zamanda karmaşık ve tanımlanması güç bir duygu söz konusudur; bu duyguda zamanla bozulmuş bir dinsel deneyimin anısı hâlâ sezilmektedir (Eliade, 2017a: 135).

Eliade, kutsallıktan arındırılmış bir dünya tasarımının bilim insanları başta olmak üzere azınlık bir insan grubunu kapsadığını belirtirken diğer modern insanların kutsalla hâlâ yakın bir ilişki kurduğunu da anlatmak istemiştir. Eliade yakın tarihli bir keşif olarak gördüğü doğayı kutsallıktan arındırmanın başarılı olamayacağını iki şekilde temellendirmiştir: İlk olarak; kutsalın, insan bilincinin yapısında bir unsur olmasıyla, ikinci olarak ise; modern insanın arkaik dindar insanın soyundan gelmesi ve ondan miras aldıklarının modern insanı şekillendirici etkisiyle.

2.2.1. Bilincin Yapısı İçinde Bir Unsur Olarak “Kutsal”

Modern insanlar, arkaik insanların kutsal odaklı yaşamlarını ilkel tavırlar olarak görmüş/görmektedirler. Modern bilim adamlarının, arkaik insanların doğayı ve tüm hayatı kutsal doğrultusunda açıklamalarını zihinsel mastürbasyon olarak yorumladıkları söylenebilir. Modern insanlar için kutsal, kültürün arkaik seviyelerinde yer bulmuştur fakat rasyonel açıklamaların yapılabildiği modern zamanlarda yer edinmemesi gerekir. Modern insan, kutsalı tarihte bir dönem olarak görmüş ve bu dönemin kapanmasını talep etmiştir. Eliade ise “kutsal” ın bilincin yapısı içinde bir unsur olduğunu; onun bilincin tarihi içinde bir dönem olmadığını savunmuştur (Eliade, 2015a: 13). Eliade'nin bu savunusu, kutsalı tarihin arkaik

seviyesinde bırakıp, modern dönemlere taşımamayı savunanların iddialarına karşı ortaya atılmış önemli bir argümandır.

Eliade, insan aklının dünyada reel olarak reddedilemeyen bir şeye inanmaksızın işleyebileceğini hayal etmenin oldukça zor olduğunu düşünmüştür. Gerçek ve anlamlı dünya bilincinin ise kutsalın keşfine bağlı olduğunu ifade etmiştir (Eliade, 2015a: 13). Eliade, karmaşadan kurtulmaya, anlamlı bir yaşama ihtiyaç duyan insanın, bu ihtiyacının, insan bilincinin yapısında bir unsur olan kutsal ile karşılandığını düşünmüştür. Eliade, insanların anlamlı, güçlü, kalıcı olma ile bunlardan yoksun olanın ayırtını kutsal aracılığıyla yaptıklarını, bu sayede insanların karmaşadan kurtulabildiklerini belirtmiştir. Eliade, bu durumun tarih boyunca kesintisiz ilerlediğini, farklı inanışlarda hep yer edindiğini aktarmıştır. Ona göre, Tanrı'yı taklit, insan hayatının yönlendirici çizgisi ve normudur ve kesintisizdir (Eliade, 2015a: 14). Bu taklit ile güç, kalıcılık, anlam elde edilmeye çalışılmıştır.

Eliade, kutsalı bilincin yapısının bir unsuru olarak açıklayarak insan varoluşunun koşulu haline getirmiştir. Öyle ki insanı kutsalın sundukları olmasa, bir karmaşaya sürüklenecek, yön bulamayacak olarak konumlandırmıştır. Eliade, insanın içinde bulunduğu-fırlatılmış olduğu- dünyada konumlanmasını kutsalın araçsal işlevine bağlamıştır. Kutsalı, bilincin yapısının bir unsuru olarak açıklamak, insanları kutsaldan arındıramamanın en önemli nedenidir. Bu neden, doğanın kutsaldan arındırılmamasıyla da yakından ilişkilidir. Kutsal, aşılmaya çalışıldıkça bilincin yapısı gereği tekrar ortaya çıkacaktır. Eliade'nin savunusuna bakılacak olursa, kutsalı dışlamaya yönelik her türlü çaba beyhude bir çabadır. İnsanların bazılarınca istenmeyen kutsal, o insanlara rağmen kendilerince tekrar üretilecektir. Bu durumun nedeni Eliade tarafından insanın kendindeki değiştiremeyeceği yapısına bağlı kılınmıştır.

2.2.2. Homo Modernus'un Homo Religiosus'un Soyundan Gelmeye ve Kutsalın Bilinç Seviyesinden Bilinçaltına Düşüşü

Eliade, modern insanın arkaik insanın soyundan geldiğini, bundan dolayı onun davranış örüntülerini kendinde açıkça olmasa da bulundurduğunu savunmuştur. O, modern insanın istemese de atalarının benimsedikleri hallerden izler taşıdığını vurgulamıştır (Eliade, 2017a: 180). Eliade, kutsallık etrafında şekillenmiş davranış

örüntülerini atalarından miras alan insanlık durumuna vurgu yapmıştır. Ona göre insan, dinsel tavırları istemese de miras alır ve vazgeçmek istediği bu miras onun yakasını bırakmaz (Eliade, 2017a: 181). Eliade'nin, kutsal içinden çıkılması mümkün olmayan bir yapı olarak aktarması söz konusudur. İnsanların kutsal dışı görünen tavırlarının altında bile kutsalın izleri olduğunu savunan Eliade, kutsaldan tamamen arınmış insanın olamayacağını şu şekilde aktarmıştır:

...katıksız halde dinsel olmayan insan, kutsallıktan en çok uzaklaşmış modern toplumlarda bile çok az görünen bir hadisedir. “Dinsizler” in çoğu, hiç haberleri olmasa da, hâlâ dinsel biçimde davranırlar. Modern insanın, hepsi büyüsel-dinsel bir yapıya ve kökene sahip “batıl inançlar”ından ve “tabu”larından söz etmiyoruz bile. Dinsel olmadığını hisseden ve iddia eden modern insan bile, örtülü mitolojiyi ve çok sayıda bozulmuş ritüel davranışı kullanmaktadır (Eliade, 2017a: 181).

Eliade, modern insanın tavırlarındaki dinsel izlerin çoğu zaman fark edilemediğini savunmuştur. Ona göre, bu durumun nedeni; kutsalın modern dönem insanların bilinç düzeyinde değil, bilinçaltı düzeyinde bulunmasıdır. O, dinsel olmadığını savunan modern insanların bilinçaltılarında, dinin ve mitolojinin “gizlendiğini” söylemenin mümkün olduğunu düşünmüştür. Ona göre, bilinçaltında gizli olan kutsala dair izler çok önemlidir; çünkü bu izler, modern insanların dinsel bir deneyimle yeniden bütünleşmelerini olanaklı kılar (Eliade, 2017a: 188-189). Eliade bu durumu dinin terminolojisini kullanarak şu şekilde yorumlamıştır:

Yahudi-Hıristiyan bakış açısından din olmamasının insanın yeniden “cennetten kovulması” ile eşdeğerli olduğu da söylenebilir: Dinsel olmayan insan dini bilinçli olarak yaşama, dolayısıyla onu anlama ve özümseme yetisini yitirmiştir; ama varlığının en derin bölgelerinde bunun anısını hâlâ saklamaktadır, tıpkı atası olan Âdem'in cennetten kovulduktan ve tinsel olarak körleştirildikten sonra bile Tanrı'nın Dünyada gözüken izlerini yeniden bulmasına yetecek kadar akli korumuş olması gibi(...) İlk “kovuluş”tan sonra dinsel parçalanmış bilinç düzeyine inmişti; ikincisinden sonra ise, daha da aşağı inerek, bilinçaltı derinliklerine gömülmüştü: “Unutulmuştur.” (Eliade, 2017a: 189).

Eliade'ye göre, arkaik insanlardakinin aksine modern insanın kutsal deneyimlemesi örtük bir şekildedir. Eliade, modern insanların çokça tercih ettiği kitaplardaki, filmlerdeki mitolojik öğelere vurgu yapar ve bu tercihlerinin altında yatan sebebi kutsalın izi olarak yorumlar. Özellikle edebiyat eserlerinde işlenen konulara bakarak, bu eserlerin kutsal anlatılarla olan ortak öğelerini gösterir. “Eliade,

Gerçeküstücü akımın mitik temaları ve başlangıç sembollerini ele alarak geliştirdiğini tespit eder” (Bıés, 2011: 99) . Modern insanların tercihlerinde bulunan akıldışı unsurlar, Eliade’ye göre, kutsalın farkında olunmaksızın deneyimlenebilmesidir.

Eliade, insanın sadece rasyonel açıklamalarla mutlu olamayacak bir varlık olduğunu düşünmüştür. Ona göre, “Salt akılcı bir insan bir soyutlamadır; gerçeklikte böyle bir insana hiç rastlanmaz. Her insan hem bilinçli etkinliğinden hem de akıldışı deneyimlerinden oluşur” (Eliade, 2017a: 186). Modern dönemde arkaik döneme oranla doğayı rasyonel bir şekilde açıklama çok daha fazla olsa da, insanın akıldışı deneyimlerden oluşan bir varlık olması onu gerçeküstücülüğe, gizeme yöneltmektedir. Eliade, günümüzde Yoga, Tantra ve Şamanizm’in Amerikan gençlik kültüründe çok popüler olduğunu, bunun altında gizembilim modasının bulunduğunu belirtmiştir (Eliade, 2016: 77). Ona göre, günümüzde yapılan mistik üzerine incelemelerin tekrar önem kazanması, ruh ile alakalı şeylerin çekiciliği başlangıç değerlerini yeniden bulma amacı taşır ve hakikate duyulan büyük arzudan gelir (Masui, 2011: 136).

Eliade, modern dönem teorilerinde de mitolojik ya da dini öğelerin gizil bir şekilde bulunduğunu belirtmiştir. Ona göre, Marksist teori bunun güzel örneklerinden biridir. Eliade, Marksist teoride yer alan çatışan sınıflar ve çatışmanın sonuna dair anlatının eskatolojik nitelikte olup kutsal anlatılarla zenginleştirildiğini belirtmiştir. Marksist teoride, proleteryanın “doğru”yu, “masum”u temsili ve dünyayı değiştirecek olması söz konusudur. Bu anlatının, Altınçağ mitinden izler taşıdığını belirten Eliade, Marks’ın, teorisini Yahudi-Hıristiyan Mesihçi ideolojiyle de zenginleştirdiğini savunmuştur. Eliade, teoride yer verilen sınıf çatışmasının, İsa ile Deccal arası kıyamet çatışmasına benzediğini iddia etmiştir. Bununla beraber, İsa’nın bu çatışmanın sonucunda elde edeceği zaferin Marksist teoride proleteryanın zaferine karşılık geldiğini belirtmiştir (Eliade, 2017a: 183).

Eliade, dindışı olarak yorumlanan alanlardaki dinsel tavırlara işaret ederek, dünyanın kutsaldan arındırılmayacağı ve kutsaldan tamamen arınmış bir insanın olamayacağı savlarını temellendirmeye çalışmıştır. Eliade’nin ifadeleri şu sonuca ulaştırır: İnsanlar arasında kutsalı deneyimlerken sadece derece farkı söz konusudur; kutsalı benimseyen, ondan ayrı bir yaşamı düşünemeyen dinsel insan ve kutsalı

benimsemeyi istemese dahi benimseyen, kutsal doğrultusunda bir yaşamı dinsel insan kadar açık ve derin deneyimlemeyen ama sonuç olarak deneyimleyen dinsel olmayan insan. En nihayetinde tüm insanlar, kutsalı deneyimleyip hayatlarını kutsalın izleri doğrultusunda şekillendiriyor olsalar da dinsel ve dinsel olmayan insanların yaşam deneyimlerinde önemli farklılıklar vardır. Eliade, bu farklı yaşam deneyimlerini anlatırken ideal olan yaşamı göstermeye çalışır.

Eliade, dinden tamamen arınmış bir insanın ve dünyanın olamayacağını belirtmekle beraber, kutsalı bilinç düzeyinde bulduran, onunla yakın bir bağ kuran varoluşu övgüyle ön plana çıkarır. Çünkü Ona göre kutsal, insanın bilincinde yapısal bir unsurdur ve bunu hayatından dışlamak kendi varoluşunu eksik bırakmaktır. Bu görüşünü “Eksiksiz insan” hiçbir zaman tamamen kutsaldan uzaklaşamaz ve kutsaldan tam olarak uzak kalma konusunda şüphe edilir” (Eliade, 2015a: 15) ifadesiyle sunmuştur.

Eliade, insanları kendi yapılarıyla bütüncül bir ilişkiye, dindarlığa davet etmiştir. Onun dindarlıktan kastı tüm metafizik tecrübelerdir (Adıbelli, 2011: 180). O, dindarlık ve dini de ayrı şeyler olarak ele almıştır. Eliade'nin din ve dindarlığa ilişkin ifadeleri şu şekildedir: “Tek bir şeyin evrensel olduğuna inanıyorum: Dindarlık. Dindarlık çoğu zaman din ile çatışma halinde bulunmaktadır. Dindarlık, her dini tecrübedeki ilk ve temel duygudur” (Eliade, Akt: Ramazan Adıbelli, 2011: 180). Dinlerin tanrı ya da ruhlara inançtan oluşmasına karşın dindarlık, tüm metafizik tecrübelerden oluşmaktadır. Eliade ise, tüm metafizik tecrübeleri önemseydiğinden insan için çağrısı dindarlıştır.

Eliade'nin kutsala, dine yönelik iddiaları arkadaşı olan Carl Gustav Jung ile benzerdir. Jung için din, olumlu ve sağlıklı bir şeydir ve varoluşsal bir psikik gerekliliktir (Morris, 2004: 263). Jung gibi düşünen Eliade, dinsel insanı idealize etmiştir. Eliade'ye göre, *homo religiosus* (dindar adam) “mükemmel insanı” temsil etmektedir (Eliade, 2015a: 23). Çünkü kendi yapısının bütünlüğünü bozan salt rasyonellik çabası *homo religiosus*da bulunmaz. Ona göre, kutsalın sundukları doğrultusunda hayatını şekillendirmek çok önemlidir. Eliade'nin çalışmalarında kutsal, anlam sunan, insanı teselli eden, insanı zamanın baskısına karşı koruyan bir yapı olarak ele alınmıştır. Eliade, tarihin dehşetine dinsel bir yorum yapılması ile insanların nihilizme ve umutsuzluğa düşmediklerini vurgulamıştır (Eliade, 2006:

327). Dinsel deneyim aynı zamanda insanların hayatına, hayatlarının çelişki ve acı dolu yönlerine anlam kazandırmıştır (Berger, 2011: 124).

Eliade'nin çalışmaları, dinsel insanın mutlu bir yaşam sürdürdüğü, modern dinsel olmayan insanın ise varoluşsal sorunlar yaşayan, endişe içerisinde zaman ve mekânın baskısını hisseden insanlar olduğu sonucuna ulaşır. Onun çalışmalarındaki amacı ise; çağdaş insana bir yaratıcılık ve yeniden doğuş kaynağı aramaktır (Long, 2011: 86). Eliade, dinler tarihini araştırarak modern insanlara, ideal olan yaşam biçimini göstermeye çalışmıştır. O, bu çalışmalarında, modern insanın karşısında konumlandığı arkaik insanların sadece yaşam biçimlerine bakmamıştır. Aslında Eliade, arkaik insanların dini davranışlarından yola çıkarak çözümlenebilecek olan varlık ve hakikat kavramlarını incelemeye çalışmıştır (Reno, 2011: 47). O, varlık ve hakikate dair edindiği bilgileri modern insana anlatmayı amaçlamış ve bu bilgilerle modern insanın değişebileceğini umut etmiştir. Bunun içindir ki dinler tarihi çalışmalarının yeni bir hümanizme yol açacağını düşünmüştür.

SONUÇ

Kutsalın yapısını ve bu yapının insanlarda nasıl yer bulduğunu Eliade'nin cevaplarıyla ele alan bu çalışmada, Eliade'nin kutsala dair özgün iddialarına ve yaptığı yoğun çalışmalar sonucu elde ettiği tespitlere bakılmıştır. Eliade, ilk insanın dindar olması, kutsalın insan bilincinin yapısında bir unsur olduğunu iddia etmesi, kutsaldan arınmanın insan varoluşunun bütünlüğünü kırılmaya uğratması, kutsaldan tamamıyla arınacak insanın olamayacağı gibi savlarıyla oldukça önemli iddialarda bulunan bir düşünür olarak ön plana çıkmıştır. Kutsalı tüm karmaşıklığıyla ele almak istediğini belirten Eliade'nin çalışmalarının iki gidişatı olmuştur. O, kutsalın bütüncül yapısının altındaki tüm farklılıkları ele almış ve bu yapının çeşitliliklerini göstermeye çalışmıştır. Diğer yandan, birbirinden oldukça farklı olan kutsalın tezahürlerinin, kutsal altında birleştiği nihai yapıyı yakalamak istemiştir. Yani, hem tümel yapının tüm tikellerine bakmış, hem de tikellerden yola çıkarak tümele giden yolu takip etmiştir. Bunun için çalışmalarında, yapının ele alınışı bir yandan karmaşıklığa bir yandan da yalınlığa doğru ilerlemiştir.

O, kutsalı, kutsal-olmayanın karşıtı olarak tanımlamıştır. Burada karşıtı aracı kılarak yapılan bir tanım söz konusudur. Kutsalın tezahürlerinin değişebildiğini göz önünde bulundurursak, bu tanım sorunlu bir tanımdır. Eliade de bu sorunun farkındadır. Fakat kutsal ancak karşıtı üzerinden tanımlanabilmiştir. Eliade, kutsalın ne olduğu, dinsel inanışların kökeni ve tanrılara dair sorularla çok ilgilenmemiştir. Bu soruları, cevaplama çok da mümkün olmayan sorular olarak görmüştür. Eliade, daha çok kutsalın ifade şekillerine, tezahürlerine, deneyimlenme biçimlerine odaklanmıştır. Kutsalın işlevlerine, kutsalın ne olduğu sorusundan daha fazla yer vermiştir. O, 'bambaşka olan' bu yapının karşısındaki insan deneyiminin bambaşka oluşuna bakmıştır. Kutsalın yapısının nasıl olduğunu ve yapıyla olan insan ilişkisini açığa çıkarmıştır.

Eliade hem kutsalın yapısını ele almış hem de bu yapının insan hayatındaki yerini anlaşılır kılmaya çalışmıştır. O, insanların hayatta yaşadıkları zorluklarla ancak kutsalla bağ kurarlarsa baş edebileceklerini düşünmüştür. Bunun için Eliade'nin çalışmaları, insanlara hem bir açıklama hem de bu açıklamaları temel olarak yapılmış bir davet niteliğindedir. Onun bu daveti, bir sorunun tespiti ve soruna

dair çözüm önerisine dair düşünceleriyle ortaya çıkmıştır. Modern insanın varoluşsal sorunlar yaşadığını belirten Eliade, sorunun nedenini kutsalla kurulan bağın zayıflamış olmasında bulurken çözümü de kutsalla kurulacak bağın kuvvetlendirilmesinde bulmuştur. O bunun için, çalışmalarında kutsalın nasıl bir yapı olduğuna, insan hayatında ne gibi işlevlere sahip olduğuna bakarken, kutsal ve insan ilişkilerine de geniş yer ayırmıştır.

Eliade'nin çalışmalarında kutsal ve insana dair iddiaları oldukça dikkat çekici olmuştur. Eliade'nin ilk insanın dindar olduğu iddiası da bunlardan biridir. O, taş devri öncesi insanlarına dair tam olarak bir bilgiye sahip olmadığımızı da belirtmiştir. O halde bu iddiası neyi referans alır? Eliade, eskiye dair ne kadar bilgi edinirsek, insanların dinsel bir tavra sahip oldukları sonucuyla karşılaştığımızı ifade etmiştir. O, bunun için ilk insanın da dinsel bir insan olduğu çıkarımını yapabileceğimizi düşünmüştür. Ama en nihayetinde tam olarak böyle bir veri elde yoktur. Eliade'nin 'şimdiye kadar yapılan tüm çalışmalarda, insanların dinsel olduğu görülmüştür, o halde daha eskiye dair çalışmalar yapılabilirse, o insanların da dinsel olduğu görülecektir' gibi bir çıkarım yaptığı görülür. Yani Eliade, elde edilebilen verilerle bu sonuca ulaşabileceğimizi düşünerek yeter sebep ilkesini çalışmalarında uygulamıştır.

Eliade'nin ilk insanın dindar olduğu iddiası kutsalı bilincin yapısında bir unsur olarak kabul etmesiyle de temellenmiştir. Kutsalı, bilincin bir yapısı olarak belirtmek kutsalı ortadan kaldırılamaz, insan varoluşunun bir parçası haline getirmeye yeterli bir sebeptir. Bu iddiası, kutsalın tarihsel bir değişim ve dönüşümün sonucuna bağlı olarak ortaya çıktığına yönelik iddialara bir rettidir. Eliade'nin insanın kutsaldan arınamamasını, kutsalın insan bilincinin yapısında bir unsur olmasına ve ataların dinsel olmasıyla kutsalın miras alınmasına dayandırması kutsala yönelik anlayışını gizil olarak bulundurur. Kutsal eğer bilincin yapısında bir unsur ise ve insanlar bundan dolayı kutsaldan arınamayacaklarsa bu kutsalın kendinde sahip olduğu bir değer değil insanların bilinçlerinin yapısı gereği doğaya atfettikleri bir değer olduğu anlamını sergiler. Bu durum renk körü bir insanın kırmızıyı yeşil olarak görmesi gibidir. Doğadaki bir nesne kırmızı olup da yeşil olarak görünüyorsa bu, nesnenin böyle bir özelliğe sahip olmaması, nesneye yönelen bireyin istem dışı bir

şekilde nesneyi o renkte görmesinin ortaya çıkardığı bir durumdur. O halde Eliade'ye göre, doğada salt bir kutsallık olmadığını ama insanların yapıları gereği kutsal oluşturduklarını söyleme noktasına ulaşıyoruz. Kutsallık böylece Eliade'de doğaya içkin değil insanın yapısına içkin olarak karşımıza çıkar. Ve bu durumun doğanın kutsal doğrultusunda deneyimlenmesini ortaya çıkardığı söylenebilir.

Kutsalı, insan yapısına içkin kılan Eliade, çalışmalarında kutsalla kurulan ilişkinin önemini ön plana çıkarmıştır. İnsanın kutsalla kurduğu bağın zayıflamasının insanı eksik bıraktığını ve insanda varoluşsal sorunlara yol açtığını iddia etmiştir. Eliade'nin çalışmaları, kutsalla bağ kuran insanların varoluş sıkıntısı yaşamayan insanlar olduğunu bizlere yansıtmıştır. Eliade, modern insanların ise kutsalla bağ kurmadıkları için varoluşsal sorunlar yaşadıklarını ifade etmiştir. Fakat bu noktada şu soru sorulabilir: Modern çağda, kutsalı bilinç düzeyinde bulundurduğu halde varoluşsal sorunlar yaşayan, zamanın ve mekânın baskısını hisseden insanlar da yok mudur?

Dindar insanın varoluşsal sorunlarının olmadığı, daha sorunsuz bir yaşamı deneyimlediği doğruysa, modern dönemde yaşayan dindar insanın yaşadığı bunalımlar, zaman ve mekân baskısı nasıl açıklanabilir? Anlarız ki modern çağdaki insanlarda bu sorunların yaşanmasına neden olan başka bir yapı, başka sorunlar da söz konusudur. Modern çağ artık farklı yapıların (ekonomik, siyasi yapılar) güçlenip devreye girdiği ve insan hayatını etki altına aldığı bir çağdır. Ekonomik yapının belirleyiciliği, insanın bu yapının hizmetinde bir varlık olarak konumlandırılmış olması ve insanların sürekli baskı altında yaşamaları da modern çağın gerçekleridir. Kutsalla bilinç düzeyinde bağ kurduğu halde bu sorunları yaşayan insanların olması, modern insanın tek reçetesinin kutsalla olan bağı kuvvetlendirmek olmadığı sonucunu ortaya çıkarır.

Eliade'nin çalışmalarına yönelik şu soru gündeme taşınabilir: Eliade, neden modern dönemde yaşayan dindar ve dindar olmayan insanı değil de, arkaik insan ile modern dindar olmayan insanı karşılaştırmıştır? Eliade'nin de modern çağda yaşayan dindar insanın zamanın ve mekânın baskısını hissettiğinin farkında olduğu anlaşılabilir. Bunun için O, arkaik insanlar ile modern insanları karşılaştırmıştır. Eliade, modern insana, arkaik insanın yaşamını göstererek kutsalı bilinç düzeyine

taşımasını ve arkaik insanlar gibi doğayla yakın bağ kurmasını önermiştir. Söz konusu olan, zamanı belli dönemlerde askıya alan, doğaya karşı sorumluluk üstlenen arkaik toplum insanının rol modelidir. Eliade, kutsalla yakın bağ kuran arkaik insanın tarih anlayışının, doğayla kurduğu ilişkinin, o insanı tarihin terörüne karşı güçlü kıldığını belirtmiştir. Tarihte başa gelen olaylara karşı dayanıklı olmanın yolu doğayla bir bütün olmak ve döngüsel bir zaman anlayışına sahip olmak ise modern dönem insanının bunlara ne derece sahip olabileceği önemli bir sorudur.

Eliade'nin, çalışmalarında tüm arkaik insanları dindar insan, modern batı toplumları insanlarını ise dindar olmayan insan olarak ele aldığı görülür. Eliade'nin sunduğu bilgiler tüm insanlar içinse şu soru doğar: Modernleşmemiş ya da yarı modernleşmiş yaşamlarıyla modern olarak adlandırılan çağda yaşayan insanlara bir hitap söz konusu değil midir? Eğer bu insanlar için de bir hitap söz konusuysa (ki ilk insanın dindar olması, kutsal bilincin yapısında bir unsur olarak açıklaması tüm insanları ilgilendiren bir iddiadır) modern dönemde yaşayan dindar insanlar ile arkaik dindar insanlar arası farklılığa yönelik olarak Eliade bir sınıflandırmadan hiç söz etmemiştir. Eliade'nin çalışmalarının bütününe bakılarak Onun, modern dindar insana da arkaik insanı rol model olarak sunabileceği söylenebilir. Çünkü övgüyle söz ettiği şey arkaik insanın dindarlığıdır.

Eliade'nin çalışmaları tüm insanların dindar olduğu sonucuna ulaştırır. O, dindar ve dindar olmayan insan ayrımı yapmış olsa da bu ayrımı daha sonra insanın kutsaldan asla arınamayacağını belirterek askıya alır. Çalışmalarında dindar olmayan insanın olmadığı ama bu çaba içinde olan insan varoluşu yer bulmuştur. Ona göre, tüm insanlar bilinçaltlarında kutsal taşır ve istemeseler de kutsal tarafından belirlenir. Eliade tüm bu ifadeleriyle insanı, kutsal deneyiminin mahkûmu olarak konumlandırır. Nitekim kutsaldan arınma çabasını da beyhude bir çaba olarak görmüştür.

Eliade, dinsel yaşam biçimini, dinsel olmayan yaşam biçimine rol model olarak sunmuş görünse de asıl isteği dinsel yaşam biçiminin altında yatan varlık, hakikat bilgisinin elde edilmesi ve hayata geçirilmesidir. Eliade'nin modern insanlardan istediği, onların bilinçaltlarında olduğuna inandığı kutsalı tekrar bilinç seviyelerine yükseltmeleridir. Onun nihai amacı, insanları bir mabedin önüne

götürmek, bir kilisede ibadet ettirmek değildir. İnsanlara, salt rasyonel varlıklar olmadıklarını, akıldışı deneyimlerinin de bulunduğunu göstermektir. Eliade, insanı bir tanrının önünde değil, insanın kendi gerçekliğinin önünde konumlandırmak ister. Bu gerçeklik ise, Onun insanın yapısına bağlı kıldığı insani bir durum olan kutsaldır.

Eliade'nin kutsal ile insan ilişkisine dair iddiaları insan hayatı ile kutsal birbirinden ayrılmaz bir bütün halinde sunar. Eliade, kutsalın insan hayatındaki belirleyiciliğine ve işlevlerine yer verdiği gibi insanın da bu yapı karşısındaki konumlanışını değerlendirir. Onun çalışmalarında insan, yapı tarafından hem belirlenen hem de yapıyı şekillendiren, yapının deneyimlenme biçimlerini çeşitlendiren bir varlık olarak konumlandırılmıştır. Kutsal ile insan arası ilişki Eliade de etkin ve karşılıklı bir ilişkidir. Eliade'nin kutsal ile insan ilişkisine dair açıklamaları doğrultusunda denilebilir ki 'Kutsal insanı bir noktaymış gibi içerir ve yutar fakat insan kutsalı kapsar'²⁴. İnsan kutsal tarafından belirlenen bir varlık olarak ele alınırken, kutsalda insanın deneyimlerinde açığa çıkan ve şekillenen bir yapı olarak konumlandırılmıştır.

Eliade, kutsalın yapısının insan tarafından etkilendiğini düşünmesinin yanında kutsalın kendine özgü olan karakterine de yer verir. Kutsalın bazı yapısal özellikleri değiştirilebilir değildir. Çelişik öğeleri bir arada bulundurması, bambaşka olan bir yapıyı ortaya çıkarması gibi özellikleri kutsala içkindir. Eliade, tüm bu özellikleriyle diyalektik yapıya sahip olan kutsalın, bu diyalektiğinin oluşturduğu düzeni ortadan kalkmaz ve değiştirilmez bir yapı olarak ele alır. Eliade'nin kutsalın yapısına dair tespitleri önemlidir.

Kutsal hem diyalektik yapıya sahip olan hem de diyalektiğini yansıttığı bir düzeni dünyada oluşturan bir yapı olarak Eliade'nin çalışmalarında yer edinmiştir. Eliade, bu diyalektiği, kutsalın kutsal-olmayanla oluşturduğu diyalektik olarak ifade etmiştir. Kutsalın, kutsal-olmayanla diyalektiğinde karmaşık bir süreç baş gösterir. Çünkü kutsalın ifadeleri, kutsal-olmayanda kendini açığa vurur. Diyalektik yapının

²⁴ Bu cümle Bourdieu'nun Pratik Nedenler isimli kitabında yer alan şu sözünden esinlenerek oluşturulmuştur: "Dünya beni bir noktaymışım gibi içerir ve yutar ama ben onu kapsarım" (Bourdieu, 2006: 27).

unsurları, bir şeyin salt kendisi olması ve bir şeyin salt kendisi olmayıp aynı zamanda kutsalın taşıyıcısı olmasıyla oluşur. Bunlar ise değişemez değildir. Kutsal, kutsal-olmayanın alanını sürekli işgal etmekte, kutsal-olmayan kutsallaşmaya daima aday olmaktadır. Eliade, diyalektiği oluşturan unsurların değişebilmesini önemsemez. Ona göre, önemli olan yapının sürekli kendini kurmasıdır. Fakat diyalektiği oluşturan bu unsurların değişebilirliği göz önüne alınarak diyalektik model detaylandırılmalıdır.

Kutsalın, kutsal-olmayanla diyalektiği daha karmaşık bir ilişkiyle ortaya çıkar. Bu diyalektiğin bir tarafında kutsalın, kutsal-olmayanla birbirini sürekli işgal ettiği, kutsala ya da kutsal-olmayana ait olup olmadığına net kanaat getiremediğimiz daha heterojen bir yapı vardır. Diyalektiğin diğer tarafındaysa kutsalın, kutsal-olmayanı sürekli elemine etmesi, kutsal-olmayanın, kutsaldan arınmaya çalıştığı bir ilişki söz konusudur. Diyalektiğin bu tarafı da heterojenleşme tehlikesini yaşayan ama karşıtını dışlama, kendi sınırlarını netleştirme amacı olan bir ilişkidir. Bu noktada kutsalın asallığından söz edebileceğimiz kadar akışkanlığından da dem vurmamız elzemdir. Bunun için kutsalın diyalektiği, kutsalın, kutsal-olmayanla iç içe geçtiği ilişkisi ile kutsal ve kutsal-olmayanın birbirinden ayrılmaya çalıştığı ilişkinin oluşturduğu bir üst diyalektik olarak anlaşılabilir.

Eliade'nin kutsala dair savlarına bakılacak olursa kutsalın diyalektiği için neler söylenebilir? Eliade'nin, ilk insanın dindar olduğu, insanın ve dünyanın kutsaldan arınamayacağı savlarını göz önünde tutarsak, kutsalın diyalektiğinin insanlık tarihine içkin olduğunu düşündüğünü belirtebiliriz. Kutsalı, insanın bilincinde yapısal bir unsur olarak gösteren Eliade, insanlık tarihine kutsalın eşlik edeceğini de ifade etmiş olur. O halde Eliade'nin, tarihi, kutsalın diyalektiğinin kendini gösterdiği alan olarak kabul ettiğini söyleyebiliriz. Böylece tarih hem kutsalın bir tezahürü olabilmiş (Hıristiyanlıkta tüm tarih tanrının tezahür alanıdır), hem de bizzat bu diyalektiğin tezahür alanı olmuştur. Eliade'ye göre, kutsalın diyalektiğinin tarih içerisinde öğeleri değişse de yapı kendini hep kurmuştur. Ve tüm iddialarına bakılacak olursa, Eliade'ye göre bu diyalektik kendini tarih boyunca hep kuracaktır.

Eliade'nin çalışmalarında yer alan, kutsalın yapısı, kutsal ve insan ilişkisine dair tespitleri, iddiaları oldukça önemlidir. Fakat Eliade, bazı noktalarda genelleyci bir tavra sahip olmuştur. Eliade'nin bazı noktaları ele alış biçimi matematiksel ifadelere uygulanan bir yuvarlama işlemi gibi bir işlemle yapılmış olduğu izlenimi verir. Çalışmalarının bütünlüklü ve tutarlı yapısının derinlerinde göz ardı edilmiş noktaların olduğu görülebilir.

KAYNAKÇA

- Adıbelli, R. (2011). *Mircea Eliade ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Agamben, G. (2013). *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*. (Çev. İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Akal, C. B. (2015). "Mitos ya da Yasa Hakikat Yaradır". *Mit ve Masallar*. Doğu Batı Yayınları. Sayı 71, 81-92.
- Alıcı, M. (2005). "Kutsalın Peşindeki Adam: Ölümünün 19. Yılında Mircea Eliade İçin Kısa Bir Rehber". *Ekev Akademi Dergisi*. Yıl: 9, Sayı: 24 (Yaz)
- Allen, D. (1987). "Phenomenology of Religion Encyclopedia of Religion". (Ed. Mircea Eliade). *Din Fenomenolojisi*. (Çev. Mehmet Katar). *AÜİFD*, XXXV/35 (1996). (437-465).
- Allen, D. (2000). "Dini Tecrübenin Fenomenolojik Tahlili", *Din ve Fenomenoloji*, ed. Constantin Tacou (Çev. Havva Köser). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Batuk, C. (2009). "Mit, Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar". *Milel ve Nihal*, 6 (1), 27-53.
- Berger, P. L. (2011). *Kutsal Şemsiye*. (Çev. Ali Coşkun). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Berk, F. M. (2015). "Batı'nın Ruhu: Mitler". *Mit ve Masallar*. Doğu Batı Yayınları. Sayı 71, 109-120.
- Bıeş, J. (2011). "Şamanizm ve Edebiyat". *Din ve Fenomenoloji*, ed. Constantin Tacou (Çev. Havva Köser). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Bobaroğlu, M. (1996). "Simge Kavramı ve Simgesel Düşünme". http://www.anadoluydinlanma.org/Yazilar/simge_kavrami.pdf. Erişim Tarihi: 30.04.2019
- Bourdieu, P. (2006). *Pratik Nedenler*. (Çev. Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Hil Yayınları.

- Buckland, R. (2005). *İşaretler, Semboller ve Alametler*. (Çev. Derya Engin). İstanbul: Kozmik Yayıncılık.
- Cox, J. L. (2004). *Kutsal İfade Etmek*. (Çev. Fuat Aydın). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Durand, G. (1998). *Sembolik İmgelem*. (Çev. Ayşe Meral). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Durand, G. (2000). "Eliade ve Derin Antropoloji". *Din ve Fenomenoloji*, ed. Constantin Tacou. (Çev. Havva Köser). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. (Çev. Fuat Aydın). İstanbul: Ataç Yayınları.
- Eliade, M. (2002a). *Babil Kozmolojisi ve Simyası*. (Çev. Mehmet Emin Özcan). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Eliade, M. (2002b). *Asya Simyası*. (Çev. Lale Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Eliade, M. (2003). *Demirciler ve Simyacılar*. (Çev. Mehmet Emin Özcan). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Eliade, M. (2004). *Mistik Hint Erotizmi*. (Çev. Renan Akman). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Eliade, M. (2006). *Zalmoksis'ten Cengiz Han'a*. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Eliade, M. (2011). "Kutsal Mimari ve Sembolizm". *Din ve Fenomenoloji*, ed. Constantin Tacou (Çev. Havva Köser). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Eliade, M. (2014). *Matmazel Christna*. (Çev. Roza Hakmen). İstanbul: Metis Yayınları.
- Eliade, M. (2015a). *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*. (Çev. Mehmet Aydın). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Eliade, M. (2015b). *Doğuş ve Yeniden Doğuş*. (Çev. Fuat Aydın). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Eliade, M. (2016). *Okültizm, Büyücülük ve Kültürel Modalar*. (Çev. Cem Soydemir). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Eliade, M. (2017a). *Kutsal ve Kutsal-Dışı*. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Alfa Yayınları.

Eliade, M. (2017b). *Mitler, Rüyalar ve Gizemler*. (Çev. Cem Soydemir). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Eliade, M. (2017c). *Dinler Tarihine Giriş*. (Çev. Lale Arslan Özcan). İstanbul: Alfa Yayınları.

Eliade, M. (2017d). *İmgeler ve Simgeler*. (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Eliade, M. (2017e). *Arayış*. (Çev. Cem Soydemir). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Eliade, M. (2017f). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 1*. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Alfa Yayınları.

Eliade, M. (2017g). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 2*. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Alfa Yayınları.

Eliade, M. (2017h). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 3*. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Alfa Yayınları.

Eliade, M. (2017j). *Yoga*. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Alfa Yayınları.

Eliade, M. (2018a). *Ebedi Dönüş Miti*. (Çev. Ayşe Meral). İstanbul: Dergah Yayınları.

Eliade, M. (2018b). *Mitlerin Özellikleri*. (Çev. Sema Rifat). İstanbul: Alfa Yayınları.

Eliade, M. & Couliano, I. P. (2018c). *Dinler Tarihi Sözlüğü*. (Çev. Ali Erbaş). İstanbul: İnsan Yayınları.

Eliade, M. (2018d). *Avustralya Dinleri*. (Çev. Cem Soydemir). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Eliade, M. (2018e). *Şamanizm*. (Çev. İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitabevi.

- Eroğlan, F. (2004). *Fenomenolojik Açıdan Kutsalın Anlamı ve Toplumsal İşlevi*. (Yükseklisans Tezi). Samsun. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Freud, S. (2014). *Totem ve Tabu*. (Çev. Sevda Tekeş). İstanbul: Mutena Yayınları.
- Hafız, M. (2012). “Kutsal Bir Sanat Eserine Yönelik İki Tür Fenomenolojik Yaklaşım Tarzı: Van Der Leeuw ve Eliade”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 21, ss. 133-154.
- İlim, F. (2017). “İlkel İnançlarda Yaşam ve Ölüm”. *Yaşam ve Ölüm Felsefesi*. Editör: Kadir Çüçen. Ankara: Sentez Yayınları, s.s. 28-35.
- Jung, C. G. (2017). *Dört Arketip*. (Çev. Zehra Aksu Yılmaz). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kalın, F. (2012). *Rudolf Otto’da Din, Kutsallık ve Mistik Tecrübe* (Yayınlanmış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Karslı, Ö. (2016). “Ernst Cassirer’de Kültürün Anlamı”. *Jomelips*, Cilt.1, Sayı 2, Sayfa: 38-58.
- Kızıl, H. (2018a). “Özellikleri Açısından Sembol”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, cilt:10, Sayı:4 (22), 1307-1327. Erişim Tarihi: 30. 04. 2019
- Kızıl, H. (2018b). “İşlevleri Açısından Dini Sembol”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 21, 30-42.
- Levy- Bruhl, L. (2006). *İlkel Topumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler*. (Çev. Oğuz Adanır). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Levy- Bruhl, L. (2018). *İlkel İnsanlarda Ruh Anlayışı*. (Çev. Oğuz Adanır). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Long, C. H. (2011). “Eliade’nin Yapıtının Çağdaş İnsan İçin Anlamı”. *Din ve Fenomenoloji*, ed. Constantin Tacou (Çev. Havva Köser). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Malnowski, B. (2000). *Büyü, Bilim ve Din*. (Çev. Saadet Özkal). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

- Masui, J. (2011). "Mitolar ve Semboller". *Din ve Fenomenoloji*, ed. Constantin Tacou (Çev. Havva Köser). İstanbul: İz Yayıncılık.
- McGinn, A.R. (2014). "Rudolf Otto ve Kutsal'a Dair", *Kutsal'a Dair: Kutsal Tasarısındaki Sezgisel Faktör ve Rasyonele Olan İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. (Çev. Sevil Ghaffari), İstanbul: Altıkkırkbeş Yayınları.
- MORRIS, B. (2004). *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*. (Çev. Tayfun Atay). Ankara: İmge Yayınları.
- Otto, R. (2014). *Kutsala Dair*. (Çev. Sevil Ghaffari). İstanbul: Altıkkırkbeş Yayınları.
- Önal, S. (2015). "Eskilerin Hikmeti Mitolojide Saklı". *Mit ve Masallar*. Doğu Batı Yayınları. Sayı 71, 147-156.
- Örnek, S. V. (1962) "İlkelerde Dinsel Temel Kavramlara Genel Bir Bakış". *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt XX, Temmuz-Aralık, Sayı 3-4, 255-261.
- Pargament, K. I. (2015). "Din Psikolojisi Mi, Din ve Maneviyat Psikolojisi Mi?" (Çev. Ahmet Rifat Geçioğlu). *Bilimname*, XXIX, 2, ss. 365-382.
- Rasmussen, D. (2011). "Yapısal Hermenötik ve Felsefe". *Din ve Fenomenoloji*, ed. Constantin Tacou (Çev. Havva Köser). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Reno, S. J. (2011). "Hierofani, Sembol ve Tecrübeler". *Din ve Fenomenoloji*, ed. Constantin Tacou (Çev. Havva Köser). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ries, J. (2000). "Mircea Eliade'nin Yapıtına Bir Bakış". *Din ve Fenomenoloji*, ed. Constantin Tacou (Çev. Havva Köser). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Tatar, B. (2003a). "Mircea Eliade'nin Modern Rasyonel Düşünceyi Eleştirisi". *Bilimname*, 2,75-83.
- Tatar, B. (2003b). "Mircea Eliade'da Tarihsel Bilinç Sorunu". *Milel ve Nihal*, 1 (1), 9-19
- Tokat, L. (2009). "Dinin Sembolik Dili", *Milel ve Nihal*, 6 (1), 75-98

Vergote, A. (2002). “Kutsal”. (Çev. Halife Keskin ve Asım Yapıcı). **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, Temmuz-Aralık. ss. 207-235.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı Adı : YAKIN Rabia
Uyruğu : TC
Doğum Tarihi ve Yeri : 29.12.1991
Telefon : 05417243302
Faks :
E-mail : rabiayakin8@gmail.com

Eğitim:

Derece:	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Doktora:
Yüksek Lisans	FELSEFE	2019
Lisans:	SOSYOLOJİ	2016

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

Tez Başlığı / Konusu:

03/ 07/ 2019

Miroca Eliade'de Kutsalın Diyalektiği

Yukarıda başlığı/konusu belirtilen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 94 sayfalık kısmına ilişkin, 19/ 06/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezinin benzerlik oranı % 3 (Üç) tür.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Ahnılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren kelime kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edilceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

03/ 07/ 2019
Rabia YAKIN

Adı Soyadı: Rabia YAKIN

Öğrenci No: 169215015

Anabilim Dalı: Felsefe

Programı:

Statüsü : Y. Lisans Doktora LI

DANIŞMAN
Dr. Öğretim Üyesi Fırat İLİM
03/ 07/ 2019

ENSTİTÜ ONAYI
UYGUNDUR

Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü